

TALLINNA ÜLIKOOL
Ühiskonnateaduste instituut
Riigiteaduste suund

Mari Puuram

AVALIKU POLIITIKA JA RUUMI DISAIN KUI KOOSLOOMEPROTSESS
VALITSEMISE EESLIINIL
Magistritöö 24 EAP

Juhendaja
Professor Georg Sootla

Tallinn
2025

LÜHIÜLEVAADE

Magistritöö eesmärk oli analüüsida, kuidas erinevad diskursuse ja dialoogide mehhanismid mõjutavad avaliku hüve kujundamist erivajadustega kodanikele *ad hoc* praktilise tegutsemise kaudu nii, et teenuse disain, füüsiline keskkond ja inforuum vastaksid kasusaajate tegelikele vajadustele.

Praktikateoreetiline paradigma ja kriitilisel pragmatismil põhinev lähenemine aitasid mõista, et reaalselt toimivad lahendused sünnivad probleemsituatsiooni lahtiharutamise (*unfolding*) käigus konkreetses kontekstis *in situ*. Teadmised selle traditsioonilises tähenduses kaotavad oma rolli olukordades, kus tegemist on avalike hüvede pakkumisega unikaalsete vajadustega inimestele, kellel on isiklik implitsiitne teadmus lahenduste vajadustest läbi kogemuse, tunnetuse, kehaliste aistingute ja igapäevapraktika. Teadmuse olemus on kollektiivne, seega lahenduste väljatöötamise agiilses protsessis on eksperdid need, keda lahendused kõige enam mõjutavad. Käesolev magistritöö raamistab (*reframing*) lahendused diskursiivsel meetodil ja läbi kollektiivse tegutsemise uuel viisil.

Juhtumiuuringute käigus selgus, et institutsionaalse tähendusraamistiku, formaalse institutsionaalse reeglistiku ja kasusaajate konstitueeritud arusaamade vahel esinevad lahknevused (*incompatibility*), mida on osapoolte sildamise käigus võimalik ületada, sest õppimine ja teadmus kujunevad protsessi käigus.

Magistritöös kujundati raamistik erivajadustega kodanikele suunatud poliitikakujundamise tänapäevaseks mõtestamiseks, mis on samal ajal kodanikke võimestav. Eesmärk oli analüüsida selle raamistiku keskseid teooriaid ning dilemmasid, mis tulevad nähtavale protsessi osaliste erinevate tõlgendusraamide ja arusaamade kaudu.

ABSTRACT

Public Policy and Spatial Design As a Collaborative Process On The Frontline of Governance

The aim of the master's thesis was to analyse how **various discursive and dialogical mechanisms** influence the shape of public good for citizens with special needs through *ad hoc* practices, ensuring that service design, the physical environment and the information sphere all meet the actual needs of the beneficiaries.

Through the lens of **practice theoretical paradigm** and a **critical pragmatic approach**, it becomes evident that genuinely functioning solutions emerge only by unfolding the **problematic situation *in situ* and within specific contexts**.

The traditional concept of knowledge loses its primacy in situations where the provision of public goods involves people with unique needs, **who possess personal** and often **tacit knowledge of the required solutions** through their own experience, perception, bodily sensations and everyday practice. Due to the collective nature of knowledge, the experts become the people who are affected most by the implied solutions. The present master's thesis reframes these solutions in a new way through a discursive method and means of collective action.

The case studies revealed incompatibilities between institutional cognitive frames, the legal-institutional framework and the constituted understandings of the beneficiaries. These gaps can be bridged by mediating the involved parties, as learning and knowledge both emerge in the process itself.

The thesis developed a framework for a contemporary and citizen-oriented interpretation of policymaking, which is simultaneously empowering. The goal was to analyse the framework's core theories and dilemmas that surface through participants' differing cognitive frames and interpretive horizons.

SISUKORD

LÜHIÜLEVAADE.....	2
ABSTRACT.....	3
SISUKORD.....	4
LÜHENDID.....	6
SISSEJUHATUS.....	7
1. UURIMISTÖÖ TEOREETILISED LÄHTEKOHAD.....	11
1.1. Praktikateoreetiline paradigma ajas	11
1.1.1. Klassikalise filosoofia paradigma: traditsioonilise teadmise ja praktika erisus	11
1.1.2. Praktikaparadigma epistemoloogiline nihe.....	12
1.1.3. Kontekstikesksus ja teadmiste rakendamine.....	16
1.1.4. Weicki organisatsioonilise tähendusloome teooria: teadmine kui protsess ...	18
1.2. Avaliku hüve disainilooika	21
1.2.1. Healuriigi teenuste pakkumine ja praktikateoreetiline paradigma.....	21
1.2.2. Riigi ja kodanike suhted 1970.-datel	23
1.2.3. Mitteformaalsed institutsioonid ja avaliku poliitika kujunemine	25
1.2.4. Foresteri kriitilise pragmatismi teooria.....	27
1.2.5. Avaliku ruumi vormide / dimensioonide mitmekesisus.....	28
2. UURIMISTÖÖ METODOLOOGILISED LÄHTEKOHAD	32
2.1. Uurimiseesmärk ja epistemoloogiline taust.....	32
2.2. Andmekogumise ja andmeanalüüsimeetodid	33
2.3. Juhtumiuuringute detailne metoodika.....	36
2.4. Dokumendianalüüsi metoodika	38
3. JUHTUMIUURINGUD.....	39
3.1. Kortermaja ja ümbritsevate välialade ligipääsetavuse tagamine koostöös lõppkasutajaga.....	39
3.2. Lennusadama püsiekspositsiooni uuendamine	51
3.3. Võru rannapromenaadi disain koostöös puuetega inimeste organisatsioonidega	61
3.4. Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia külastuskogemuse kaardistus ja koostöö.....	71
4. DOKUMENDIANALÜÜS.....	82
4.1. Ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuanne	82
4.2. Õigusraamistiku analüüs.....	83
4.2.1. Määruste omavaheline võrdlus diskursiivsel meetodil.....	84
4.2.2. Kvaliteetse ruumiloome aruande sisuanalüüs kriitilise pragmatismi prisma kaudu	86

KOKKUVÕTE	88
KASUTATUD ALLIKAD	92

LÜHENDID

Juurdepääsetavus – Selleks, et anda puuetega inimestele võimalus iseseisvaks eluks ja täielikuks osalemiseks kõigis eluvaldkondades, võtavad osalisriigid asjakohaseid meetmeid, et tagada puuetega inimestele teistega võrdsel alustel juurdepääs füüsilisele keskkonnale, transpordile, teabele ja suhtlusele, sealhulgas info- ja kommunikatsioonitehnoloogiatele ja -süsteemidele, ning muudele avalikele ehitistele ja teenustele nii linna- kui ka maapiirkondades (ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon).¹

Ligipääsetavus - ligipääsetavuse all mõistetakse kogu elanikkonna kaasatust elu- ja infokeskkonda, mis tähendab, et kõikidele inimestele, olenemata vanusest või tervislikust seisundist, on tagatud võrdsed võimalused ühiskonnaelust osa võtta. Ligipääsetavuse all võib mõista füüsilise ruumi, info ja teenuste ligipääsetavuse² terviklikkust, kus kõik teenuse osad on ligipääsetavad. Termin on laialt kasutusel puuetega inimeste hulgas.

Ruumiline planeerimine on väliskeskkonna teadlik kujundamine. Selle kaudu luuakse eeldused ühiskonnaliikmete vajadusi ja huve demokraatlikult arvestava pikaajalise ja tasakaalustatud ruumilise arengu, maakasutuse ning kvaliteetse elu- ja ehitatud keskkonna kujundamiseks. Eesmärk on soodustada keskkonnahoidlikku ning majanduslikult, kultuuriliselt ja sotsiaalselt kestlikku arengut (Regionaal- ja Põllumajandusministeerium)³.

Visatus (thrownness)

Disainer ei satu kunagi olukorda, millel puuduks ajalugu. Igal olukorral on juba eos olemas huvitatud osapooled, kultuurilised normid, sõltuvused minevikust, infrastruktuurid, poliitikad, seadused ja ootused, mis kujundavad lahendatavat probleemiruumi (Boland & Collopy, 2004).

Universaalne disain on toodete, keskkonna, programmide ja teenuste disainimine sellisel viisil, mis muudab nad suurimal võimalikul määral kõigile inimestele kasutatavaks ilma vajaduseta teha kohandusi või kasutada eridisaini. Universaaldisain ei välista vajaduse korral abiseadmeid kindlatele puuetega inimeste rühmadele (ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon)⁴.

---

¹ ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon, vaadatud 17.02.2025 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/204042012006>)

² Ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuanne (Riigikantselei, 2021), vaadatud 17.02.2025 (https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/documents/2021-09/Riigikantselei_Ligip%C3%A4%C3%A4setavuse_rakker%C3%BChma_%20lopparuanne.pdf)

³ Regionaal- ja Põllumajandusministeerium, vaadatud 17.02.2025 (<https://agri.ee/regionaalareng-planeeringud/ruumiline-planeerimine>)

⁴ ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon, vaadatud 17.02.2025 (<https://www.riigiteataja.ee/akt/204042012006>)

SISSEJUHATUS

Teadmiste tekke, avaliku hüve ja avaliku ruumi poliitikakujundamise omavaheline seos on ajas muutuv sotsiaalne nähtus ning kollektiivne ja mitmetasandiline filosoofiline probleem. Kuidas kujundada avaliku ruumi poliitikadisaini nii, et saadud tulemus oleks korruga funktsionaalne, õiglane ja tähenduslik, soodustades sotsiaalseid suhteid ja võimestades kodanikke, eriti juhul, kui ennast nähakse eneserefleksiooni kaudu sotsiaalse konstruktsiooni tulemina?

Avaliku ruumi poliitikakujundamise protsess on pidevalt muutuv protsessipõhine tegevus, mille lähtekohad ja aines on sageli ebamäärased. Poliitikaprotsessis kujundavad realsust osapooltevahelised diskursused ning avaliku hüve disain eeldab esmalt avalikkuse, kui avaliku hüve esindaja, konstitueerimist.

Uurimiseesmärkide saavutamiseks avas autor esmalt praktikateoreetilise paradigma kulgemise ajas, tuues sisse nii tähendusloome kujunemise sotsiaalse kui kollektiivse aspekti ja nende raamistamiseks olulised teooriad, nagu praktikateooria ja kriitiline pragmatism. Magistritöö käigus analüüsiti, milline on kontekstuaalse teadmuse struktuur ja praktilise teadmuse (*implitsiitse, tacit knowledge*) käsitlus Wittgensteini ja Heideggeri vaates ning, kuidas teadmus on organisatsioonis või kontekstis hajutatud (*distributed knowledge*). Praktikateoreetilise paradigma epistemoloogilises käsitluses ei ole teadmus objektiivne ega fikseeritud, vaid relatsiooniline nähtus, mis konstitueeritakse kollektiivse praktika tulemusena. Autori eesmärk oli läbi praktikateoreetilise paradigma näidata, et avaliku ruumi disainis ei tööta traditsiooniline ülevalt-alla suunaga poliitikakujundamise viis, sest tegemist on kollektiivse hüve disainiga.

Traditsiooniline poliitikakujundamine ei suuda vastata tänapäeva ühiskonna üha mitmekesisematele ja unikaalsematele vajadustele, millega disainiprotsess peab arvestama, et tagada isikupõhised teenused. Poliitikakogukonna teooriad või neoliberalism ei suuda ühildada tuumikriigi ja avalike hüvede osutamist põhjusel, et säilib poliitikaosaliste vaheline killustatus, kus ühed on need, kes saavad ja teised on need, kes teevad (Sootla et al., 2021, lk 261) ja, kus protsessi disainis jäävad kõrvale kasusaajad. Mitteformaalsed institutsioonid ja kollektiivne tegutsemine koostöös kasusaajatega, või nende osalusel, võimestades samaaegselt kasusaajaid. Autori eesmärk oli kujundada teoreetiline raamistik erivajadustega kodanikele suunatud poliitikakujundamise tänapäevaseks mõtestamiseks ning analüüsida raamistiku keskseid teooriaid, mõisteid ja dilemmasid.

Avalik ruum on erinevatest kihtidest koosnev ja mitmekülgne virtuaalne sotsiaalselt elatud paik, kus kohtuvad tähendused ja ilmnevad võimusuhted (Bevir, 1999; Wagenaar, 2015).

Tegemist ei ole lihtsalt füüsilise ruumiga selle otseses tähenduses, vaid mitmemõõtmelise ja tähendusliku elukeskkonnaga (Taylor, 2001; Weick, 2004; Urry, 2000; Murdoch, 2006; Xian, 2013). Praktikateoreetiline paradigma aitabki seletada, kuidas ainult formaalsest õigusraamistikust lähtumine ei saa olla taolise tähendusliku ruumiloome aluseks, sest see ei sisalda sotsiaalseid väärtuseid, mida inimesed kannavad ega seda, mis on oluline inimeseks olemise juures (Heidegger, Dasein). Autori kogutud empiiriast selgub, et reaalsuses saab õigusraam olla vaid suuniseks, kuid mitte alati, ja praktikud lähtuvad peamiselt isiklikest ja organisatsiooni kogemustest, kultuurilisest ja sotsiaalsest taustast, arusaamadest ning tähendusruumist ning taoliseid praktikaid, tähendusi ja kogemusi kantakse edasi organisatsioonisiseste praktikate käigus (Weick, 2004; Boland & Collopy, 2004).

Riigikantselei ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuanne (2021) nendib, et avalik ruum täna on kujundatud nõo keskmise inimese vajadustega arvestavalt ja ruumi kasutamine sõltub inimese kehalisest võimekusest, millega ilmneb teatav võimupositsioon ruumi suhetes inimesega. Enamuse normidele vastav avalik ruum marginaliseerib teistsuguse kehalise või psüühilise võimekusega inimesi, kui ei mahuta vaikimisi eelistatud kasutaja raamidesse (Schuilenburg, 2015; Garland, 2015; Taylor, 2001). Avaliku ruumi poliitikakujundamise olemus ja avaliku hüve disain on seotud sotsiaalsete keskkondade edendamise, mistõttu on tegemist probleemiga, mida saab pigem ohjata (*wicked problem*), kui lahendada. Ühisosa leidmine on sotsiaalsete probleemide ohjamisel võtmetähtsusega (Rittel & Webber, 1973; Laconte, Gibson, Rapoport, 1982), sest probleemide olemus ja lahendused konstitueeritakse uutel viisidel.

Autori jaoks on magistritöö teema valik isiklik ja seondub kehalise ruumitunnetusega avalike teenuste tarbimisel või abi pakkumisel. Autori enda pikkus (178 cm) on avaliku ruumi kasutamisel tinginud eelised paljude teiste ruumikasutajate ees. Isiklik ruumi tajumine ja tööalased kogemused ligipääsetavuse nõuniku ametikohal Eesti Puuetega Inimeste Kojas on näidanud, et ainuüksi tehniline lahendus ja formaalsed nõuded ei taga kõigile sobivat avalikku ruumi. Magistritöö fookuse aitas seada juhendaja tähelepanelik kuulamine ja sihipärane suunamine materjalide juurde, mis aitasid tööle lisada uue, tähendusliku mõõtme.

Töö olulisus seisneb poliitikakujundamise sidumises avaliku ruumi planeerimise ja ligipääsetavusega ning toob juhtumiuuringute empiiria kaudu vaatevälja kasutajate erinevad vajadused ja osalemise rolli poliitikakujundamise protsessis. Autorile teadaolevalt on erinevaid inglisekeelseid uurimusi, kus seostatakse ruumiplaneerimist ja ligipääsetavust, näiteks linna vaates, või on läbi viidud juhtumiuuringuid, mis toovad esile tähenduste ja ligipääsetavuse laiema vaate rolli (Mechkaroff, Kaushik, Jackson, 2022), kuid teadaolevalt ei leidu uuringuid,

mis käsitleksid ligipääsetavust viisil, mis asetab kodanikud ehk kasusaajad avaliku ruumi ja planeerimise diskursuses võrdväärsele rolli traditsiooniliselt spetsialistideks peetud tehniliste ekspertidega.

Osapoolte tõlgendusraamide (*cognitives frames*) analüüs ja kõrvutamine institutsionaalsete raamistike olemasoluga aitab selgitada traditsioonilise teadmise (*received view*) läbivat ja jätkuvat rolli otsustusprotsessides, kus pigem eelistatakse ekspert-teadmiseid ja tõenduspõhist lähenemist kasusaajate praktilisele teadmusele. Käesoleva magistritöö eesmärk on näidata praktikateooria kaudu teadmiste konstitueerimist konkreetsetes kontekstis *in situ*, analüüsida, milline on täna osapoolte praktiline teadmus ning milline roll on institutsionaalsel õigusraamil lahenduste sünnis, et kujundada unikaalsete erivajadustega arvestav avalik ruum. Uurimisküsimused on järgmised:

1. Kuidas on võimalik läbi praktikateoreetilise paradigma mõtestada poliitikakujundamist viisidel, mis arvestaksid erivajadustega?
  - 1.1. Kuidas seostub praktikateoreetiline paradigma heaoluriigi kriisijärgse avaliku poliitika analüüsiga?
2. Kuidas kujunevad otsustusprotsessis teadmus ja osapooltevaheline suhtlus *in situ* poliitikadisainis?
  - 2.1. Milline roll on disainiprotsessis formaal-õiguslikul raamistikul ja institutsionaalsetel komponentidel nagu tõenduspõhised teadmised või toimijate formaalsed rollid?
3. Millised on poliitika eripärad ja poliitikadisaini eeldused, võimalused ja takistused, kui sihiks on erivajadustega inimeste juurdepääsu tagamine avalikus ruumis (ligipääsetavus)?

Autor leiab, et käsitletud juhtumid võiksid näidata suunda, kuidas töötab disainimõtlemine avaliku ruumi loomeprotsessis ja näidata praktiliste juhtumite abil, kuidas teha koostööd kasusaajatega, arvestades sageli isiklike ja unikaalseid erivajadusi. Taoliselt, läbi mitteformaalsete institutsioonide tegevuse ja rolli, võimestatakse kasusaajaid ja institutsionaliseeritakse uut käitumist.

Uuring põhineb kvalitatiivsel meetodil, kus valimi moodustasid neli erinevat juhtumit ning nende läbiviimiseks kasutati poolstruktureeritud intervjuusid, mille eesmärk oli uurida ja kirjeldada virtuaalseid ruume, kus kohtuvad erineva ratsionaalsusega inimesed. Neli käsitletavat juhtumit on:

- 1) Kortermaja ja ümbritsevate välialade ligipääsetavuse tagamine koostöös lõppkasutajaga
- 2) Lennusadama püsiekspositsiooni uuendamine
- 3) Võru rannapromenaadi disain koostöös puuetega inimeste organisatsioonidega
- 4) Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia külastuskogemuse kaardistus ja koostöö.

Magistritöö käigus analüüsiti, kuidas valitud juhtumid seletavad praktika-paradigmale tuginevaid poliitika (*policy*) disaini teooriaid keskendudes teadmuste tekke, osapoolte rolli ja tegutsemise lähtekohtade seletamisele.

Autor analüüsis kriitilise diskursusanalüüsi ja narratiivanalüüsi kaudu kehtivaid õigusakte, mis reguleerivad ligipääsetavust tehnilisest vaatest, riigi strateegilist dokumenti (ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuanne) ja ruumiloome lõpparuannet, mis on domineeriva poliitikakogukonna diskursus avalikus ruumiplaneerimises.

Magistritöö koosneb neljast peatükist, millest esimene jaguneb kaheks. Esimese peatüki esimene osa toob välja ajaloolised seosed teadmiste kujunemisest, organisatsioonide rolli ja praktikateoreetilised lähtekohad, esimese peatüki teine osa kirjeldab avaliku hüve disainiloogikat, mitteformaalsete institutsioonide rolle ja ruumiteooriaid. Teine peatükk kirjeldab magistritöö metodoloogilisi lähtekohti ja juhtumiuuringute põhimõtteid ning analüüsimetoodikaid. Kolmandas osas on keskendutud juhtumiuuringute kirjeldamisele ja analüüsile. Neljas osa on formaalsete õigusaktide ja dokumendianalüüs.

1. UURIMISTÖÖ TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1.1. Praktikateoreetiline paradigma ajas

1.1.1. Klassikalise filosoofia paradigma: traditsioonilise teadmise ja praktika erisus

Antiikfilosoofiast on juurdunud arusaam, et teadmine (*episteme*) on praktikast hierarhiliselt kõrgemal. Traditsiooniline arusaam ütleb, et teadmise abil luuakse praktikat ehk teadmine eelneb tegutsemisele, nähes praktikaid kui representatsiooni rakenduslikust tegelikkusest (*received view*), kuid ei suuda seletada praktika, teadmise ja konteksti suhet (Cook ja Wagenaar, 2012).

Platoni jaoks oli ratsionaalsuse (*power of reason*) kaudu võimalik muuta elu ettenägematute olukordade eest kaitstuks. Tema ratsionaalsuse filosoofia järgi oli probleemide lahendamine ja formuleerimine võimalik vaid teadmiste (*episteme*) abil, rakendades universaalseid teadmisi, mis olid üldised, etteennustatavad, täpsed ja tõesed ehk universaalsed tõed nagu õiglus või headus, mis võimaldavad valida tegutsemisviisi. Head praktikad ilmnisid siis, kui kasutati igavikulisi tõdesid. Parim elamise viis aga oli Platoni sõnul filosoofi elu, kus keskenduti tõe otsingutele, luues selliselt uue sotsiaalse ekspertide klassi, kelle ülesanne oli asetada inimtegevuse keskmesse tõeline teadmine. Filosoofid olid tõe üle mõtisklejad ja ratsionaalse käitumise seadustajad (*contemplators of truth and legislators of rational conduct*). Seega tavainimese heitlik igapäevategevus ehk *praxis* asetus tõelisest teadmisest hierarhiliselt madalamale (Nicolini, 2012, lk 24-25).

Aristoteelse teadmine, tarkus (*wisdom*) oli intuiitiivsus kombineerituna teadusliku teadmisega ning ta eristas kolme tüüpi teadmist. Esiteks *episteme*, mis oli teaduslik teadmine ja analüütiline ratsionaalsus; *phronesis* (*state of mind*) ehk praktiline teadmus (*practical wisdom*), mille eesmärk oli toota, tuginedes teadmisele; *techne* kui oskusteave ehk instrumentaalne ratsionaalsus, mille eesmärk oli materiaalne tootmine. *Phronesis* ja *techne* moodustasid kokku praktilise teadmuse ehk *praxis*. *Praxis* (*doing things well*) oli eluvorm, mille eesmärk on moraalne tegutsemine ja poliitiline aktiivsus, mis aga erines *phronesis*-est, mis ei vaja universaalsete tõdede rakendamist, vaid kus reeglid on suunised ning mis peab reageerima olukorra muutustele ja olema valmis improvisatsioonilisteks olukordadeks. *Praxis* oli vastupidiselt sihipärane tegevus, mille eesmärk oli tegevus ise, sealhulgas sotsiaalsete suhete kujundamine või neis osalemine. Seega Nicolini sõnul on tegemist konfliktiga filosoofia ja poliitika kui tegevuse ja eluviisi, mitte aga praktilise tegevuse ja teoreetilise mõtlemise

vastandamises, nagu seda kujutab hilisem lääne filosoofia, sest valitsesid filosoofid ja igapäevatöö tegid ära orjad (Nicolini, 2012).

Aristoteles unustati kristliku skolastika poolt. Euroopa uusaja vaim tugines Galileo, Descartese ja Newtoni universaalse teaduse paradigmale, kuid nende alusidee olid kantud pigem jumala asemele asunud ratsionaalse inimese vaimu paradigmast. Filosoofias hakkas taoline paradigma murenema Leibnitzi tulekuga, mida süvendas Kant, kelle transtsendentaalne idee oli tegelikult teaduse kui universaalsuse kriitika, kuid märgatav oli see ka Hegeli „konkreetses dialektikas“ (Nicolini, 2012).

1.1.2. Praktikaparadigma epistemoloogiline nihe

19. sajandil tõi Karl Marx tähelepanu igapäevapraktikale näidates, et igapäevapraktikate sees leiab aset ebavõrdsus ja domineerimine. Marx nägi teadust „tootmisena“ (*production*) ja näitas, et tegusid või ideid ei saa mõista sotsiaalsetest protsessidest ega kontekstist eraldi⁵ (Nicolini, 2012). Tema arusaamad mõtlemise ja tegevuse ühtsusest, kus teadmus on reaalsuse kriitilise ja praktilise lahtiharutamise (*unfolding*) tulem, mida representeeritakse teooria kaudu vaid abstraktselt, on esimene üks tuntumaid praktikateooria tõlgendatud seletus, kus teadus ja teooria ei ole erapooletud, vaid paljastavad nii vaadeldava objekti olemuse kui ka vaatleja vajadused ja varjus peituvad võimumängud või ideoloogiad, et edendada valitseva klassi huve. Ta ütleb, et mõista inimtegevust, on vaja vaadata selle tegevuse ajaloolist ja sotsiaalset konteksti ning rõhutab: „*Circumstances make men (sic) just as much as men make circumstances*“ (Ibid: 2012, lk 31).

20. sajandi epistemoloogiline nihe seisnes muutuses, et teadmist ei saa mõista enam kindla ja neutraalse tõena, vaid kontekstist, suhetest ja igapäevapraktikatest kujunevat ning muutuvat nähtust. Michel Foucault konkretiseeris arusaama reaalsusest kui interaktsioonide mudelist, kus võim avaldub diskursuste kaudu ja näitas, et teadmised on sügavalt põimitud võimusuhte dünaamika ja institutsionaalsete praktikatega, mis kujundavad seda, mida peetakse tõeseks, võimalikuks või normaalseks. Ta tõi välja, et teaduse kaudu realiseeritakse võimusuhteid, seega teadus on poliitika, kus avalduvad nii objekti olemus kui ka uurija võimupositsioonid ja taotlused võimule. Inimene on võimusuhte tulem, kelle mõtlemist ja käitumist juhib nähtamatu teadmiste raam (*epistēm*) (Bevir, 1999, lk 349). Foucault' panus interpreteerivasse

---

⁵ XI Theses On Feuerbach (Marx, 1845): Küsimus, kas inimmõtlemisele saab omistada objektiivset tõe, ei ole teoreetiline, vaid on praktiline küsimus. Inimene peab tõendama tõe — see tähendab tõendama oma mõtlemise reaalsust, jõudu ja siinpoolsust — praktikas. Vaidlus selle üle, kas praktikast eraldatud mõtlemine on reaalne või ebareaalne, on skolastiline probleem.

poliitikaanalüüsi seisneb mitte inimese nägemises võimu poolt represseerituna, vaid pigem selles, kuidas iniviidid mõistavad või tajuvad ennast võimuhete kaudu (Wagenaar, 2015). Ta näitas, et universaalne teaduse paradigma oli tolle aja diskursuse tulem (Nicolini, 2012, lk 26).

Sellest loogikast kasvas välja diskursiivne poliitikaanalüüs, milles uuritakse, millised tähendused ja eelistused on poliitilistes väidetes esindatud ning kuidas need tähendused tekivad või neid taastoodetakse. Fookuses ei ole mitte faktid või eriarvamused, vaid diskursiivsed ja sotsiaalsed praktikad, mille kaudu tähendust kujundatakse. Argumentatiivse analüüsi eesmärk on mõista, kuidas need praktikad ühenduvad, st kuidas keelelised konstruktsioonid ja sotsiaalne tegevus kujundavad ühiselt arusaama poliitilisest tegelikkusest (Hajer, 1993, lk 44-45). Pööre tekkis vastusena positivistlikule lähenemisele, kuna positivistlik lähenemine ei suuda käsitleda väärtusi, konteksti ega mitmetähenduslikkust, mis on poliitikas sageli keskse tähtsusega, ega välja selgitada probleemi konstitueerimise keerukat tausta (Sootla et al., 2021). Frank Fischeri konstruktivistlik poliitikaanalüüs näeb teadmise ja tähenduste loomist kui sotsiaalset ja diskursiivset protsessi, mitte lihtsalt faktilise info kogumist (Laws & Forester, 2007). Jagades kvalitatiivse uurimise kaheks eri lähenemiseks – positivistlikuks ja konstruktivistlikuks, ning eesmärgiga saada paremaid teadmisi, peab kasutama mõlemat lähenemist, sest positivistlik uurimine sobib paremini seoste otsimiseks, samas kui konstruktivistlik uurimine aitab mõista, kuidas seosed tekivad või millised mehhanismid neid loovad (Lin, 1998).

Konstruktivistlik epistemoloogia tõstab esile teadmise kujunemist sotsiaalse tõlgendamise kaudu. Nietzsche, Heidegger ja Wittgenstein rõhutasid teadmise kehastunud, praktikas juurduvat olemust, mida vahendatakse keele kaudu, luues sellisel moel uusi tähendusi. Inimese eksistentsiaalsus põhineb reageerimisel väliskeskkonnale ja teistele inimestele, mis aja jooksul moodustab inimesele enda jaoks sageli teadvustamata fooni. Nietzsche asetas filosoofilise tegevuse keskmesse inimese mitte lihtsalt mõtleva subjekti, vaid tegutsemise algatajana, kujunedes teetähiseks uue, praktikapõhise teadmisekäsitluse ja praktikateooria epistemoloogia eelkäijaks. Teadmise keskmesse nihkus praktika, sest reeglite mõistmine sünnib igapäevases tegevuses, mitte abstraktses refleksioonis. Wittgenstein rõhutas, et tegutsemist ei saa mõista lihtsalt enda sisse vaatamisega, vaid tuleb vaadata enda ümber – tegude ja sõnade tähendus tekivad praktilises kontekstis, kus need kasutusele võetakse (Nicolini, 2012).

Heideggeri praktikaprimaarsus mõjutas praktikateooriat ja poststruktureeritud sotsiaalse ja materiaalse praktika kaudu. Inimene sõltub sotsiaalsetest praktikatest ning peamine suhestumine

maailmaga toimub läbi praktilise tegevuse, mis põhineb inimese uskumuste süsteemil (Dasein ehk olemine). Kusjuures praktilise tegutsemise vastastiksõltuvust mõistetakse siis, kui vastastikune suhete jada katkestatakse. Seega inimene suhestub teistega läbi emotsionaalse horisondi (Besorgen), mida kallutavad isiklikud tõekspidamised läbi ajalise prisma (Nicolini, 2012).

Juba Heidegger näitas visatuse kontseptsiooni kaudu (*throwness, Geworfenheit*), et sotsiaalse korra loomine kriisiolukorras on pigem konkreetse situatsiooni lahtiharutamine „keskelt“ ja seetõttu on poliitikakujundamine või kriisi ohjamine iteratiivne (edasi-tagasi pendeldav) ja valdavalt katkestatud (st tulemusteta), agiilne või transaktsionaalne protsess (Selg et al., 2023). Heideggeri visatuse kontseptsioon aitab mõista, miks poliitika disain või kriiside ohjamine ei kulge sirgjooneliselt (Sootla et al., 2021; Rittel & Webber, 1973; Weick, 2004).

Klassikalisele filosoofilisele hermeneutikale tuginedes rõhutas Hans-Georg Gadamer, et mõistmine toimub alati piiratud horisondil (perspektivismi põhimõte), kus tähendused on seotud konkreetse olukorra ja ajaloolise positsiooniga. Sealjuures inimeste erinevad tähendused piiravad ja moonutavad arusaamasid teistest inimestest (Sootla et al., 2021, lk 66). Nähtused tekivad alles siis, kui inimene hakkab küsimusi esitama või tõlgendama teatud positsioonist. Samal ajal jääb mõistmine osaliseks, sest maailm ise ei ole kunagi täielikult suletav ega kontrollitav. Gadameri mõttehorisontide sulandumine ehk dialoogiline mõistmine on siiski osaline ja mittetäielik, kuid vastastikune „tõlkimine“ aitab luua uusi ühiseid tähendusi. Oluline on, et osalised saaksid aru nii esitatud väidete sisust kui ka terminitest. Kui taoline vastastikune tõlkimine õnnestub, siis kujuneb nende ühises mõtteruumis uus, mõlemaid osapooli rikastav mõõde, mis võimaldab näha probleemi ning iseennast teise pilguga (Wagenaar, 2011; Forester, 2009, 2012; Sootla et al., 2021). Tema sõnul ei saa reegleid jõustada „uute reeglite abil“, vaid nende mõistmiseks ja rakendamiseks on vaja mõista Aristotelese *phronesis* ehk praktilist tarkust, mille eelduseks on osalemine sotsiaalsetes praktikates (Tsoukas, 2005).

Praktilise tarkuse tähtsust poliitikakujundamises rõhutab ka Patsy Healey, kelle käsitluses kujuneb planeerimisstrateegia läbi osapoolte enesepeegeldamise (*self-reflection*) ja kollektiivse arutelu, kasutades brikolaazi ehk kogemuste ja väärtuste loomulikku kombineerimist. Tegemist on avastava ja arutleva meetodiga poliitikakujundamises, kus ideed, väärtused jne mõtestatakse uuesti ja lapitakse kokku ning rõhk ei ole mitte valmislahendustel, vaid eesmärk on uute mustrite ja tähenduste esilekerkimine (Healey, 2007; Deleuze & Guattari, 1987). Deborah Stone sõnul ei sünni poliitikat analüüsist ega ekspertide hinnangust, vaid poliitika (*politics*)

kujuneb erinevate viiside kaudu, kus inimesed kehtestavad üksteise üle kontrolli, mõju ja võimu. Charles Lindblom rõhutab, et poliitikalahendused ei põhine universaalsel tõel, vaid praktilisel konsensusel, kus poliitika kujuneb analüüsi asemel poliitika (st võimusuhte) kaudu (Stone, 2012, lk 379).

Kõik need poliitikaanalüüsi arengud, mis ületavad positivistliku ja konstruktivistliku käsitluse piiranguid, toetuvad pragmatismi filosoofia, ühiskonnaanalüüsi ja psühholoogia põhimõtete ühildamisele. Poliitikaanalüüsi täiendab alates 1960. aastatest arusaamine, et inimesed kogevad tegelikkust ja struktureerivad ning mõtestavad seda läbi isiklike praktiliste kognitiivsete tunnetus- ehk tõlgendusraamistike (*cognitive frames*). Kui Foucault ja Stone nägid poliitikakujundamist võimusuhteid peegeldava protsessina, kus ratsionaalne analüüs kujundab valikuid kindla tunnetus- või tõlgendusraami alusel, siis Donald Schön ja Martin Rein tõid reaalsuse peegeldamisel olulisena välja teadmiste ja arusaamade lähtekohad ja idee, et lahendused kujunevad tegevuse kaudu, nõ katse-eksitusmeetodil, mitte universaalsete põhimõtete järgi. Schöni ja Reini järgi „*murdu maailm nagu valgus inimestele läbi teatud praktilise ruumi, kus tegutsetakse*“. Arutades seda murdnud maailmapilti teistega, tekib mingis sotsiaalses rühmas terviklik ja loogiline maailmapilt, kus tegelikkus saab tähenduse teatud alusmõistete, põhimõtete või stereotüüpide kaudu. Taolised tõlgendusraamid annavad inimestele orienteerumisvahendi konkreetsetes praktikaruumides (Sootla et al., 2021, lk 66-67; Forester, 2012).

Erving Goffmanni panus ühiskonna kui teatri analoogia ja metafoori kaudu on aidanud mõista, kuidas sotsiaalsed olukorrad kujundavad osaliste arusaamu, mis mõjutavad edasisi tõlgendusi või käitumist. Seega otsustusprotsessides osalevad inimesed, ruumiplaneerijad, õpetajad, arstid jt osalevad poliitilistes protsessides mitte ainult poliitika eesmärgi alusel, vaid läbi selle, kuidas tajutakse end teiste pilkude või sotsiaalse interaktsiooni läbi või milliseid rolle „etendatakse“ sotsiaalses raamis, mis asub inimeste sees ja mõtlemises. Herbert Simon rõhutab varasemate kogemuste ja raamistamise tähtsust, mis määravad, kuidas sündmusi mõistetakse ja milliseid lahendusi nähakse võimalike või sobivatena, kusjuures tõlgendusraam konstrueeritakse tegevuse muustrina, mitte ei eksisteeri valmisolevana inimese peas (Sootla et al., 2021). Sotsiaalsete tähendusraamide paratamatusest kirjutab ka Harold Garfinkel, kelle sõnul on inimeste tegutsemine ja mõtlemine seotud sotsiaalselt kujunenud tähendushorisontidega, mis aitavad eristada olulist ebaolulisest ning ilma milleta ei ole tegutsemine võimalik. Küsimus „*Kes ma olen?*“ sõltub sellest, mida inimene peab enda jaoks tähenduslikuks ja väärtuslikuks, ning see enesemääratlus võimaldab seista isiklike moraalsete ja kultuuriliste tõekspidamiste

eest. Charles Taylor (2001) rõhutab, et inimesed omavad taustastruktuure või pilte (*background pictures*), kus asetsevad moraalsed ja vaimsed intuitsioonid, mis aitavad teha elu tähenduslikuks ja rahuldustpakkuvaks: “*They (tõlgendusraamid toim.) concern... what makes life worth living*”, (Ibid: 2001, lk 6). Avalikus ruumis, kus universaalsed ligipääsetavuse lahendused ei pruugi erinevates kontekstides samaväärselt töötada, on selline arusaamine võtmetähtsusega (Goffman, Schön).

1.1.3. Kontekstikesksus ja teadmiste rakendamine

Berger ja Luckmanni (1991) teadmise sotsiaalne konstruktsiooni viitab sellele, et reaalsus on sotsiaalselt konstrueeritud. Reaalsus kui nähtus eksisteerib sõltumata konkreetse indiviidi tahtest ja teadmine annab kindluse, et nähtustel on tähendus või et tegemist on reaalsusega. Kuid reaalsused on inimeste jaoks erinevad (nt Tiibeti munk ja Ameerika ärimees), seega tuleb uurida protsesse, mille kaudu saab mingist nähtusest ühiskondlikult kehtestatud reaalsus.

Igapäevapraktika ei ole hierarhiline, vaid omab erinevaid tasandeid ja mustreid. Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari (1987) risoomi teooria täiendab praktikateooriat näidates, et ühiskond on mittelineaarne protsess, mille struktuur ja olemus on võrgustiku, mitte puulaadne ehk mitte ühest punktist algav hierarhia, vaid paindlik dimensioonide ja mustrite kompleks. Taolised võrgustikud koosnevad omakorda seotud võrgustikest, mis sisaldavad üksuseid, mis moodustavad uusi süsteeme ja kogukondi ning mis on seotud teistega sarnaste üksustega. Nad rõhutasid, et keel, tajud ja kognitiivsed praktikad mängivad rolli teadmise kujunemisel ning teadmine ja tähendus kujunevad dünaamiliselt, mitte alludes ülevalt-alla kehtestatud reeglitele. Sotsiaalsed praktikad ei oma universaalseid tunnuseid, mida saaks keele kaudu üheselt väljendada, sest keele kasutamises esinevad erinevad vormid nagu murded, slängid või spetsialiseeritud keelekasutus, ning puudub ideaalne kõneleja-vastuvõtja (kuulaja) suhe. Georg Herbert Meadi refleksiivse kommunikatsiooni teooria rõhutab, et probleemid ei eelne poliitikale, vaid need kujunevad läbi sotsiaalse tõlgendamise. Meadi sõnul tekivad individuaalne meel (*mind*) ja ise (*self*) läbi sotsiaalsete protsesside. Tema sõnul kujuneb „ise“ dialoogilise vestluse kaudu, kus inimene näeb ennast teise pilgu läbi, mille kaudu suureneb vastastikkuse mõistmise praktiline väli (Selg et al., 2023; Sootla et al., 2021).

Haridimos Tsoukase (2005) praktikas osalemise käsitlus põhineb gnoseoloogial ehk teadmusel, mis sisaldab endas teadmise mõttelist (abstraktset või teoreetilist) ja praktilist osa (*know what, know why, know how*), mis aitavad tegevuse käigus jõuda praktiliste sihtideni, olles nagu juhised, mille inimesed ise toodavad. Gnoseoloogiliselt on praktikas osamine kollektiivis narratiivide

jagamine, mis kutsuvad esile soovitud käitumisele, et saada kogukonna tõhusaks liikmeks. Taoline praktiline tegevus erineb universaalsete reeglite järgimisest, mis on isikustamata, seostudes sellega, mida tegelikult kogetakse (2005; lk 82). Cook ja Wagenaar (2012) nimetavad seda teadmust implitsiitseks teadmuseks (*tacit knowledge*). Praktilise tegevuse käigus omandatud teadmust ei saa lahutada kontekstist ega vaadelda eraldiseisva abstraktse ideena, vaid seda käsitletakse nähtusena, mis tekib ja eksisteerib praktikas. Post-industriaalses ühiskonnas on teadmise olemus liikunud passiivsest teadmise loomisest aktiivse praktikapõhise teadmiseni, kus mõistmine on tegevus, mitte faktide kogum (Tsoukas, 2005; Cook & Wagenaar, 2012).

Cook ja Wagenaar (2012) selgitavad politseiuurijate juhtumi abil, kuidas praktilist teadmust, konteksti ja tähendust omavahel siduda. Isegi politseiuurijad „registreerivad“ juhtumi teatud erilisel viisil, kasutades selleks rakenduslikku arusaamist (*actionable knowledge*), mis on omane ainult kindlale organisatsioonile sellele omases keskkonnas ja konkreetse kontekstis, ning kus luuakse ühine arusaam juhtumist ja vastavalt sellele luuakse sobiv praktika. Praktika on sealjuures esmane ja teadmised, mida omandatakse, nende tööriist. Dialoogis kujunenud arusaamad ja tähendused ei ole koheselt implitsiitne teadmine, vaid neid tuleb juurutada praktikasse. Dialoogis tulevad esile olemasolevad teadmised, mida rakendades jõutakse uute teadmiseni, mida toetab Polanyi arusaam, et inimesed teavad rohkem, kui nad oskavad väljendada. Detektiivide tööriistad ei ole sealjuures valmiskujul etteantud tööriistad või ajas muutumatud, vaid nende tähendus konstitueeritakse praktikas.

Dewey rõhutab praktika aktiivset olemust, kus erinevad kontekstid dikteerivad erineva praktika ning kus teadmistel on süsteemne iseloom, mis kujundab tegutsemist. Seega teadmine ja kontekst kutsutakse esile praktikas, mitte vastupidi, ja maailmas, kus igaühel on oma unikaalsed piirangud ja võimalused, ajalugu ja tulevik (Cook & Wagenaar, 2012). Kogukonna praktikad võimaldavad toime tulla ettearvamatutes olukordades, mida on vaja säilitada või parandada toime tulemaks ebakindla ja keerulise maailmaga (Weick, 2004). See tähendab, et praktikaid on võimalik muuta või rakendada vastavalt vajadusele. Tihti põhineb selline tegevus just meelelistel elementidel või kogemusel, mis on vastandlik traditsioonilise teadmise kontseptsioonile.

Tsoukas (2005) ühendas Karl Polanyi kehastunud teadmise mõiste Wittgensteini arusaamaga tähendusloomest, näidates, kuidas inividid omandavad ja laiendavad teadmisi ning kuidas need teadmised muutuvad organiseeritud kontekstis organisatsiooniliseks teadmiseks. Tema sõnul on kogu teadmine oma olemuselt kollektiivne ning avaldub võimena teha tähenduslikke

eristusi kollektiivses tegevusruumis, tuginedes kontekstuaalsetele (täenduslikele) arusaamadele, keelele ja diskursiivsetele praktikatele. Keel on siinkohal kultuuriline tööriist, mille kaudu teadmised omandavad tähenduse ja võimaldavad nähtuste sügavamat mõistmist.

Mõiste *indwelling* tähistab inimese sügavat osalust praktikas, kus maailma ei mõisteta analüütiliselt väljastpoolt, vaid kogemuslikult seestpoolt. Tsoukase sõnul on teadmus kinnistunud organisatsiooni rutiinides, protsessides, praktikates ja normides ning selliselt ei ole kindlale organisatsioonile omane teadmus tihti kättesaadav teistele organisatsioonidele (Tsoukas, 2005). Polanyi rõhutab ka isikliku teadmise olemasolu, mis on inimesele sageli teadvustamata: „*All knowing is personal knowing—participation through Indwelling*“ (Tsoukas 2005, lk 119). Seega on maailma mõistmine isiklik ja kogemuslik praktika ning neid praktikaid rakendatakse organisatsioonides. Praktika on seega kollektiivne nähtus, millel on, aktiivse maailmas osalemise kaudu, ümberorganiseerimise võime ja tulevikku ülekanduv transformatiivne olemus.

1.1.4. Weicki organisatsioonilise tähendusloome teooria: teadmine kui protsess

Karl E. Weicki organisatsioonilise tähendusloome teooria (*sensemaking theory*) kohaselt ei ole teadmised ja tähendused fikseeritud, vaid organisatsioonid kujundavad tähendusi igapäevase tegutsemise ja olukorra muutustele reageerimise kaudu, tehes seda tagasivaatavalt olemasolevate kogemuste ja kollektiivse diskursuse baasil (Weick, 2004; Cook ja Wagenaar, 2012). Weicki panus on organisatsioonide kirjeldamine mitte läbi „asjade teooria“ (*theory of things*), vaid läbi protsessiteooria (*theory of process*), mis tähendab, et organisatsioonid ei ole staatilised, vaid pidevalt ajas muutuvad vormid, kus täiendatakse ja luuakse uusi teadmiseid ning kujundatakse väärtuseid. Teadmine ei ole valmis objekt, vaid protsess (*sensemaking*), mis väljendub mingis tegevuses (*know-how*), arenedes organisatsiooni sees ühiste praktikate kaudu (Weick, 2004). Täendusloome toimub pidevalt mingis konkreetses olukorras ja suhetes teiste inimestega, kus tuginetakse nii kollektiivsetele normidele ja praktikale kui ka keelele ehk narratiivide jutustamisele (Weick, 2004; Tsoukas, 2005).

Thomas H. Davenport ja Laurence Prusak on välja pakkunud teadmise mõiste, kus teadmine pesitseb nii organisatsiooni dokumentides, rutiinides, protsessides, praktikates ja normides, olles segu raamitud kogemustest, väärtustest, tähendustest ja kontekstist, mis moodustuvad raamistiku uute kogemuste ja teabe omandamiseks (Tsoukas, 2005, lk 118).

Ruumiplaneerijad tegutsevad sageli protsessi keskel, mitte alguses või lõpus, olles visatud (Heideggeri *Geworfenheit*, *thrownness*) olukordadesse, kus puudub kas täielik kontroll või isegi ülevaade olukorrast. Heideggeri visatuse kontseptsioon viitab inimese eksistentsiaalsele seisundile, kus ollakse maailmas, kus mingid reeglid ja tähendused on juba paigas. Gadameri sõnul ei teki disain nõ puhtalt lehelt, vaid sel on olemas eeltingimused ja tõlgendused. Seega oluline on teha vahet heal ja halval disainil, kus edukuse määrab see, kui hästi tullaakse toime protsessi käigus ilmnevate ebamäärasuste ja tõrgetega (Gehry, 2004).

Disainiprotsessis on oluline roll ka juhtidel. Boland ja Collopy (2004) rõhutavad, et juhtimise eesmärk on uute väärtuste loomine, mitte lihtsalt olemasolevate süsteemide haldamine, mis saavutatakse juhtide disainimeelsuse kaudu. Juhtide disainimeelsus aitab suunata protsesse, kus osapooled kohtuvad, õpivad ja loovad uusi tähendusstruktuure. Frank Gehry, kes on taotlenud arhitektuuris dekonstruktivismi, kus välist korrapära iseloomustavad ettearvamatus ja kontrollitud kaos ning on tuntud oma skulptuursete ja dekonstruktivistlike hoonete poolest. Gehry sõnul on disaini eesmärk luua maailm paremaks, kui see eest leiti ning juhtide roll igakordne probleemiasetuse ülevaatamine ja määratlemine. Avaliku ruumi disaini vaates pakutakse tema sõnul tihti valmislahendusi tulenevalt sellest, et tegija ei suuda ise mõelda soovitud lahendustele, kuna tal puudub teadmine või oskus mõtestada alternatiive, mistõttu disainil, kui olukorra lahtiharutamisel (*unfolding the situation*), on keskne roll (Weick, 2004).

Sotsiaalsühholoog Reuben Baron eristab kontseptuaalset (*conceptual processing*) ehk mõistetele tuginevat ja otsetajumist (*perceptual processing*) ehk meeltele tuginevat tajumist. Otsetajumise puhul võetakse maailmast infot vahetult ja tegutsetakse vahetu kogemuse kaudu aktiivselt, ilma eelneva kontseptuaalse raamistusega, mis võimaldab küll tähelepanu pöörata detailidele, kuid võib piirata üldistusvõimet. Pideva otsetajumise tõttu kipuvad inimesed teadma järjest rohkem üha kitsama ringi asjade kohta, süvenedes detailidesse niivõrd, et unustatakse nähtuste üldisemad nimetused või kontseptuaalne raamistik. Seevastu tegutsedes kontseptuaalses epistemoloogilises režiimis (*epistemic knowledge*), vahendatakse teadmisi kirjelduste ja mõistete kaudu, kus kognitiivne töötlus muutub skeemipõhiseks ning nähtust raamitakse üldistusteks, liikideks ja skeemideks. Oht tekib siis, kui mõtlemine hakkab väljuma meelte etteantud algsetest piiridest ning osalised hakkavad tegelikkust raamistama lähtuvalt stereotüüpidest (Weick, 2004, lk 42). Organisatsioonides jagavad inimesed oma kognitiivseid struktuure teiste organisatsiooni liikmetega, mis tähendab, et organisatsiooni vaates on oluline täiendada inimeste teadmisi viisil, mis võimaldab praktilistes tegevustes osalemise kaudu arendada isiklikku arusaamist ning muuta need arusaamad kollektiivselt rakendatavateks

praktikateks. See arendab organisatsiooni võimekust kohaneda ja areneda läbi reflektiivse tegutsemise (Weick, 2004; Tsoukas, 2005; Cook & Wagenaar, 2012).

Seda eristust on oluline mõista avaliku ruumi poliitikakujundamises. Kui lähtuda etteantud reeglistikest ja mallidest, siis on suurem tõenäosus, et me ei suuda konkreetset kontekstis mõista unikaalset ligipääsu vajadust, mis selgub, nagu praktiline teadmus tervikuna, alles konkreetset kontekstis ja läbi interaktsioonide osaliste vahel. Öeldes lahti sotsiaalselt või kultuuriliselt väljakujunenud universaalidest, on Weicki sõnul võimalik võimestada vähemusi, luua paindlikumaid koostöövorme, märgata ja kohaneda muutustega⁶. Weick kirjeldab VISA kaardi juhtumit, kus Dee Hock aitas finantsasutustel jõuda uuendusliku koostöövormini teenuste sidumiseks üle maailma ning näitab, et suudeti laskuda kontseptuaalselt mõtlemiselt otsetajumisele, märgates muutuseid, kohandudes oludele ja avastades uusi võimalusi, mida meeltele tuginev tajumine ei võimalda, loobudes etteantud raamistikest ja arusaamadest, kuidas organisatsioon „peab toimima“, et luua uus, avatud struktuur, millesse inimesed saavad tuua isiklikke tähendusi ja vajadusi. Neile anti mansetinööbid kirjaga⁷ ning liiguti tagasi emotsioonide ja interaktiivse mõtlemise juurde (Weick, 2004).

---

⁶ Seega, nii paradoksaalne kui see ei tundu, on ebamääraste ja keerukate kontekstide ohjamisel kõige halvem lahendus detailse regulatsiooni andmine. Weick (1977) soovitas vastupidist džässiorkestri metafooriga, kus antakse mingi väga üldistav põhimõte (*for grasp*) ja siis osalised kontekstis, nagu džässiorkestri liikmed, hakkavad improviseerides looma keerukat meloodiat, mis suudaks kajastada nii osaliste kui konteksti eripärasid ja võimekusi. See kujundaks avaliku toimimise mustri, mis võib-olla pole optimaalne mujal ja ka ajas, kuid on osalistele maksimaalselt vastuvõetav.

⁷ One cuff link would contain a picture of half of the globe and the phrase, “the will to succeed.” The other link would contain the other half of the globe and the phrase, “the grace to compromise”, (Weick, 2004, lk 37)

1.2. Avaliku hüve disainiloogika

1.2.1. Heaoluriigi teenuste pakkumine ja praktikateoreetiline paradigma

Erisus praktikateooria nüüdiskäsitluse ja antiikfilosoofia vahel on selgitatav teadmise, avaliku võimu ja hüvede kujundamise aspektist, kus tavapärane neoliberaalsel paradigmat tuginev teenusepakkumine ei toimi olukorras, kus ühiskond on üha mitmekesisem. Praktikateooria sobib hästi ruumiplaneerimise probleemide mõtestamiseks, sest planeerimises ja poliitikadisainis seistakse tihti silmitsi küsimusega „Mida on antud olukorras õige teha?“ (Cook & Wagenaar 2012, lk 5). Olles samal ajal tihti olukordadesse „visatud“, on avaliku ruumi planeerimine poliitikakujundamine, kus nii öelda „õigesti käitumisel“ on planeerimise seisukohalt oluline koht, sest iga tegevus jätab jälje ning planeerimise puhul on tagajärjed pikaajalised (Rittel & Webber, 1973; Weick, 2004).

Heaoluriik (*welfare state*) jõudis oma efektiivsuse loomuliku piirini (*government failure*) juba 20. sajandi alguses. Standardiseeritud ja passiivne teenuseloogika, mis lähtus nõu keskmise inimese vajadustest, asendus vajadusega pakkuda individuaalseid teenuseid, kuigi seda vajadust ei mõistetud päriselt lõpuni. Globaliseerumise ja tööjõuturu muutumise tulemusel tekkis nõudlus elukestva õppe, isikustatud avalike teenuste ja rätseptatöö lahenduste järele, milleks jäik bürokraatlik süsteem ei olnud suuteline (Sootla & Kalev, 2020). 20. sajandil hakkasid üha enam kõlapinda leidma kaasamise ja ühiskonna sidususe teemad, et adresseerida avaliku arvamuse kasvavat rahulolematust ja riigivalitsemise legitiimsuse kriisi, sest avalikkus ei olnud kaasatud valitsemisesse. Neoliberaalse paradigma keskmesse sattus arutelu, kas traditsiooniline riiklik sekkumine on jätkusuutlik või takistab majanduslikku ja ühiskondlikku innovatsiooni (Ferrera, 2012).

Government gap (valitsemise lõhe) ilmneb siis, kui poliitikaid kujundatakse ülevalt-alla viisil, mis ei arvesta lõppkasutajate vajaduste või huvirühmade osalusega. Traditsiooniline probleemide lahendamise viis tähendab probleemi määratlemist ja sellele järgnevat lahenduse rakendamist (Silverman, 1998), ning see arusaam püsis poliitikakujundamises 1970. aastateni, lähtudes eeldusest, et probleeme saab üheselt defineerida või lahendada neid universaalsete reeglite ning professionaalide tehnilise oskusteabe abil (Sootla et al., 2020; Rittel & Webber, 1973). 1970-ndatel toimunud muudatused muutsid avaliku hüve mõistmist ning rõhutati vajadust kohaneda kontekstiga, kaasates poliitikakujundamisse erinevaid osapooli, sest mõisteti, et vanaviisi edasi ei saa. Avaliku ruumi poliitikakujundamine ei ole instrumentaalne, vaid institutsionaalne tegevus, kus lahendused ei saa olla universaalsed ning

poliitikakujundamise protsessides on vajalik lõppkasutajate osalus (Rittel & Webber, 1973; Laconte et al., 1982).

Neoliberalismi esimene vastus kriisile oli jätta riigile tema traditsioonilised rollid, kuid püüdlus avalikud hüved riigist lahti siduda, ei täitnud kõiki eesmärke. Hakati otsima uusi valitsemismudeleid, mis seisneksid koostöös, kaasamises ja kollektiivsetes kokkulepetes. Ilmnes vajadus disaini järele, mis seoks sektorid iseorganiseeruva kodanikuühiskonnaga, kasvatades kodanike vastutust ja kohustusi avalike hüvede loomisel (Sootla & Kalev, 2020; Mitzberg, 1996). Paljud tänapäeva avaliku poliitikakujundamise ja valitsemise väljakutseid ei allu tavapärastele ja standardiseeritud lahendustele (Sootla et al., 2023), sest klassikalised reeglitel ja hierarhilisel juhtimisel põhinevad mudelid ei suuda haarata ega ohjata sotsiaalseid probleeme, mis on kontekstitundlikud ja muutuvad ajas, sest erinevatel osapooltel on probleemi olemusest erinev nägemus. Taoliseid määratlematuid olukordi kirjeldavad Rittel ja Webber (1973) kui nurjatuid probleeme (*wicked problems*), kusjuures iga lahendus muudab olukorda või loob uusi tagajärgi, mistõttu on vaja lähenemist, mis arvestaks konteksti, väärtuste, osaluse ja koostööga. Lisaks ei ole sotsiaalseid probleeme võimalik kunagi täielikult „lahendada“, vaid neid saab tegevuste kaudu ohjata, seega reageerida tuleb nii konteksti muutustele, väljakutsetele kui võimalustele. See aitab selgitada, miks neoliberalismi poolt pakutud turgudele orienteeritud lähenemine ei aita ohjata sotsiaalseid probleeme ning praktikapõhine ja osaluslik käsitlus on avaliku ruumi poliitikadisainis möödapääsmatu.

Veelgi enam, avaliku poliitikakujundamise ja ruumiplaneerimise probleemide ohjamiseks vajalikud teadmised ei ole koondunud ühegi kindla inimese kätte (või pähe), vaid teadmine on hajutatud erinevate osapoolte vahel (Laconte et al., 1982). Tsoukas (2005) järeldab, et teadmine on olemuselt jagatud (*distributed knowledge*) ja esmalt tuleb hoopis konstitueerida tähendusruum ja tegevuskontekst, kus hakatakse hoomama probleemi olemust, misjärel saab hakata mõtlema lahendusviisidele. Avaliku ruumi ja hüvede disain sõltub seetõttu suuresti probleemi defineerija arusaamadest, väärtustest ja vaatenurgast ning on seotud isiklike tõlgendusraamidega, kus probleem avaldub neile, kes seda kogevad või sellega tegelevad (Selg et al., 2023, lk 28). Tuletan meelde, et klassikaline filosoofia näeb meelte kaudu tajutavas maailmas lausa ohtu, kaose ja ebakindluse allikat (Nicolini, 2012). Epistemoloogia, mille traditsiooniline arusaam põhineb on, et teatud tingimustel võime näha teadmiseid universaalse tõena, usaldusväärse ja kehtiva kujutisena välismaailmast, kuid Elisabeth Stengers (2008) toob välja objektiivse teadmuse sünni siis, kui suhe uuritava nähtusega on *õigesti konstrueeritud* ning kontrollitakse vahet, et aru saada, kas õnnestuti või mitte.

Põhjused, et inimestel ei ole alati täielikke teadmiseid mingist nähtusest või olukorrast, ei saa avaliku ruumiplaneerimise kontekstis rõhuda vaid ekspertteadmiste ja teaduspõhisusele, sest sellisel kujul jäävad kõrvale implitsiitsed teadmised, mida praktikas tegutsevad ja osalevad inimesed omavad. Ka vastutus nihkub, sest teadja on keegi teine kusagil mujal, mis võtab ära kodanike vastutuse, mis ei ühti tänase arusaamisega poliitikakujundamisest. Kuna avalikku ruumi kasutavad unikaalsete vajadustega lõppkasutajaid, siis avaliku ruumi poliitikakujundamise puhul ei saa rääkida „ekspertidest“ selle sõna klassikalises tähenduses, sest probleemide olemus ja kontekst on muutuvad, seega lahendused ei põhine valmisteadmistel, vaid tekivad praktilise tegutsemise ja koostöö käigus konkreetses kontekstis (Cook & Wagenaar, 2012).

Inimesed oskavad küsida piiratud küsimusi tulenevalt oma piiratud meeltest. Rittel & Webber (1973) rõhutavad, et planeerimisprobleemide ohjamine on sotsiaalne tegevus, kus ei saa eeldada olemasoleva „ekspertiisi“ neutraalsust või objektiivsust, sest ekspert edendab oma isiklikku arusaama heast teiste üle poliitilises mängus (Lacoste et al., 1982; Stone, 2012). Kuna avaliku ruumi poliitikakujundamine on kollektiivne tegevus (Stone, 2012), siis lahendusena pakuvad Rittel ja Webber küsida nõu nende käest, keda lahendused kõige enam puudutavad. „Ekspert“ oma traditsioonilise „tõekandja“ positsioonis kaotab tähenduse ja omandab uue relatsioonilise, kontekstuaalse ja kogemusel tugineva tähenduse: „*Need, kellel on parimad teadmised ja kogemused on sageli just need, keda sinu lahendus kõige tõenäolisemalt mõjutab. Seega, küsi nende käest, keda see mõjutab, mitte ekspertide käest*“ (Lacoste et al., 1982, lk 45; Rittel & Webber, 1973).

1.2.2. Riigi ja kodanike suhted 1970.-datel

Avaliku ruumi poliitikakujundamine on ühiskondliku valiku (*social choice*) protsess, kus luuakse keskkonda, mis peab esile tooma väärtuseid nende suhtes, keda tehtud valikud mõjutavad (Laws & Forester, 2007). Poliitikakogukonna teooriad ega neoliberalism ei suuda ühildada tuumikriigi ja hüvede osutamist, sest säilib poliitikaosaliste vaheline killustatus, kus ühed on need, kes saavad ja teised on need, kes teevad (Sootla et al., 2021, lk 261).

Mintzbergi (1996) sõnul ei saa avalikke teenuseid juhtida tuginedes ärimudelile, sest see toob kaasa tasakaalu kadumise ning eelistab äride, mitte inimeste huve. Mintzbergi normatiivse valitsemise paradigma lähtub sektoritevahelisest tasakaalust, mitte ühe domineerimisest teise üle. Inimene peab olema „kasusaaja“ ja „kodanik“, mitte „klient“, „alam“ või „subjekt“. Teenuste pakkumisel on oluline institutsionaalne raamistik, kus kodanik ei ole lihtsalt teenuse

tarbija, vaid osaleb ühishüve loomises. Riigi pakutavad teenused, nagu haridus või tervishoid ei ole „kliendikesksed“ kaupade tähenduses, vaid toetuvad professionaalsusele ja koostööle. Mintzberg küsib tabavalt: kas me tahame riiki, mis pakub teenuseid nagu hambapasta reklaam? Kui avalikke teenuseid oleks võimalik kasumlikult pakkuda, oleksid need juba erasektorisse üle viidud (Mintzberg, 1996). Tema sõnul on üks sobivamaid valitsemisviise hoopis virtuaalse valitsemise mudel (*the virtual-government model*), kus riiki pole põhimõtteliselt näha. Avalik poliitika ei ole lihtsalt riigi tegevus, vaid poliitika peab suhestuma ootuste, tähenduste ja tegevustega. Ta rõhutab, et ühiskonnad saavad just sellise valitsuse ja avalikud teenused, nagu oodatakse, kus usk tugeva riigi missiooni võimalikkuses loobki tugeva riigi (Mintzberg, 1996, lk 83).

Neoliberaalne lähenemine taandab kodaniku tarbijaks, eirates kollektiivseid väärtuseid ja avaliku heaolu institutsionaalset vastutust. Kodanik aga peab kujunema poliitikadisaini keskseks toimijaks, mistõttu disainiotsused peavad lähtuma inimeste vajadustest ja kogemustest, mitte üksnes regulatiivsetest raamistikest (Taylor, 2001). Liiatigi, käibelolevad juhtimisloogikad eeldavad, et probleemid on selgelt määratletavad ja eeldavad valmislahendusi (Rittel & Webber, 1973), kuid enamik tänapäevaühiskonna probleeme nõuavad vastupidiselt kohandumist, tähendusloomet väärtustavat suhtumist ja osalejate kogemustele avatud lähenemist. Foresteri sõnul on erinevustega toimetuleku aluseks, nii ruumilises, kui huvide või väärtuste vaates, osapoolte läbirääkimisstrateegiate integreerimine koostööprotsessi ja võrgustikupõhise valitsemise raamistik (Forester, 2009, lk 14). Kuna tähendusloome toimub läbi indiviidi suhestumise keskkonnaga, siis on võimalik kogukonda muuta läbi indiviidide. Indiviidide pidev suhestumine kogukonnaga loob aga aluse tähendusloome muutmiseks ja muutusteks kogukonnas (Glassmann, 2001).

Kui neoliberalne paradigma kukkus läbi kodanikele rätsepalahenduste-põhisel teenuste pakkumisel, siis koosloomeline (*collaborative, co-creational*) valitsemine ei pea läbikukkumist millekski eriliseks, vaid läbikukkumine ja seejärel vigadest õppimine on ühiskonna kujunemise osa. Jessop kutsub läbikukkumist vaatlema kui midagi, mis on ühiskonnas paratamatu, mitte õnnetus ega erand. Pidevalt kohanev ja suhestuv protsess on seega vältimatu osa ühiskonna kujundamisel, sest ühiskond ise on pidevalt muutuv ja arenev, mis tingib ka asjaolu, et lahendused ei saa olla universaalsed, vaid on parimal juhul „kohmakad“ (Selg et al., 2023).

Frank Fischeri uue ratsionaalsuse teooria toob esile mitteekspertide ehk tavakodanike osaluse poliitikaprotsessis, sest just nemad on poliitiliste otsuste tagajärgedest kõige enam mõjutatud.

Fischeri eelduseks oli argumenteerimise ratsionaalsus mõtestatuna praktika vaates (2007). Ehk kui soovitakse mõista, mida poliitika tähendab neile, keda see mõjutab, tuleb konsulteerida lõppkasutajatega (Laconte et al., 1982). Teadmised ise vajavad Karl Popperi sõnul falsifitseerimist, sealhulgas nõ ekspertteadmised, sest alati esineb eksimisvõimalus (Laws & Forester, 2007). Richard Elmore'i tüpoloogია, mis eeldab võimekuste ja hoiakute arvestamist, võiks tagurpidi kaardistamise perspektiivis olla edukaks aluseks lahenduste kaardistamisel ja rakendamisel põhjusel, et poliitika rakendamist hinnatakse sihtrühma vaatenurgast, tehes esmalt kindlaks, kas probleemi määratlus ja võimalik lahendus on vastuvõetavad (Sootla et al., 2021). Lahenduste vastuvõetavus on oluline neile, kes sõltuvad otseselt inforuumi ja füüsilise ligipääsu olemasolust (Riigikantselei, 2021).

Michael Lipsky (2010) *street-level bureaucracy* teooria selgitab sealjuures, et läbi erineva tasandi osalejatega suhtlemise luuakse institutsioone. Lipsky väidab, et ametnikel säilib võimalus muuta või tasandada poliitikaid, et need vastaksid ametnike oskustele eesmärgiga vähendada pinget, kui ei ole võimalik pakkuda teenuste ideaalset varianti. Lipsky sõnul on selle põhjuseks inimesi oluliselt mõjutav stressirohke töökeskkond ja töö enda iseloom, kus inimeste lahterdamine ja stereotüüpiseerimine (meelte kaudu otsetajumine) aitavad asju lihtsustada ning ametnikul paremini toime tulla. Asjade lihtsustamine avaliku ruumi kontekstis aga ei aita luua paremaid koostöövorme. Olulisem hoopis on uurida ja muuta tänaseid praktikaid.

1.2.3. Mitteformaalsed institutsioonid ja avaliku poliitika kujunemine

Traditsiooniliselt on avaliku hüve kujundaja riik (*representative government*), kuid 20. sajandi lõpus ilmnes, et institutsioonikujunduse keskseks mehhanismiks on lisaks ja kasvavalt kollektiivne toimimine (Weick, Ostrom) ning kollektiivse hüve spontaanne kujunemine (Deleuze). Traditsiooniline arusaam poliitikast, kui riigi juhitud ja hierarhiliselt kehtestatud protsessist (Eastoni mudel), on seega asendumas praktikateoreetilise lähenemisega, kus keskseks muutub osapoolte võimestamine ja kaasamine (Sootla et al., 2021). Kuigi Bell ja Hindmoor (2009) tunnistavad kogukondade võimestamise kasvavat tähtsust, viitavad nad siiski sellele, et enamikus valdkondades domineerib endiselt ülevalt-alla suunatud valitsemisviis. Sektoritevaheline koostöö ja kodanike rolli võimestamine on võimaldanud seda kitsaskohta tasakaalustada, tugevdades nii eratoimijate kui kodanike rolli teenuste sisu määramisel (Sootla et al., 2021; Sootla & Kaley, 2020).

Inimeste enesemääratlus ja tähendusloome on mitmetahulised ja sügavad ning tulenevad sellest, mida peetakse isiklikult heaks või universaalseks. See tingib aluse väärtustele, mis

tingivad ettekujutusi õiglasest elukeskkonnast, ligipääsetavusest ja väärakusest avalikus ruumis (Taylor, 2001). Kollektiivne tegevus (*collective action*) aitab kujundada avalikku hüve, kus inimesed koos loovad tähendusi, ruume, norme ja võtavad vastu otsuseid ning see viib uute institutsioonide tekkimiseni (*institutionaliseerimiseni*). Taolised mitteformaalsed institutsioonid aga täiendavad formaalseid institutsioone (Sootla et al., 2021).

Fenomenoloogia on konstruktivismi klassikaline käsitlus (Heidegger, Gadamer, Luckmann), mis uurib subjektiivse teadliku kogemuse olemust ning püüab ümbermõtestada ja esile kerkida igapäevapraktika rollil, et taasavastada tähendusi ja neid ümber hinnata (Nicolini, 2012, lk 33; Wagenaar, 2011). Jaques Derrida erinevuse (*différance*) meetodi kaudu on võimalik tähendusi uurida läbi märkide (*signs*) nagu sõnad, sümbolid ja metafoorid, kus tähendus ilmneb protsessis läbi suhete teiste märkidega. Ta kujundas süsteemse arusaama kaosest, millest räägivad Rittel ja Webber, kus kultuur kui virtuaalne tervik on esmane ning teostub erinevuse kaudu. See viitab asjaolule, et avalikud poliitikad ei toimi klassikalise Eastoni mudeli järgi, vaid olulisemaks on saanud osapoolte võimestamine (Sootla et al., 2021 lk 18).

Avalike poliitike kujundamise eelduseks on Wagenaari (2015) sõnul sageli just tähendus, mis mitte lihtsalt ei mõjuta üksikisiku või institutsioonide käitumist, vaid kujundab neid. Berger ja Luckmann (1991) näevad institutsioone ja keelt, kui midagi, mis omavad inimekäitumise reeglistikke ja mustreid, mis on kogunenud läbi korduva käitumise, tähenduste jagamise ja normatiivsete ootuste. Interpreteeriv poliitikaanalüüs keskendubki sellele, millised tähendused kujundavad institutsioone ja tegevusi ning kirjeldab viise, kuidas need tähendused ja teod mõjutavad poliitilisi otsuseid. Kollektiivne tähendusloome ehk institutsioonilooime tähendab Wagenaari (2015) jaoks just praktilise tegevuse käigus interaktiivselt ja agiilselt (transaktsiooniliselt) kujunevate tähenduste ja konteksti kujunemist. Sellised protsessid kujutavad Foresteri (2009; 2012) käsitluses diskursiivse ruumi, kus osapooled saavad väljendada arusaamu ja luua uue tähendusruumi.

Ostromi (1997) käitumuslik lähenemine ratsionaalse valiku teooriale ja mitteformaalsete institutsioonide teooriale on keskne institutsionaalse paindlikkuse kontseptsioon, kus reeglid kujundatakse vastastikuse usalduse ja koostöö kaudu, mitte ülevalt alla suunamise teel, sest poliitikakogukondade eneseregulatsioon toimib formaalsest käsuliinist või ettekirjutatud regulatsioonidest sageli tõhusamalt või neid täiendades, kuna tuginetakse vastastiksõltuvuse tunnistamisele ja ühendatakse osalejate tugevused või tasakaalustatakse nõrkused (Sootla et al., 2021, lk 49-50; Ostrom, 1998). Ta aitab mõtestada sotsiaalsete dilemmadega toimetulemist läbi kollektiivse tegutsemise näost-näku suhtluse kaudu, et kindlustada pikaajalisi sihte või

saavutada ühiseid eesmärke (*best joint outcomes*). Taolise suhtluse eesmärgiks on pidev kommunikatsioon, et tuletada meelde ühist strateegiat (*joint strategy*). Reaalsetes olukordades (*in field settings*) võib esialgu olla keeruline taoliseid reegleid koheselt rakendada, mistõttu ta rõhutab katse-eksitusmeetodil õige lahenduseni jõudmist, et tagada sealjuures reeglite innovatsioon (*innovation in rules*). Harvey Sacksi täiendab Harold Garfinkli etnometodoloogia käsitlust rõhutades, et suhtluses kujundatakse tähendust vastavalt öeldu asukohale konkreetsetes vestluse „ruumis“. Ta rõhutab, et sotsiaalne kord ja tähendus luuakse igapäevaste interaktsioonide kaudu. Sacks näitab, et see, millises järjekorras ja kontekstis midagi öeldakse, suunab seda, kuidas kuulaja mõistab öeldu tähendust (Silverman, 1998). Kuna invidiidid lähtuvad tegevustes enda moraalsetest ja vaimsetest tõekspidamistest (Taylor, 2001), siis need kanduvad üle organisatsioonilisse käitumisse, rakendades neid sageli implitsiitselt (Tsoukas, 2005).

Autori eesmärk on näidata seeläbi, kuidas traditsiooniline hierarhiline ja formaalne poliitikakujundamise protsess ei suuda vastata tänapäeva ühiskonna mitmekesistele vajadustele, seega mitteformaalsed institutsioonid ja kollektiivne tegutsemine muutuvad avalike hüvede loomisel vältimatuks.

1.2.4. Foresteri kriitilise pragmatismi teooria

Avaliku ruumi poliitikadisainis, kus osalejad tegutsevad erinevate mõttemaailmade ja väärtusraamistike alusel ning räägitakse „erinevas keeles“, on konflikti ja arusaamatuste esinemine vältimatu. Samas poliitika põhineb alati väärtustel ja hinnangutel (Laws & Forester, 2007) ning diskursiivne ruum tekib läbi konfliktide lahtiharutamise (*unfolding*). Foresteri teooria põhineb Meadi refleksiivsel kommunikatsiooni teorial ja Gadameri filosoofilisel hermeneutikal ning selgitab poliitikaotsuste kujunemist vastandlike tõlgendusraamide ja konfliktsete osapoolte tähendusruumide sulandumisega (komplementaarsusega). Ta kritiseerib Schöni idealism, et ainult kollektiivne tegutsemise kaudu on võimalik tulemusteni jõuda. Forester toob esile mitte ainult tõlgendusraamide (*frames*) sildamise, vaid konfliktide eskaleerimise, mis viivad uute tõlgendusväljadeni (Forester, 2012), täiendades Schöni ja Reini lähenemist, et konfliktid omavad produktiivset rolli õpiprotsessi osaliste vahel. Foresteri teoorias võib näha poliitikainnovatsiooni *ad hoc* lahenduste rakendamisel olukordades, kus narratiiv võimaldab üldistada arenguid ajas ning olla praktilise tegevuse aluseks, tuletades probleemide oskusliku ohjamise kaudu kas või väikesi ja ajutisi, praktilisi lahendusi (Sootla et al., 2021, lk 77, 279). Vajadused ja nägemused asetatakse dialoogilisse protsessi, kus lähtekohti vastastikuselt teadvustatakse ja väärtustatakse ning koostöös õppimise kaudu praktikasse

rakendatakse, sest kriitiline dialoog aitab luua uued tähendusstruktuurid ja ühised tegevusraamid (Forester, 2009). Osapooled õpivad kollektiivselt, mitte individuaalselt, kui nad suudavad kuulata kriitiliselt (*critical listening*) ning märgata oma arusaamade piiratust. Läbi teineteise tunnetamise kuulatakse mitte lihtsalt sõnu, vaid seda, mida inimesed tegelikult soovivad väljendada (väärtuseid, võimusuhteid, emotsioone vms). Kinnistunud mõtteraamide avamine on osaks lahenduse poole liikumisest.

Protsessis ilmnevad väärtushinnangud ja osalised õpivad teiste tõlgendusraamidest, konstrueerides ühiselt uusi vaatenurki, isegi kui lahendused jäävad ajutiseks või osaliseks (Forester, 2012; Sootla et al., 2021). Osapoolte mõtteraamistikke aitavad avada vahendajad (*mediators*), kes tõlgendavad saadud infot uutel viisidel, aitavad õppida ja adresseerida algselt nähtamatuid murekohti, sealjuures mitte liiga tõsiselt või pinnapealselt väärtushinnanguid võttes. Isegi, kui väärtushinnangud on lepitamatud, võimaldab õppimisprotsess leida uued võimalused või jõuda alternatiivsete väljunditeni (Forester, 2009). Kriitiline pragmatism ei piirdu vaid tagajärgedele keskendumisega, vaid ta küsib kelle huvides midagi tehakse. Austades osapoolte algseid mõtteraamistikke leitakse uued tegutsemisvõimalused ja saavutakse pragmaatilisi tulemusi, mis teenivad ka väärtuseid ja huve.

1.2.5. Avaliku ruumi vormide / dimensioonide mitmekesisus

Post-strukturalistlikud mõjutused on toonud sisse ruumi mitmekülgse tajumise, kus on näha võimu realiseerumise elemente. Avalikku ruumi ei saa näha vaid neutraalse, tehnilisel ratsionaalsusel põhineva füüsilise nähtusena, vaid tähendusliku ja mitmekülgse elukeskkonnana, milles inimesed liiguvad, suhtlevad ja tunnevad end nähtuna (Taylor, 2001; Weick, 2004; Murdoch, 2006).

John Allen (2004) käsitleb ruumi kui suhete kaudu kujunevat nähtust, kus võim levib mitte ainult geograafiliste piiride, vaid läbi suhete võrgustike. Marc Schuilenburg (2015) toob välja teatud tüüpi võimusuhte avaliku ruumi planeerimises nii, et osad grupe eelistatakse samas, kui teistelt võetakse hääl (nt „ära seisa siin“- kultuur), tuues põhjenduseks julgeolekut või turvatunnet, samal ajal marginaliseerides neid, kes vajavad liikumiseks infot või füüsiliselt toetavaid elemente (nt puhkepinke jms). Taoline ruumiplaneerimise poliitika ei ole tema sõnul neutraalne, vaid peegeldab väärtushinnanguid. Schuilenburgi seletuses on Gilles Deleuze'i assemblaazi (*agencement*) mõiste kui sotsiaalne kord ja tähendusloome olukordades, kus üksikelemendi tähendus sõltub või muutub vastavalt sellele, milliste elementidega ta seondub

ja on vastastiktoimes. Assmeblaaži mõiste kaudu saab näha olukordi kui ajutisi või heterogeensetest osadest koosnevaid üksuseid, mille elementide tähendus ei ole püsiv, vaid muutuv vastavalt tähendusväljale (Garland, 2015). See ongi nii kollektiivse toimimise kui avaliku ruumi ja avaliku võimu konfiguratsioonide, kuid ka aktiivsete osaliste assemblaaži ehk konstitueerimise protsess, mida Sacks kujutas etnometodoloogia kaudu.

John W. Creswelli sõnul pööravad ruumi enda kasuks need, kes ruumi loovad, marginaliseerides teisi ühiskonnagruppe. Creswelli sõnul töötavad teatud sotsiaalsed grupid taolise tähendusloome vastu, „vastupanu geograafia“ kaudu, kus nõutakse avalikku ruumi endale tagasi. See toob omakorda esile avaliku ruumi sügavama, sotsiaalse ja kultuurilise tähenduslikkuse (Murdoch, 2006; lk 12-13). Võimupositsioonis on need, kes loovad „linnalikku tegelikkust“, kuid sunnivad teisi sellega kohanema või, kes annavad kontrolli ekspertidele, jättes kõrvale kohaliku teadmise (Healey, 2007).

Avalik ruum ei oma ainult füüsilist mõõdet, vaid virtuaalset kohaolu läbi erinevate kihtide ja tajude, milles inimesed enda jaoks uusi tähendusi loovad. Heideggeri mõiste *dwelling* (elukoht, elamine) on seotud asjades olemisega, kohatunnetuse ja mäluuga. See on mõtestatud kohalolemise viis (Dasein), kus inimesed on osa ruumist, mitte sellest eraldiseivad. Tänapäevased sotsiaalsed protsessid on moodustanud aga uusi kohalolemise viise, mis ületavad riikide piire ega ole enam seotud paikse kogukonnaga. Henry Lefebvre'i ruumiteooria toob kolm mõõdet kokku elatud ruumi (*lived space*) määratluses, lisaks tajutud ruumile (*perceived space*), mis peegeldab igapäevast tegevust ja kavandatud ruumile (*conceived space*), mis sisaldab ekspertide planeeringuid ja strateegiaid. Elatud ruum kannab endas inimeste kultuurilist ja emotsionaalset kogemust (Goonewardena, Kipfer, Milgrom & Schmid, 2008). Ed Soja „kolmas ruum“ (*thirdspace*) ühendab kaks esimest – füüsilise ruumi (*firstspace*) ja kavandatud ruumi (*secondspace*) kokku sotsiaalselt elatud kogemusega (*thirdspace*), kus kohtuvad identiteedid ja võimusuhted ning, mida ei saa kartograafiliselt määratleda vaid, mis omandab tähenduse siis, kui seda praktiliselt „elatakse“ (*lived space - Lefebvre*) (Murdoch, 2006, lk 14). Inimene ei ole lihtsalt ruumiloome subjekt, vaid ta ise loobki ruumi läbi kehalise aistingu ning kogeb loodud ruumi läbi oma keha (Ibid, 2006). Ta näitab ruumiliste ja sotsiaalsete protsesside omavahelist seost, kasutades topograafia ja topoloogia mõisteid, kus topograafia tähistab füüsilise ruumi vastavalt selle püsivale olemusele (nagu kujutatakse kaartidel), samas kui topoloogia selgitab nõ füüsilise pinna alla olevaid sotsiaalsete suhete mustreid, viidates sellele, et iga ruumiline kooskõla varjab ruumiliste vormide all olevaid

suhteid. Selliselt on ruum pidevalt dünaamiline, mitte stabiilne ega püsiv, ning tähendus sünnib vastastikuste suhete kaudu süsteemis.

Biao Xian (2013) täiendab elatud-ruumi mõistet, kui kahe inimtekkelise ruumidimensiooni – taksonoomilise ja emergentse – vastastikmõju. Taksonoomiline ruum on avaliku võimu poolt formaalselt liigendatud füüsiline ruum piirkondadeks ja tasanditeks; samas kui emergentne ruum on inimsuhetest isetekkeline, kuna sünnib suhetest ja dünaamilistest koosmõjudest, mitte etteantud struktuuridest. Emergentsete ruumide puhul on asjakohane analoogia süsteemiteooriast teadaolev nn. süsteemse kvaliteedi mõiste (*emergent property*), mis selgitab, kuidas alasüsteemide koosmõju tulemusena tekib terviku pidevalt muutuv omadus, mis annab koostoimes osistele uued identiteedid, kuid mitte nende omadused (Sootla et al., 2021). Emergentsus on osalise/ toimija uue rolli ilmnemine tänu mingitele teistele teguritele. Moodsas ühiskonnas on inimestest saanud juurteta rändajad, kes viibivad mitme ruumi tasandil ehk nii füüsilise kui virtuaalset ruumis. Inimesed elavad tähenduslikult ning need tähendused on seotud paikade, objektide ja teiste inimestega (Xian, 2013). Näiteks see, kuidas tajutakse maastikke, on Xiani sõnul seotud meeltega, kus kogemused talletatakse läbi kehalise kogemise, ning mälu, millel on ajaline (*temporality*) mõõde. Taoline emergentne ruum moodustub erinevatel aegadel elanud inimeste kohaolust ja asjade sobimusest (*affordances*), mis lubab Merleau-Ponty sõnul näha näiteks maastikke mitte niivõrd objektide, vaid „mõtete koduna“ (*homeland of our thoughts*). Mälu on toodetud sotsiaalsete suhete poolt, mis kujunevad teistega suhtlemise kaudu konkreetsetes sotsiaalses kontekstis (Urry, 2000). John Urry (2000) nimetab seda *dwelling-in-travel*-iks, kus „kodu“ ei teki ainuüksi geograafilises asukohas, vaid pidevast liikumisest erinevate asukohtade vahel, kus on olemas nii asjade kui suhete võrgustikud, mis koostoimel moodustavad kuuluvustunde. Liikuvus ei löhu juba olemasolevaid ruume, vaid toodab uusi elamisviise.

Praktikaid iseloomustavad Xiani (2013) sõnul täna nende kollektiivne olemus ja piiritlematus (*unboundedness*), mis tähendab, et need kohanduvad ja liiguvad ehk ei ole püsivad ühe kindla institutsiooni või konteksti raames. Praktikad ilmnevad tema sõnul üle mitme asukoha (*multi-sited*). Seega lähedus (*proximity*) ei pruugi tekkida mitte füüsilise asukoha väikesest kaugusest, vaid füüsiliselt kauged ruumi osalised võivad suhetes olla väga lähedased. See võimaldab hoopis teisiti seletada avaliku võimu toimemehhanisme suurte kauguste taha ja ilma otsese füüsilise seoseta (Amin, 2002; Allen, 2016).

Mitmemõõtmeline etnograafia (*multi-scalar ethnography*) võimaldabki uurida suhteid ja liikumisi erinevate tasandite vahel ning uuritava tegelikkuse saab mõtestada sisemiste, praktikas kujunenud loogikate järgi. See tähendab, et ruumianalüüs peab sisaldama nii kohalikku tasandit kui globaalset logistikavõrku. Taoliselt paljastub taksonoomiline ruumihierarhia, kus näiteks kesklinna tänavad saavad investeringuid, samas kui äärealad tähistatakse „perifeeriatena“. Lefebvre rõhutas, et tegemist ei ole lihtsalt geograafiaga, vaid sotsiaalse klassifikatsiooniga, mis annab ruumile väärtuse ja määrab, millised kehastunud kogemused (*dwelling*) peetakse „normaalsuseks“. Otsused selles osas, kas mingi lahendus on teisega võrreldes väärtuslikum, tugineb sotsiaalsel raamistikul, mis peab olema nähtav, aga samal ajal ka vaidlustatav. Avalik ruum ei ole seega lihtsalt füüsiline struktuur, vaid on mitmemõõtmeliste tähenduslike piiridega inimesi kujundav elukeskkond (Taylor, 2001; Weick, 2004; Murdoch, 2006; Urry, 2000; Xian, 2013).

Mustafa Emirbayer and Ann Mische (1998) juhivad tähelepanu relatsioonilisele pragmatismile ja agentsuse (*agency*) põhimõttele, kus inimesed rekonstrueerivad ajas end kontekstides, millega ollakse seotud läbi dialoogilise ja kommunikatiivse protsessi ning, mis areneb pidevas vastastikmõjus sotsiaalse universumiga. Inimesed omavad võimekust muuta olukordi, milles elatakse ehk inimkogemusel on ajaline olemus ja sügavam teoreetiline käsitlus. Tegutsejad loovad väärtuseid ja iseend reageerides olukordade keerukusele ja mitmetähenduslikkusele. Tuginedes Deweyle nimetab Joas sellist eetilist intelligentsust loovaks demokraatiaks ehk „ühiselt jagatud kogemuseks“, kus ümbermõtestamine ja praktiline arutlus toimub ühiselt jagatud moraalsete ja praktiliste probleemide uurimise kaudu, järgides nii eksperimentaalse teaduse eeskju.

Selles mõttes avaneb meie ees mitmemõõtmeline avalik ruum, mis võib tekkida küllaltki väikeses füüsilises kohas, näiteks kortermajas või territooriumil nagu rannapiirkond ning, mis ei sõltu ainult füüsilise asukoha ulatusest. Sellised ruumid võivad saada mitte üksnes suhteliselt autonoomseteks emergentseteks konfiguratsioonideks väga paljudele inimestele, vaid nad võivad olla avalikkuse (*the public*), kui komplekse toimija (*distributed agency*) täiemõõdulise konstitueerimise ruumideks, mida iseloomustab jagatud ja kollektiivse teadmuse võimekus (Amin, 2004; Allen, 2016).

2. UURIMISTÖÖ METODOLOOGILISED LÄHTEKOHAD

2.1. Uurimiseesmärk ja epistemoloogiline taust

Käesoleva magistritöö uurimisprobleem on avaliku poliitika ja ruumi disain, kus mõtestan poliitikakujundamise protsessi, milles standardsed lahendused tavapäraselt ei toimi ning on vaja leida konkreetne lahendus kontekstis. Uurimise keskmes on poliitikakujundamise (*policy*) protsess, mis esitab väljakutse traditsioonilisele arusaamale valitsemisest ja teenuste pakkumisest. Avaliku ruumi poliitikadisain on tihedalt seotud pigem isikuteenuste ja unikaalsuse, kui mediaaninimesega ning on kontekstisõltuv (Rittel & Webber, 1973; Tsoukas, 2005). Sel põhjusel ei sobi neoliberaalsel turuloogikal põhinev standardiseeritud teenusepakkumine, mis eelistab kõigile sarnaseid või universaalseid lahendusi. Otsustusprotsessis on oluline osapooltevahelise kriitilise dialoogi teke ning poliitika peaks pidevas agiilses (edasi-tagasi pendeldavas) disainis kujunema rohujuuretasandil läbi asjaosaliste praktiliste teadmiste ja koostöö (Cook & Wagenaar, 2012).

Uurimistöö eesmärk on juhtumiuuringute kaudu analüüsida, kuidas selline disainiloogika suhestub valdkonna formaalsete institutsionaalsete komponentidega nagu tõendus põhised teadmised, õigusraamistik või toimijate formaalsed rollid.

Uurimistöö ontoloogiline eeldus lähtub arusaamast, et avaliku ruumi poliitikakujundamise protsess on protsessipõhine ja pidevalt muutuv, mille lähtekohad ja aines on sageli ebamäärased. Poliitikaprotsessis kujundavad reaalsust osapooltevahelised diskursused, kuid kriitilise dialoogi käigus ilmnevad uued lahendused, mis loovad uusi mustreid, tähendusi ja suhteid. Kuna avalik ruum on meile kõigile ning on seotud sügavalt isiklike kogemuste ja mitmekihiliste tähendus- ja virtuaalsete ruumidega, siis avaliku hüve kujundamine eeldab avalikkuse, kui avaliku hüve esindaja konstitueerimist ehk kasusaaja võimestamist.

Et puuetega inimeste erivajaduste tundmine ja lahenduste rakendamine aitab toetada kõikide teiste ühiskonnagruppide üha suurenevaid vajadusi, pakkudes lisavõimalusi teenuste kasutamiseks, siis ohjates just erivajadustega inimeste ligipääsetavusega soetud probleeme aidatakse kaasa kõiki kaasava elukeskkonna kujunemisele.

Epistemoloogiline raamistik näitab, et avaliku ruumi poliitikakujundamine ei ole lihtsalt tehnilise teabe või oskuse rakendamine, vaid on tähenduslik, väärtuseid ja kogemusi edendav sotsiaalne praktika. Uurimistöö epistemoloogiline lähtealus on, et teadmine ei ole objektiivne või fikseeritud nähtus, vaid see kujuneb protsessis sotsiaalse tegevuse käigus ehk kollektiivses praktikas. Teadmised ei saa näha universaalse ega neutraalse tõena, vaid sellistena, mis

kujunevad vastastikkuses suhtluses (diskursiivsel meetodil) ja praktilises tegutsemises. Protsesside eelduseks on teadmuse kasutamine, mis kujuneb praktilise tegutsemise käigus.

Magistritöö käigus uurisin, milline on kontekstuaalse teadmuse struktuur ja praktilise (implitsiitse, *tacit knowledge*) teadmuse käsitus Wittgensteini ja Heideggeri vaates ning kuidas teadmus on organisatsioonis või kontekstis hajutatud (*distributed knowledge*). Magistritöös tugineti praktikateoreetikutele nagu Cook ja Wagenaar, kriitilisele pragmatismile (Forester, Mead, Schön, Rein), organisatsiooniteoreetikutele nagu Weick ja Tsoukas ning erinevatele filosoofilistele käsitlustele (Polanyi, Heidegger, Wittgenstein, Foucault). Nimetatud autorid asetavad rõhu tähendusloomele, kogemuse tähtsusele, praktikapõhisusele ja teadmiste muutuvale olemusele.

Uurimistöö lähenemine on konstruktivistlik ja tõlgendav, sest inimeste kogemused, suhted, kehalised aistingud ja kogemused aitavad teadmist kujundada ning on disainiprotsessi aineseks. Osaliste ülesanne protsessis on diskursuse (dialoogi) käigus raamistada (*reframing*) ehk lahtiharutada probleemi olemus (*unfolding*). Tegemist on mõtteliste protsessidega, mille olemasolu autor püüab näidata, kuid realselt juhtumites toimus selline lahtiharutamine harvadel juhtudel.

2.2. Andmekogumise ja andmeanalüüsimeetodid

Magistritöö uurimismeetod on kvalitatiivne. Uurimistöö põhineb juhtumiuuringute meetodil, mis avab, kuidas tähenduste sotsiaalne konstrueerimine ning sotsiaalne ja kultuuriline teadmus avaldavad mõju poliitikakujundamise protsessidele. Käesoleva uurimise eesmärgid on seotud teadmuse tekke ja formaal-institutsionaalse raamistiku rolliga ning eesmärk oli aru saada, millest tekib teadmus, kuidas kujunevad vastastikused toimumustrid ning kuidas arvestada unikaalsete vajadustega avaliku ruumi disainis. Uurimisküsimused on:

1. Kuidas on võimalik läbi praktikateoreetilise paradigma mõtestada poliitikakujundamist viisidel, mis arvestaksid erivajadustega?
  - 1.1. Kuidas seostub praktikateoreetiline paradigma heaoluriigi kriisijärgse avaliku poliitika analüüsiga?
2. Kuidas kujunevad otsustusprotsessis teadmus ja osapooltevaheline suhtlus *in situ* poliitikadisainis?
  - 2.1. Milline roll on disainiprotsessis formaal-õiguslikul raamistikul ja institutsionaalsetel komponentidel nagu tõenduspõhised teadmised või toimijate formaalsed rollid?

3. Millised on poliitika eripärad ja poliitikadisaini eeldused, võimalused ja takistused, kui sihiks on erivajadustega inimeste juurdepääsu tagamine avalikus ruumis (ligipääsetavus)?

Uurimiseesmärkide saavutamiseks avas autor esmalt praktikateoreetilise paradigma perspektiivi ajas, tõi sisse tähendusloome kujunemise sotsiaalse ja kollektiivse aspekti ning organisatsioonide ja juhtide rollid.

Osa andmeid olid selliseid, mida kergesti teistest allikatest ei saanud, seega primaarandmed koguti kvalitatiivsel meetodil juhtumiuuringute kaudu. Autor mõtestas teekondi, kui kontekstis toimivaid protsesse. Viidi läbi 4 juhtumi poolstruktureeritud intervjuud (ametnike, disainerite, arhitektide, planeerijate, projektijuhtide ja kasusaajatega, kes juhtumites on märgitud kui „Lõppkasutajad“), mille täpne kirjeldus on punktis 2.3. Eesmärk oli uurida ja analüüsida erinevate osapoolte tõlgendusraame, teadmuse olemust ja tekkimise viise ning virtuaalseid ruume, kus erineva ratsionaalsusega inimesed kohtuvad eesmärgiga luua paremad lahendused lõppkasutajatele (kasusaajatele). Seejärel rekonstrueeriti ülevaade iga juhtumiuuringu alla eraldi ning lisati tabel, mis annab ülevaate osapoolte tõlgendusraamidest, teadmiste genereerimise viisidest, ajahetkest disainiprotsessis, võimuhete positsioonidest ja repertuaarist diskursiivsel meetodil, tuginedes Jakobson (2014) tabelile (Sootla, et al., 2021, lk 274-276). Järeldused ja kokkuvõtted on iga juhtumi alguses. Juhtumi kirjeldustes on erinevate alapealkirjade alla kogutud väljavõtted intervjuudest.

Juhtumid valiti eesmärgipärase valimi (*purposeful sampling*) alusel, võttes arvesse nii olemasolevate andmete kättesaadavust kui võimalust läbi viia osalusvaatlus ja tegevusuuring, et jälgida praktikaid vahetult *in situ*. Triangulatsiooni meetodil ehk eri andmeallikate kasutamisega olid kõik juhtumid, sest primaarandmetena kasutati küll intervjuusid, kuid lisaks viidi läbi osalusvaatlus, tegevusuuring, andmete analüüs olemasolevate märkmete põhjal ja erinevad kohtumised kohapeal ning telefonikõned. Sekundaarandmetena kasutati kehtivaid õigusakte, ühte ligipääsetavuse teemalist aruannet ja ruumiloome lõpparuannet. Dokumendi analüüs toob välja ligipääsetavuse institutsionaalse raamistamise aspektid ja kehtivad normatiivsed lähtekohad.

Kuna juhtumid olid sedavõrd erinevad, siis autor valis esitamiseks sisu, mis tundus asjakohasem ning põhjusel, et kogu juhtumi üles tähendamine oleks tunduvalt ressursimahukamaks kujunenud. Juhtumite osapooled de-identifitseeriti nimetades neid

positsiooni järgi. Juhtumid valiti eesmärgipärase valimi (*purposeful sampling*) alusel, võttes arvesse:

- 1) olemasolevate andmete kättesaadavust;
- 2) võimalust läbi viia osalusvaatlus ja tegevusuuring, et jälgida praktikaid vahetult *in situ*.

Kuna juhtumid on erinevad ka olemuselt, siis tekkis võimalus konstrueerida laiem pilt erinevatest võimalikest lahendustest ja koostööviisidest. Näiteks isikliku eluaseme disain, muuseumi või teatri kui avalik ruum, rannaala. Disaini vaates võib öelda, et juhtum 1 algab päris algusest, kus inimese iseseisev toimetulek on üldse eelduseks edasiste avalike teenuste kasutamisel ning selgitab iseseisva ruumikasutuse kogemust ja institutsionaalseid raamistikke. Teiste juhtumite puhul toodi välja ka ülejäänud teenuste disaini aspekte nagu füüsilise ligipääs, sissepääsude leidmine, sisu tarbimine, infovälja ligipääsetavus, tõlgete olemasolu, ohuolukordade markeerimine, teenindus jne, ning milliseid tähendusi need omavad lõppkasutaja vaates. Kõik disainiaspektid olenesid sellest, milline oli algne materjal ja kohapealne olu või kuidas üldse probleemi määratlema hakati. Autori eesmärk oli lasta esile kerkida otsustusprotsessi osapoolte mõtteraamistikel (ja mõttemullidel), et näidata, kuidas erinevates kontekstides kujunevad erinevad tähendusraamistikud, mis mõjutavad otseselt ligipääsetavate lahenduste rakendamist ja kujunemist ning, kuidas otsustusprotsessis otsustatakse, kelle hääl kõlab, milliseid vajadusi õigustatakse või kuulda võetakse ning lõpuks, millisel kujul avalik hüve realiseerub, aga ka kuidas neutakse avaliku hüve kujundajad ehk kodanikud.

Kaks lõppenud juhtumit (juhtumid 1 ja 2) võimaldasid protsessi tervikpilti analüüsida tagantjärele (*retrospectively*) ning selgitada osapoolte mõtteraamistikke läbi intervjuude ja diskursusanalüüsi. Kahe järgneva juhtumi (juhtumid 3 ja 4) protsessi oli võimalik uurida jooksva kulgemise analüüsi kaudu. Kolme konkreetse juhtumi (juhtumid 1, 2 ja 3) alusel oli võimalik tuvastada mustreid, praktikaid ja probleemkohti, mis võivad sarnastes kontekstides korduda või erineda. Kriitilise diskursuse analüüsi (*Critical Discourse Analysis*) kaudu avati osaliste mõtteraamistikke, kombineerides samal ajal teooriat ja erinevaid andmeallikaid nagu intervjuud (juhtumid 1,2,3 ja 4), kohtumised (juhtumid 2, 3 ja 4), märkmed (juhtumid 2 ja 4) ja ligipääsetavuse teemalise seminari video (juhtum 1).

Kuna tegemist oli väga erinevate tõlgendusraamidega osapooltega, siis ei saanud kõikidelt intervjuueeritavatel küsida samu küsimusi. Osapoolte avamiseks prooviti pigem dialoogi vormi,

lähtudes valmisküsimustest kui suunistest ning genereeriti uusi küsimusi intervjuu käigus vastavalt saadud vastustest. Igas juhtumis oli 4-5 intervjuueeritavat. Osa intervjuusid viidi läbi kohapeal, salvestades helifailid ning hiljem neid transkribeerides kasutades Bark.phon.ioc.ee transkribeerimisprogrammi, mis on TTÜ Küberneetika Instituudi foneetika- ja kõnetehnoloogia laboris väljatöötatud tehnoloogia (edaspidi Bark.phon). Saadud materjalid toimetati käsitsi kuulates üle helifailid. Osad intervjuudest viidi läbi Teamsi või Zoomi vahendusel, salvestades videomaterjalid ning hiljem loodi nendest helifailid (mp3) ning transkribeeriti helifailideks kasutades Bark.phon programmi. Saadud materjalid toimetati vaadates üle videomaterjalid.

2.3. Juhtumiuuringute detailne metoodika

Et käesolev magistritöö üldse alguse sai, juhtus ühe töölase nõustamise käigus, kui autoril tekkis kokkupuude liikumiserivajadusega inimesega, kes elavalt kirjeldas, millised lahendused tema enda kodus täiesti algusest peale loodud olid. Lepiti kokku kohtumine liikumispuudega inimese kodus, kus autor tutvus nii loodud lahenduste kui välialadega. Intervjuudele lisaks analüüsiti Juhtumit 1 ligipääsetavuse teemalise seminari videomaterjali põhjal, kus avati tähenduste ruumi ehk, mida need lahendused isiklikust vaatest liikumispuudega inimesele annavad (YouTube, 20.02.2024), kus osales ka Arendaja, kelle mõtteraamistiku analüüs on juhtumis kirjeldatud.

Juhtumi 2 esimest kaks intervjuud toimusid veebi teel, kolm viimast viidi läbi kohapeal, kus kohtuti Disainer 2, Sisearhitekti ja Lõppkasutajaga füüsiliselt, käies läbi loodud lahendused. Ühtlasi viidi läbi osalusvaatlus, mis aitas paremini mõista Lõppkasutaja jaoks olulisi lahendusi ning nendega seotud tähendusi, aga samas mõista paremini ka seda, mida lahenduste tegijad töö kaudu tunnetavad ja kogevad. Osalusvaatlus on õigustatud, kuna uurimisprobleem on seotud tähendustega, mida said anda ja selgitada vaid uuritavad ise. Puuetega inimeste organisatsioonide sisendit analüüsiti olemasolevate märkmete põhjal.

Juhtumi 3 puhul oli tegemist käimasoleva protsessiga, millega puututi kokku töö kaudu, kui küsiti nõu ja kontakte. Esimene kohtumine toimus Võrus kohapeal, kus märkmeid tegi Juht 1. Intervjuud viidi läbi veebi teel neid salvestades. Puuetega inimeste organisatsioonide esindajatega suheldi kohtumisel kohapeal Võrus ning hiljem peeti telefonivestlused, et üle vaadata lahendustepanekud ja konsulteerida. Juhiga 1 suheldi kahel korral telefoni teel, et leida protsessi jaoks lisakoostööpartner ja lõpuks, et suunata edasi järgmise organisatsiooni poole.

Juhtum 4 käigus toimus 3 erinevat kohtumist kohapeal, millest esimesel viibis autor üksi koos teatri esindajatega, teisel koos erinevatest lõppkasutajatest koosneva grupiga ning kolmandal, külastuskogemuse kaardistamisel, koos teatri, ülikooli ja lõppkasutajatega. Külastuskogemuse jooksul tehti fotosid kohapeal, salvestati helifaile, tehti märkmeid. Teise kohtumise ehk etenduse külastuse põhjal valmis kirjalik sisend, mille põhjal leidis aset kolmas kohtumine, kui seda tutvustati just lõppkasutajate vaatest, avades nende enda sõnade ja tähenduste ning tõlgendusraame. Kolmandal kohtumisel keskendus autor arutelu juhtimisele ning tegi vähem märkmeid. Teatri esindaja jagas enda märkmeid kohtumise järgselt, mida sai kasutada käesolevas uurimistöös. Juhtumi 4 analüüsimetodina kasutati veel osalusvaatlust, et mõista lõppkasutajate jaoks olulisi tähendusi kohapealses kontekstis ning pragmaatilise poliitikaanalüüsi tegevusmeetodit ehk *action research* meetodit, mis on uuringumeetod, mille eesmärk on siduda tegevus ja uurimise protsessid kriitilise reflektiooni ja koostöö kaudu nii, et edasiste tegevuste aluseks oleval põhjuseid mõistetakse ning kasutatakse tulevikus organisatsiooni töös (Wagenaar, 2015; Sootla et al., 2021).

Autori eelistas juhtumeid, mis kõnetasid isiklikul tasandil või milles ise osales. Kasutades strukturalistlikku analüüsi ja Foresteri kriitilise pragmatismi meetodit, uuriti empiiria põhjal, millised rollid osalejad endale või teistele omistavad. Sealjuures pöörati tähelepanu osaliste kognitiivsetele raamistikele (*cognitive frames*) ja kriitilisele kuulamisoskusele (*critical listening*), mida kirjeldatakse juhtumiuuringute analüüsi osades.

Juhtumiuuringute diskursusanalüüsis kasutati läbivalt kriitilise pragmatismi raamistikku (Forester, 2012), mis eeldab, et poliitikadisainis on teadmise loomine alati seotud võimuhete, väärtuste ja kehalise kogemusega. Analüüsi keskmes on dialoog, kriitiline kuulamine ja tähendusloome, mille kaudu avati esinenud praktikaid. Autor tuletas Mintzbergi (1998) määratlusest „kasusaaja“ tulemi „lõppkasutaja“. Juhendaja soovitas kasutada sõna „kasusaaja“, kuid autori jaoks on „kasusaajad“ mitte ainult lõppkasutajad ise, vaid ühiskond laiemalt, ka lõppkasutajate sõbrad, tuttavad, pereliikmed ning sel põhjusel jääb kasusaaja autori meelest laiaks mõisteks ning otsustati kasutada sõna „lõppkasutaja“ juhtumiuuringute kirjeldamises selle asemel. Analüüsi eesmärk ei ole luua üldistusi, vaid sõnastada kriitiliselt tähenduslikud seosed ja osalejate mõttemustrid, mis aitavad avada poliitikadisaini otsustusprotsessi sisu kõigile ligipääsetava avaliku keskkonna kujundamisel.

2.4. Dokumendianalüüsi metoodika

Sekundaarandmete allikad valiti otseselt tulenevalt sellest, millised õigusaktid reguleerivad ligipääsetavuse tehnilisi nõudeid. Rakkerühma lõpparuanne pakub Vabariigi Valitsuse tasandi tõlgenduse ligipääsetavuse tagamisest ning on heaks kiidetud tegevusplaan ja strateegiline suunis. Rakkerühma lõpparuande analüüs aitab selgitada normatiivseid lähtekohti ligipääsetavuse tagamisel.

Dokumentide analüüs aitab selgitada, millistest põhimõtetest lähtutakse avaliku ruumi poliitikakujundamises ning kui palju on erinevaid tehnilisi nõudeid või milline on normatiivsuse aste. Õigusraamistiku narratiivanalüüs aitab mõtestada sõnakasutust määrustes. Uuringumeetodina kasutati kriitilist diskursusanalüüs, mis aitas uurida, kuidas keele kaudu kujundatakse normatiivseid tähendusi ning esile tuua ka võimusuhteid ja vaikimisi eeldusi. Määruse analüüsi eesmärk ei olnud lihtsalt nõuete kirjeldamine, vaid selle kriitiline tõlgendamine epistemoloogilisest ja diskursiivsest lähtekohast. Kuna määrus on uuendamisel ja uus versioon oli jõudnud autori töölauale, siis oli võimalik analüüsida kolme erineva õigusakti nõudeid.

Kvaliteetse ruumi lõpparuanne peegeldab domineeriva poliitikakogukonna diskursust kõigile mõeldud avaliku ruumi loomiseks. Aruande aluspõhimõtete analüüsimine aitab selgitada institutsionaalseid raamistikke ja lähenemisviise ning avada võimuhete dünaamikat.

3. JUHTUMIUURINGUD

3.1. Korteremaja ja ümbritsevate välialade ligipääsetavuse tagamine koostöös lõppkasutajaga

Sisejuhatuseks

Autor on tutvunud loodud lahendustega kohapeal ning mõte, kui oluline on iseseisev ruumi kasutamine, mille Lõppkasutaja vestluse käigus autorini tõi, aitas aluse panna käesolevale magistritööle. Lõppkasutaja sõnul koosneb inimese jaoks, kellele isiklikud kohandused ruumis on hädavajalikud, iseseisvus väikestest asjadest, millest tihti ollakse sunnitud loobuma, eriti neist, mis on meeldivad või annavad elule mõtte (YouTube, 20.02.2024).

Järeldused

Lõppkasutaja osalemine otsustusprotsessis aitas välja tuua, kuidas isiklik kogemus ja implitsiitne teadmus võivad olla poliitikakujundamise lähtekohaks avaliku (ja isikliku) hüve disainis selliselt, mida lihtsalt formaalse raamistiku kaudu saavutada ei õnnestu (Schuilenburg, 2015). Kriitilise dialoogi kaudu kujunes osapooltevahelises koostöös *ad hoc* lahendus, mis oli kasulik ka teistele ning, mis lõppkokkuvõttes kujunes müügiargumendiks, sisaldades lisandväärtust. Juhtum näitab, et ligipääsetavuse tagamine lisaelementide näol ei ole luksus, vaid on iseseisva ja väärrika toimetuleku edendamise alus. Kui väarikusel põhinev igapäevapraktika saab organisatsiooni tegevuse institutsionaliseeritud osaks, siis on võimalik avaliku hüve disainis arvestada üha unikaalsemate erivajadustega inimestega, mis aitab luua veelgi väarikamat ja õiglasemat ühiskonda ning poliitikakujundamise praktikaid.

Wagenaari (2012) ja Foresteri (2009) töödele toetudes väidab autor, et ruumiline planeerimine on pidevas dünaamilises muutuses, kus otsustusprotsessides mängivad kesksel rolli nii praktika kujundatud teadmised kui osalejate endi mõtteraamistikud. Juhtumiuuringu käigus ilmnis osapoolte ühine seisukoht, et informeeritud ja kasutajakeskne sisend on ligipääsetava ja kaasava keskkonna kujundamisel kriitilise tähtsusega. Weicki (2004) organisatsioonilise tähendusloome (*organizational sense-making*) raames võib vaadelda käesolevat juhtumit, kui protsessi, kus erinevad osapooled konstitueerivad ja ümbermõtestavad oma organisatsiooni hetkeseisundit, et leida parem viis edasisteks tegevusteks ehk koosloomeks, mis on põhimõtteliselt sama, mis Cooki ja Wagenaari praktikateoreetiline käsitus, kus tegutsemise käigus luuakse uusi praktikaid, mis tulenevad konteksti etteantud võimalustest ja piirangutest (2012). Taolised praktikad realiseerusid antud juhtumis.

Kokkuvõtte juhtumist

Autor viis läbi intervjuud protsessi osapooltega tagasivaates, sest kortermaja lahendus valmis aastal 2020. Lõppkasutaja puhul on tegemist liikumispuudega inimesega, kel ilmneb kõrvalabi vajadus, eriti olukordades, kus füüsiline ruum ei vasta individuaalsetele vajadustele. Juhtumi otsustusprotsessi osapooled on grupeeritud järgmiselt: Avaliku hüve saaja (Lõppkasutaja), Arendaja, Projektijuht, Arhitektid A1, Arhitekt 2 ning Tavakasutaja, kelleks on korteriühistu liige.

Juhtum sai alguse Lõppkasutaja telefonikõnest Araarendajale, kellega kohtuti ning kellele tutvustati oma vajadusi. Arendaja viis Lõppkasutaja kokku Projektijuhiga, kellega otsustusprotsessi jooksul toimus tihedam suhtlust, lisaks suhtles ta otse avaliku hüve rakendaja ehk ehitajaga. Lõppkasutaja edastas sisendiks vajaduste detailse loetelu cm-täpsusega, ühe kohandamise juhise ja viite määrusele, pakkudes juurde tootenäiteid ja lisainfot, et lahenduste rakendamine oleks võimalikult lihtne. Lahendused, mida kasutaja soovis, kuid ei saanud, olid lävepaku madaldamine panipaika sisenemisel (ootus kuni 10 mm) ja postkasti numbri asukoha muudatus nii, et ulatuks ratastoolis sisu kätte saama. Ratastooli kõrguselt asjade kättesaamine on konkreetne nõue määruses number 14, kuid autor arvab, et määruse ja kortermaja seosid ei suudeta täna avaliku ruumi kontekstis omavahel seostada. Lõppkasutaja individuaalne osalemine juhtumi lahenduste väljatöötamise kontekstis muutus oluliseks, sest vastasel juhul ei oleks välialade ega ümbritseva keskkonna ligipääsetavus vastanud, mis tähendaks seda, et isegi kui oma kodus ja kortermajas on võimalik liikuda, jääks kättesaamatuks või oleks takistustega ümbritsev keskkond.

Lõppkasutaja tunnetusraam ja teadmiste teke

Siinkohal on oluline selgitada Lõppkasutaja tunnetus- ehk tõlgendusraami (*cognitive frame*) (Sootla et al., 2021). Lõppkasutaja lähtub sellest, et normatiivne raamistik ei kata kõiki tema isiklikke vajadusi. Tegemist on kasutaja isiklikul kogemusel tugineva praktilise teadmusega (Cook & Wagenaar, 2012), mis on seotud inimese keha, tunnetuse, kogemuste ning vajadustega. Lõppkasutaja igapäevapraktikas on vajalik, et keskkond toetaks tema iseseisvust. Olulised on nii madalad lävepakud, automaatselt avanevad ukсед, kui kõik muud lahendused, kus ei pea rakendama füüsilist jõudu ega käelist osavust. Tema tunnetusraam põhineb sellel, kui palju ta peab isiklikult abi küsima väljast, samal ajal hoomates, millised oleksid võimalikud lahendused, et ta saaks iseseisvalt hakkama. Isegi, kui ta ei pruugi teoreetiliselt sõnastada sotsiaalseid reegleid, mis takistavad iseseisvust või väärikat toimetulekut, siis ta kogeb neid iga kord, kui ta peab teistelt abi küsima. Tema tegevus (näiteks telefonikõne Arendajale) on

ajendatud tunnetusest, mis aitab tal iseseisvalt ja väärikalt toimida, seega tunnetusraam avaldub praktikas täpsete vajaduste edastamise, kohtumiste ja vajaduste selgitamise kujul.

Edastatud sisend tugines implitsiitsel teadmusel, mille ta oli omandanud enda ja sõpruskonna teadmiste baasil (kollektiivne element) (Tsoukas, 2005). Lõppkasutaja oli teadlik kehtivast õigusraamistikust (määrus number 28), kuid nõuded jäid tema isiklike vajaduste jaoks liiga leebeteks, seega ainult kehtivatest normidest lähtumine ei oleks taganud ligipääsetavat keskkonda. Ta rõhutab, et väärtused „*Ei tule määrusest välja*“. Narratiiv viitab õigusraamistiku olemusele, mis ei sisalda kogemuslikku aspekti ega arvesta kõikide kasutajate vajadustega, vaid on osade ruumikasutajate vajadustel põhinev teadmuskogum, mis ei sisaldada erandeid. Vaid praktiline teadmine aitab taolistes olukordades lähtuda konkreetsest vajadustest kontekstis (Cook & Wagenaar, 2012; Tsoukas, 2005).

Esitluses ütleb lõppkasutaja, et puudega inimese „*Tegelik soov ei ole mitte püsti tõusta (ratastoolist toim.), vaid olla asjadega iseseisev*“. Taoline tähenduse ja kogemuse väljendamine põhineb tunnetusel, emotsioonidel ja väärtustel ehk sellel, mis on väärtuslik inimeseks olemise juures (*Dasein*). Enamik tänapäeva ühiskonna probleeme nõuavad kohandumist, tähendusloomet väärtustavat suhtumist ja osalejate kogemustele avatud lähenemist (Forester, 2009). Lõppkasutaja narratiiv toob välja veel ühe väärtustel põhineva aspekti, öeldes: „*Ligipääsetavus on see, et sa saad hakkama ise asjadega /.../ on sõltumatus kõrvalistest abist /.../ Noh, selles keskkonnas ma tunnen ennast nagu kõikvõimas, no vot ongi tunne, et ma saan kõigega hakkama*“. Öeldu peegeldab, et ligipääsetavuse puhul ei ole tegemist lihtsalt tehnilise lahendusega, vaid selle keskmes on inimene oma isikliku kogemusega.

Lõppkasutaja sõnul on oluline, et inimesed, kes lahendusi rakendavad, jagaksid samu väärtuseid, et tegemine algab tähendusest: „*Selleks, et nad nagu sooviksid seda teha, siis nad peaksid tunnetama seda, miks nad seda üldse teevad /.../ Öeldakse, et nii ei saa, nii ei ole ja nii ei tee. Sa pead mingit õiget nuppu vajutama, inimest puudutama, puudutama inimese hinge, siis need asjad juhtuvad*“. Diskursiivset praktikat ja võimumänge näeme Lõppkasutaja suhtluses ehitajaga, kus ehitaja oli väitnud, et: „*Või rõduuksega öeldi, et ei, sellist lahendust ei ole olemas, et on madal lävepakk*.“ Lõppkasutaja kogemus kinnitas vastupidist: „*Õnneks olin sõbral näinud, et on selline alumiinium – metall selline - lävepakule olemas*“.

Üleküsimine-alaküsimine

Kuna protsessi käigus ilmnes Lõppkasutajal lisavajadusi (nt konditsioneeriga paigaldamine korterisse), siis tekkis üle-küsimise olukord, kuid projektimuudatus tekitas pahameelt, sest tekkis vajadus lahendust ümber projekteerida. Hiljem, kui ehitaja pakkus võimalust paigaldada

korterisse laiemad ukse, keeldus tellija pakutust. Tegemist on vastandliku olukorraga, kus küsitakse *vähem*, kui tegelikult vaja oleks, mistõttu peab hiljem tegema lisapäringuid või -küsimusi. Tänapäevaks on selgunud, et vaja oleks ukse ringi teha tulenevalt abivahendi vahetamisest ning tellija ei mõista, miks ta oli pakkumisest keeldunud. Intervjuu käigus jäi kõrva öeldud lause, et Lõppkasutaja tundis, et on juba liiga palju küsinud. Sacksi kohaselt on näiliselt irratsionaalne käitumine tegelikult osa sotsiaalsest praktikast ja järgib kindlat loogikat. Ta väidab, et igapäevane suhtlus tugineb korduvatel mustritel, mille kaudu inimesed loovad arusaama normaalsusest ja korrast või aidatakse säilitada rutiinset sotsiaalset korda (Silverman, 1998). Lõppkasutaja keeldumises võib tajuda loogikat ja teatud sotsiaalse olukorra säilitamise mustrit, kus inimese vajadused olid erinevad teiste omadest ja seetõttu tekkis kasutajal tundmus, et need on ülemäärased. Lõppkasutaja võis tajuda diskursuse kaudu normatiivseid mustreid, mis näitasid talle, mis on „normaalne“ või „sobilik“, piirates end seetõttu diskursiivselt ning võttes passiivsema positsiooni isegi, kui objektiivselt oli lahendus talle vajalik.

Kollektiivse toimija hüve aspektid juhtumis

Juhtumis esinevad kollektiivse toimija hüve disaini aspektid. Ühiskondliku valiku (*social choice*) teooria vaates saab avaliku poliitikadisaini vaadelda protsessina, mis kujundab väärtuseid ja mõjutab indiviidi sügavalt isiklikul tasandil (Fischer, 2003; Taylor, 2001; Forester, 2012). Taoline lähenemine annab inimestele võimaluse teha tavapäraseid asju neile omasel moel - sotsialiseeruda avalikus ruumis, pakkuda tuge lähedastele ja abistajatele, kes Lõppkasutaja sõnul „*väsivad korduvatest, rutiinsetest aitamisest*“ kiiresti. Lõppkasutaja toob videos paralleeli vanemaaliste väljendatud mõtetega, et isegi kui „*inimesed on oma loomult heatahtlikud ja valmis aitama*“, ning vaid ühel korral on keeldutud küsitud abist (sotsiaaltranspordi bussijuhi poolt), siis sageli ei soovi inimene ise, et „*keegi muudaks sinu pärast oma plaane*“ ega lihtsalt „*tülik olla*“.

Kuigi projektijuht oli pöördunud linna poole küsimusega, kas on olemas mingid lähtealused kõigile ligipääsetava avaliku ruumi kujundamiseks, siis linn ei andnud suuniseid. Autori hinnangul on linna huvipuudus põhjendamatu, sest linnale kaasnes tulu avaliku hüve kujul (välialad anti projekti valmides linnale üle). Sihiteadlik (*purposeful*) käitumine erinevate koostöövormide ja kriitilise dialoogi kaudu näitaks, et linna jaoks on avaliku ruumi disain oluline osa hüvede pakkumisel. Cooki ja Wagenaari (2012) sõnul avalduvad teadmised dialoogis, kuid dialoogi puudumisel neid ei teki, nagu ei teki ka uusi praktikaid.

Lõppkasutaja sõnul oli Arendaja reklaaminud loodud hüve müügikuulutuses paksus kirjastiilis: „*Kortermajal on automaatselt avanev välisuks*“ ning lahendus oli silma jäänud kõrvalmajade elanikele, kes pidasid lahendust ihaldusväärseks (YouTube, 20.02.2023). Automaatselt avanev välisuks on Tavakasutaja sõnul: „*Ülimugav, kui on väiksed lapsed*“. Loodud lahendused (automaatselt juhtimispuldiga avanev välisuks), sujuvad teekatete üleminekud ja väljõusaali tartaan pinnas on abiks kõigile. Tavakasutaja toob sisse ukse lahtijätmise vajalikkuse (nö haakimise võimaluse) iseseisvuse aspektist: „*Kui sa saad selle ukse haakida, siis sa saad võib-olla iseseisvalt seal midagi ära teha*“. Ta ütleb, et kergesti avanevad ja kerged ukсед on vajalikud ka teistele (naised ja lapsed), öeldes: „*Ega sulle keegi ust hoidma ei tule*“, näidates samal ajal kõrvalisele abile lootmise lootusetut olukorda. Lisaks, tulenevalt tööst vajaks ta linnaruumis näiteks ajutist peatumiskohta, millega ruumiplaneerimisel tihti ei arvestata ka (määruses nõuet ei ole), kuid mis tegelikkuses aitaks teisigi, näiteks liikumis- või nägemispuudega inimest saatvat autojuhti.

Intervjuus selgus, korteriühistu oli tulenevalt tuleohutusnõuetest keelanud elanikel kärude hoidmise koridoris (ruumikitsikus ja lifti olemasolu), kuid korteriühistu arvestas Lõppkasutaja erivajadusega, kui ta sellele tähelepanu juhtis. Erivajadusega inimese arvestamine avalikus ruumis avab hüvesid ka teistele kasutajatele ning erivajadusega inimestele peab tegema erandeid, sest positiivne diskrimineerimine on sotsiaalse õigluse vaates lubatud (Selg, 2015).

Projektijuhi tõlgendusraam

Projektijuhi sõnul ei toonud avaliku hüve disainilahendused kaasa lisakulusid, kuid ta pidas oluliseks, et vajadusi kommuniqueeritakse õigel ajahetkel, et muudatused oleks võimalik projekti sisse viia või tekiks koostöö õigel ajahetkel (nt maastikuarhitektidega). Projektijuht tõi esile, et regulatsioonid sisaldavad liikumispuudega inimeste nõudeid, kuid nende tegelik rakendamine sõltub teadlikkusest nende olemasolu kohta, tuues sisse tunnetusliku aspekti: „*Äkki on midagi, mida me ei tea /.../ Seda (nägemispuudega inimestele mõeldud lahendusi toim.) ei ole mitte kuskil normides, maastikuarhitektid isegi ei oska seda projekteerida, mitte keegi /.../ sul peabki olema see inimene, kes päriselt igapäevaselt seda kasutab ja tegeleb, kes tõlgib siis selle keele ära.*“ Erinevustega arvestamise vajadusi pidas ta samaväärseks teiste omadega: „*Meie jaoks ei olnud midagi erilist, ta oli klient, kellel olid oma vajadused. Iga teine klient tuleb oma soovidega /.../ me käsitlesime seda lihtsalt kui muudatustööd.*“

Välialade ligipääsetavuse tagamise puhul on seega tegemist *ad hoc* praktikaga, sest kokkupuude lõppkasutajaga tingis teadmise ja tunnetuse, et lahendus on vajalik. Taoline

teadmiste konstitueerimise vorm saab toimuda vaid läbi osapooltevahelise koostöö ning võimaldab liikuda kaugemale formaalsetest reeglitest, arvestades sealjuures reaalsete kasutajakogemustega, sest näiteks õigusraam ei sisalda eraldi välialade ligipääsetavuse nõudeid.

Arhitekt 2 tõlgendusraam

Intervjuu kahe arhitektiga toimus ühel kohtumisel. Ajasurvel lahkus Arhitekt 1 varem ning suhtlemises oli tõlgendusraami avamisel avatum Arhitekt 2.

Lõppkasutaja vajadused edastati arhitektidele kirjalikult. Arhitekt 2 öeldu lõppkasutajate kaasamise kohta otsustuprotsessidesse, toob esile võimu küsimuse: „*See ei käi päris nii, et keegi annab sisendi ... et ... me teeme endale asja selgeks*“ või kaasatakse „*Eksperte, kes on ennast teemadega nii palju kurssi viinud*“. Siin võib näha diskursiivset mõtteraami, mille järgi Arhitekt 2 defineerib ennast ja teisi sama valdkonna inimesi eraldiseisvate ekspertidena, kes „teevad endale asja ise selgeks“, mitte osapooltena kollektiivses teadmislomes. Öeldus on viiteid eksperdikesksele epistemoloogiale, kus näiteks Foucault sõnul institutsioonid toodavad teatud mõtteviiside ja tähenduste tekke ning omavad võimu (Bevir, 1999). Kui eksperdid ei pea kasutajakogemusel põhinevat teadmist ekspertteadmiste väärilikuks, siis taandub või muutub võimatuks kriitiline dialoog ning „eksperdid“ ei usu teadmiste tekkesse koosloome kaudu. Taolist lähenemist kritiseerib Donald Schön, kes rõhutab poliitikaanalüüsi strateegiatena refleksiivsust ja praktikaid, kus osalised suunatakse simulatiivsetesse tegevuskontekstidesse ning, kus praktilise tegutsemise käigus täienevad esialgsed arusaamad (Sootla et al., 2021). Foucault ja Schöni kohaselt on võim ja teadmine seotud ning eksperdid võivad sulgeda dialoogi lõppkasutajate sisendi suhtes (Bevir, 1999; Forester, 2012). Laconte, Gibson ja Rapoport (1982) ütlevad, et tavapäraselt „eksperdid“ peetavad pole kunagi kõikiteadjad ning Cook ja Wagenaar (2012) lisavad, et praktiline teadmine sünnib konkreetses kontekstis eeskätt koostöös.

Arhitekt 2 sõnul luuakse avaliku ruumi lahendusi kõikidele kasutajatele, tegemist ei ole millegi spetsiifilisega: „*See ei ole midagi sellist spetsiifilist, mida me igale asjale juurde poogime, vaid teeme (avalikku toim.) ruumi kõigi jaoks*“. Arhitekt 2 viitab, et tegemist on *common sense*’iga (talupojamõistuslik põhinev loogika) ja *kõigile vajalike* lahendustega, mis näitab, et ei tehta seda, mida „peab“ tegema, vaid seda, mis on tunnetuslikult „õige“ ja mis ühtib väärtustega. Arhitekt 2 öeldu ühtib hästi Tsoukase ja Weicki käsitlustega, mis väidavad, et organisatsiooniline teadmine ei ole lihtsalt juhendite või seadusandluse järgimine, vaid tekib reaalse, praktilise interventsiooni käigus, pikema aja jooksul ning põhineb katse-eksitus

meetodil vigadest õppimisel. Tegevusreeglitiku rakendamise ja teadmise kujunemine on Arhitekt 2 sõnul seega praktikapõhine.

Ta ütleb, et disaini eesmärk on kutsuda esile muutuseid ümbritsevas keskkonnas, muuta maailma paremaks, mitte lähtuda isiklikest vajadustest või soovidest: „*Meil on esimene asi, kui me võtame projekti ette, siis me küsimus ei ole, kuidas arendaja võimalikult rahul oleks või, et lõppkasutajal oleks tore kasutada, vaid me küsime, kuidas me maailma saame paremaks muuta.*“ Avaliku ruumi disain puudutab väga paljusid, seega arhitektidel ja ruumiplaneerijatel on oluline ülesanne parandada maailma karakteristikuid, milles inimesed elavad, kuid samal ajal omatakse ka vastutust tegevuste mõjude ees, keda need puudutavad (Rittel & Webber, 1973; Gehry, 2004).

Lõppkasutaja *ad hoc* lahendused, formaalne reeglistik ja teadmuse teke

Lõppkasutaja vaates oli otsustusprotsessi käigus vaja kehtiv normatiivne raamistik teisendada praktikas rakendatavaks *ad hoc* lahenduseks. Arendaja ja Projektijuht olid juba eelnevalt kinnistanud diskursiivseks tunnetuslikuks praktikaks lahendust, mis teenib laiemat kasutajaskonda huve, näiteks paigaldati kolmekorruselisse majja lift, mis seadusega ei ole kohustatud, kuid see tegevus tugines organisatsiooni tavapärasele praktikale. Kontekstist tulenevate tegevuste elluviimist saab kriitilise dialoogi vaates pidada *ad hoc* asjade loomiseks, kus detsentraliseeritud lähenemine toob keskmesse eesliinitöötaja tegevused, et tulla paremini vastu kodanike soovidele (Sootla et al., 2021, lk 383, tabel 8.7).

Järgnevalt käsitleb autor formaalse reeglistiku kohalolu antud juhtumis. Kui uurida juhendite ja õigusraamistiku kasutamist selgus, et Arhitekt 1 ja Arhitekt 2 toetuvad ennekõike teadmusele, mis on kujunenud praktika käigus aastatepikkuse eksitus-vigade õppimismeetodil. Eesmärk on teha maailma paremaks, kui see eest leiti (Gehry, 2004): „*Et igasugune kellelegi kogemus muudab ikkagi mingisugusel määral seda maailma, kuidas me projekteerime, kuidas tahame alati asja natuke paremini teha.*“ Arhitekt 2 juhtis tähelepanu implitsiitsete teadmiste olemasolule: „*Kui ma koolipingist tuleks, siis ma teaksin, et on mingi seadus, millest peab lähtuma, aga ajapikku tekib selline common sense, et see on vajalik kõigi jaoks.*“ Selles vestluse osas näitab Arhitekt 2 praktika kaudu omandatud teadmiste vormi, mida Polanyi nimetab implitsiitseks teadmiseks (*tacit knowledge*), mis ei ole ainult formaalse reeglistiku täitmine, vaid normatiivne tajumine sellest ning, mis omandatakse vaid praktika kaudu (Tsoukas, 2005).

Avaliku hüve disaini tagamiseks on Arhitekt 1 sõnul probleemiks regulatsioonide kättesaadavus ja asjaolu, et teadmised on sageli kogemuslikud, mis tooks kaasa väljast info sisseostmise, mis on tasuline teenus: „*Tihti on probleem selles, et info ei ole lihtsalt kättesaadav. Kui nõuded on peidetud standarditesse ja ekspertidelt tuleb infot osta, võib see protsessi keeruliseks muuta.*“ Arhitekt 1 juhib tähelepanu, et arhitektidel ei pruugi olla piisavalt teadmisi, kuidas töötada välja lahendusi arvestades samal ajal nelja peamise puudeliigi vajadusi (nägemis-, liikumis-, kuulmis- ja intellektipuu), kuid lisab, et vajaduse ilmnemisel viiakse ennast paremini kurssi. Ta toob esile väljast teadmiste sisseostuga kaasnevaid kulusid, millega tellija ei ole tavaliselt arvestanud. Autor leiab, et siinkohal ongi õigustatud ja oluline luua koostöövorme just nendega, kellele konkreetne lahendus on suunatud. Kui avaliku ruumi disainilahendus on mõeldud kõikidele kasutajatele, siis protsessi erinevates etappides on vajalik lõppkasutajate osalemine. Tasuta nõu saavad anda vaid need, keda lahendus otseselt puudutab.

Arendaja diskursiivne raamistik

Kriitiline kuulamisoskus võimaldab luua ruumi uute väärtuste tekkimiseks ja tuua kaasa sotsiaalseid muutuseid. Videomaterjali analüüsid selgub, et lugude jutustamist peab oluliseks Arendaja, kes on seminaril dialoogis Lõppkasutajaga ning ütleb: „*Arendajad võiksid teada rohkem... (mõttepaus)... ja pigem läbi siis nagu nende (puudega inimeste toim.) lugude tutvustamise*“, mis viitab arusaamale, et mitte ainult rääkimine, vaid ka kuulamine aitab tuua muutuseid. Foresteri sõnul pakuvad planeerimisolukorrad sageli võimalusi suhestuda erinevate osapooltega ja teha seda läbi hoolika ja kriitilise kuulamise (*critical listening*) ning lugude jutustamise, mis aitab kahtluse alla seada institutsionaalseid raamistikke (Forester, 2012). Kuulamine ei ole passiivne protsess, vaid aitab luua uusi tähendusi. Samal ajal peavad planeerijad, juhid ja teised improviseerima kontekstis viisil, mis aitab ühendada inimese sõnad, kehahoiaku või isegi hääletooni olemasoleva institutsionaalse kontekstiga (Forester, 2009, lk 29).

Kuid Arendaja vaade vastandub Lõppkasutaja omale, sest ta räägib ligipääsetavusest kui milleski, mida keegi niisama ei rakenda: „*Keegi ei mõtle selle peale, et teeks niimoodi, igaks juhuks...*“. Veelgi enam, Arendaja positsioon asetab ligipääsetavuse luksuse, mitte kodaniku tasandile: „*Ma ei taha niimoodi öelda /.../ nendes elementides, mis me ehitasime, kui nii võib öelda, seal on palju luksust. Automaatselt avanevad ukseid. Seda tegelikult ei ole vaja kõikidele inimestele. Ei ole vaja, et tuled koju ja lased puldist ukse lahti, onju /.../*“. Kriitiline diskursus näitab, et arendajal on hirm muutuste ees, justkui oleks lahenduste tagamine ebamäärane

kuluartikkel, mitte võrdväarsust ja iseseisvust tagav põhimõte: „*Aga kui ta nüüd nagu liiga kalliks läheb, siis võivad nad nagu mingitest raamidest väljuda. /.../ ja kui me hakkame seda massiliselt juurutama /.../. Noh, kui kõik hakkavad seal ümber õppima ja mingeid erandeid tegema /.../ Sellist universaalset toodet teha, siis neid universaalsuse elemente võib sinna juurde lõpmatuseni juurde laduda /.../ et võib-olla on natuke parem, kui pisut konkreetsemalt läheneda.*“ Arendaja nimetab „universaalsuse elementideks“ elemente, mis on unikaalsed oma olemuselt, kuid nõ universaalsed teistele, kes neist kasu saavad. Tema diskursus viitab mõistlikkuse piirile, et kes ja millal on õigustused sellisele „luksusele“. Autori hinnangul on „luksus“ vajalik neile, keda taoliste lahenduste rakendamine aitab igapäevaelus paremini toimida ning nende puudumisel vajatakse kõrvalist abi (tavaliselt teise isiku näol). Sellepärast ei saa pidada nende rakendamist luksuseks, sest avalik valik (*public choice*) peaks eelistama iseseisvat toimetulekut.

Elementide lisandumine ei tähenda, et lahendus oleks mittevajalik. Arendaja raamistab diskursiivselt vaate, kus tänapäeva inimestel ongi väga erinevad ja unikaalsed vajadused, kuid nende rahuldamine on kulukas ettevõtmine. Ta püüab diskursuse kaudu väljendada mõtet, et just standardlahendused on need, mida viljeletakse, mis teevad elu lihtsaks. Diskursuses ei ole seega kesksel kohal inimene, vaid kulu ja efektiivsus, mis on traditsiooniline lähenemine, kus eraettevõtlus soovib pakkuda standardlahendusi kõigile kasutajatele, mitte individuaalset lähenemist unikaalsetele inimestele.

Arutus ja analüüs

Avaliku ruumi disainis annab endast tihti märku nurjatute probleemide olemasolu, kus ühe probleemi ohjamisel ja süvenenud vaatlusel kerkivad järjest esile uued probleemid või kohtutakse keerukamate ja lahendamatu probleemidega (Ritteli ja Webberi, 1973; Sootla et al., 2021, lk 65). Näiteks tähendanuks postkasti numbrilise jaotuse muutmine, postitooja tähelepanelikkusele lootmist, kui numbriline järjestus muutub, et vastu tulla Lõppkasutajale. Samas paneb taoliste lahenduste väljajätmine ta olukorda, kus on vaja loota kõrvalisele abile – isiklikule abistajale, pereliikmele, lahkele möödujale või heatahtlikule majanaabrile. Kui avalik hüve tootis häid lahendusi ka tavakasutajatele (nt automaatselt lahtikäiv välisuks), siis samal ajal toob erivajadusega mitte arvestamine kaasa ühiskondlikke kulusid ning nagu selgub, ei ole abi küsimine ega selle saamine alati elementaarne.

Korterimaja alumisel korrusel panipaika minekul on raske tuletõkkekuks, mille lävepakk ei võimalda Lõppkasutajal seda iseseisvalt kasutada ning mille lahti haakimiseks ei ole võimalust,

tekitades lisatüli ka teistele. Foucault mõistes võib iteratiivses, agiilses poliitikadisaini „edasi-tagasi“ suhtluses näha diskursiivset võimumängu ehk seda, kes ütleb, mis on „vajadus“, „piirang“ või „lahendus“ ning kes jääb samal ajal „kuulajaks“. Taoline suhtlus loob ja kinnistab sotsiaalseid rolle (Bevir, 1999). Panipaigaga seonduvad võib näha diskursiivset võimumängu, kus eeldatakse, et teatud juhtudel ei ole iseseisvuse tagamine vajalik.

Post-positivistlikus kasutatakse mõistet „mõistmine“ (*understanding*), kus loo rääkimine toimub sisemiselt asjaga seotud inimese lähtekohast ning selgitatakse, mida nähtus tähendab. „Sisemise vaate“ eesmärk on taastada individuaalsed ja jagatud väärtused, mis ajendavad inimesi tegustema. Foresteri kriitilise diskursuse teooria aitab mõista võimupositsioone („*Öeldakse, et nii ei saa, nii ei ole ja nii ei tee*“), kus mingid arusaamad on muutunud stereotüüpideks (nõ mõttemullid või *frames*) ning mis ei lase inimeste kogemusel esile kerkida, vaid dikteerivad, mida on „õige“ teha ja millised seisukohad väärivad kuulamist. Samal Dewey kohaselt on võimalik neid mustreid institutsionaalse käitumise ja ühise tegutsemise kaudu muuta (Glassmann, 2001, lk 5).

Foresteri (2012) kriitilise pragmatismi kaudu saab Arendajapoolset diskursiivset raamistamist näha kui võimu kehtestamist institutsionaalse normi kaudu, mis dikteerib, millised vajadused on kulukad, millised vajalikud. Kui Arendaja igapäevategevus lähtub isiklikest eelarvamustest („lahendus ei ole vajalik kõikidele“) ja seda ka keeleliselt toetatakse („kui see läheb kalliks“ või „hakkame massiliselt juurutama“), siis võimendatakse neid seisukohti juhtimise tasandil ja organisatsioonisiselt, mis lõpuks kandub üle igapäevapraktikatesse läbi organisatsioonisisese diskursuse (Weick, 2004).

Arendaja ja Lõppkasutaja vahelist vestlust ei saa pidada dialoogiks, sest mõlemal osapoolel on väga erinevad arusaamad, mis tõi kokkuvõttes välja väärtusküsimuste konflikti. Arendaja positsioonis domineeris tulemustele orienteeritud lähenemine ja soov arendada oma toodet „võimalikult hästi“ ning ta piirdus ärioloogikaga: „*Lõppude lõpuks... kõigil on oma töö /.../ see on meie toode ja me tahame seda nagu arendada võimalikult hästi, ja siis ka müüa*“ või pole lahenduste rakendamine organisatsioonile omane töö („kõigil on oma töö“), midagi tavatut. Samal ajal ta nendib, et sai häid ideid, kuidas müüa toodet paremini ning on valmis lisama kodulehele sisu loodud lahenduse kohta: „*Me oleme õnnelikud küll, kui me saame sellist koostööd teha*“. Foresteri (2012) vaates ei piisa ka sellest, et tehti koostööd, vaid oluline on tulemus. Tulemus on see, et nii Arendaja kui Projektijuht omavad kogemust, kuidas koostööd teha erivajadustega lõppkasutajatega, et tagada unikaalsed lahendused. Kogemus tuleb muuta implitsiitseks teadmiseks, kasutada seda igapäevapraktikates institutsionaalsel tasandil ning

jagada organisatsiooni siseselt, samal ajal praktikaid täiustades (Cook & Wagenaar, 2012). Kriitiline dialoogi on oluline arendajate ja lõppkasutajate vahel, et konkreetsele inimestele individuaalselt olulisi lahendusi ei institutsionaliseeritaks „kuluartiklitena“.

Vastupidiselt Arendajale ilmnevad Lõppkasutaja esitluses sotsiaalsed aspektid ja väärtuste esiletoomine. Diskursuses vastanduvad seega elamisväärne elu ja efektiivne toode. Loobudes teatud kõnepruugist või arutledes erinevate inimestega erinevate maailmavaadete üle on võimalik muuta tähendusi ja luua uusi praktikaid. Taoline keele vahendatud suhtlus aitab inimestel täiendada oma arusaamu ning mitte tõlgendada olukordi pimesi, lähtuda varasematest teadmistest või eelarvamustest. Läbi keele, suhtluse ja diskursiivsete praktikate tuuakse lauale osapoolte piiratud mõttemustrid, mis sageli tuginevad isiklikel tõekspidamistel (Nicolini, 2012; Forester, 2012). Kui aktiivne pakkumine organisatsiooni kodulehel ja lubadus, et „täidame teie soovid“ võiks kaasa tuua kaose, siis rõhutades nüansse keeleliselt näiteks viisil, et omatakse teatud paindlikkust lahenduste rakendamisel (erivajaduse korral) ning tuues seda välja kui loomulikku töö osa, aitaks välistada luksust ihaldavate klientide liigseid ootuseid ja näidata paindlikkust või vastutulelikkust neile, kellele standardlahendused ei sobi. Alljärgnev tabel 1 aitab selgitada osapoolte tõlgendusraame, teadmiste genereerimise viise, ajahetke disainiprotsessis, võimuhete positsioone ja repertuaari, tuginedes Jakobson (2014) tabelile diskursiivsel meetodil (Sootla et al., 2021, lk 274-276).

Osaline	<i>Cognitive frame</i> (põhihoiak)	Lahenduse vajadus / tulemus (<i>realiseeriti/realiseeritud</i>)	Teadmise tekkimise allikas	Teadmise konstitueerimise viis	Repertuaar (näited diskursusest)	Võimusuhe / barjäär
Lõppkasutaja	Iseseisvus = väärikus	<ul style="list-style-type: none"> Lift – jah Välisukse automaatika – jah Panipaiga lävepakk ≤ 1 cm – ei Postkast madalal – ei 	Isiklik kogemus ja sõpruskonna lahendused; õigusnormi tundmine	Detailne nimekiri vajadustest + situatiivne dialoog arendaja/ehitajaga	„Iseseisvus koosneb väikestest asjadest“ „ <i>Ei taha tüliks olla</i> “	Otsene sõltuvus arendaja ja ehitaja heast tahtest
Arendaja	Kuluefektiivsuse loogika	„Standardpaketist“ kõrvalekaldumine = võib muutuda luksuseks	Ärimudeli kalkulatsioonid; turundus	Läbirääkimised; „tasuvuse test“	„Neid universaalsuse elemente võib lõpmatuseni lisada...“ „luksus“, „massiline juurutamine“, „raamidest välja“, „teistmoodi tegemine“, „erandite tegemine“. „ <i>Me oleme õnnelikud, kui saame sellist koostööd teha</i> “	Ressursi- ja otsustusvõim arendaja käes
Projektijuht	Klient võrdne kliendiga, „ <i>Klient, nagu iga teine</i> “	Lahendused = „muudatustööd“; vastutulek kliendile, „ <i>käsitlesime, kui muudatustööd</i> “ (võib teha, kui info tuleb aegsasti)	Varasem kogemus + lõppkasutaja sisend	<i>Ad-hoc</i> kohandamine projekti käigus	„ <i>Äkki on midagi, mida me ei tea...</i> “; „ <i>Sul peabki olema see inimene, kes tõlgib selle keele ära</i> “. „ <i>Vaja õigel ajahetkel teada vajadusi</i> “	Tõlgi ja vahendaja-roll lõppkasutaja ja projekteerijate vahel
Tavakasutaja	Iseseisvus = lisavõimalused	Kasulik kõigile, lisamugavused	Implitsiitne teadmus lahenduste vajalikkusest;	Kogemuse põhjal	„ <i>Kui sa saad selle ukse haakida, siis sa saad võib-olla iseseisvalt seal midagi ära teha</i> “	Avalikus ruumis ei arvestata „lisaruumi“ vajadusega
Arhitekt 1	Praktiline teadmus, katseeksitus-vigade õppemeetod	Üldlahendus kõigile	Jooksvalt kogunenud implitsiitne teadmus „ <i>20-aastase kogemuse käigus...</i> “	Loominguline brikolaaž	„ <i>Tahame maailma paremaks teha</i> “; „ <i>See ei käi päris nii, et keegi annab sisendi. Me teeme endale asja selgeks</i> “; teadja võimu-positsioon. „ <i>Aastate jooksul tekib selline common sense. Võib sulgeda dialoogi</i> “	Sõltub tellija prioriteetidest
Arhitekt 2	Eksperdi-autonoomia, praktiline teadmus, katseeksitus-vigade õppemeetod	Kaasamine = erand	Kutsestandard, kooolitus, „ <i>common sense</i> “	Spetsialistide sisemine arutelu	„ <i>Me teeme endale asja selgeks</i> “	Ekspertvõim – võib sulgeda dialoogi
Ehitaja	Tehniline teostatavus	Madala lävepaku eitamine, „pole võimalik“)	Tootja kataloogid; normid	Läbirääkimine tööplatsil; kriitiline dialoog	„Sellist lahendust ei ole olemas“	<i>Gatekeeper</i> reaalse teostatavuse üle

3.2. Lennusadama püsiekspositsiooni uuendamine

Üldised järeldused

Juhtumist järeldub, et ligipääsetavuse tagamine on osapooltevaheline koostöö, kus lõppkasutaja osalus on vältimatu, sest tegemist on pideva tagasisidestamise ja erinevatest osadest koosneva protsessiga, et tagada parimad lahendused kontekstis. Samal ajal võib institutsionaalne killustatus või teadmiste puudumine vajaduste osas jätta lahendused poolikuks. Ekspertteadmus ja kasutajakogemus on juhtumis vastuolus. Disainiprotsessis saavad eksperdid olla need, keda lahendused enim mõjutavad. Ilmnes, et tihti puuduvad eelnevad teadmised, sest teadmine sünnib kohapeal kontekstis ja tegevuste käigus, mistõttu muutub oluliseks nii tagasisideprotsess (nt kasutajatestimine), aga ka tunnetuslik lähenemine, mis on praktikateooria ja kriitilise pragmatismi kesksed seisukohad (Tsoukas, 2005; Cook & Wagenaar, 2012). Lõppkasutaja osalus disainiprotsessis ja pidev tagasiside küsimine ja kogumine on seega hea disaini põhimõte.

Kokkuvõtte juhtumist

Juhtum keskendub kõikidele kasutamiseks mõeldud avaliku hüve disainimisele. Eesmärk on rekonstrueerida virtuaalne tähenduste ruum intervjuudest tekkinud info põhjal. Kui Lennusadam alustas oma püsiekspositsiooni uuendamist, siis otsiti puuetega inimeste esindusorganisatsioonidelt kasutajakogemuse põhinevat tagasisidet ning tugineti järelevalve aruandele füüsilise keskkonna osas. Puuetega inimeste organisatsioonid tegid mitu erinevat külastust kohapeale ning andsid kirjaliku tagasiside, mis sisaldas ettepanekuid teenuste ligipääsetavusele ja füüsilisele keskkonnale, nii liikumis- ja kuulmispuude, kui psüühilise erivajaduse vaatest. Nägemispuude osas muuseum ettepanekuid ei oodanud, koostöös osales konkreetne partner. Organisatsioonide lahendusettepanekutes oli kesksel kohal valgustus, viipekeele ja subtiitrite tagamine, ohukohad ja füüsilise ruumi väljakutsed, näiteks kõlaritest tuleva heli esitamine kuulmislanguse vaatest jms. Kahele kohtumisele kohapeal, koos kirjaliku tagasisidega, järgnes üks veebikohtumine ja üks füüsiline kohtumine, kus olid kohal erinevate disainibüroode ja muuseumi esindajad ning üks puuetega inimeste organisatsioonide esindaja. Ülejäänud tagasisidestamine toimus kirjalikult, mitte kohtumiste teel. Lahenduste väljatöötamise kaasati disainiettevõtteid.

Otsustusprotsessi osapooled olid järgmised: avaliku hüve looja ehk muuseumi esindaja Juht, Sisearhitekt, Disainer 1 ja Disainer 2 ja Lõppkasutaja, kelleks oli nägemispuudega isik.

Omanike ring koosnes kahest osast, SA Meremuuseum ekspositsioonide omaniku ja Riigi Kinnisvara AS hoone omanikuna, mis tingis ehituse ja ekspositsiooni tööde eraldamise erinevateks etappideks. Eesmärk oli siduda kogu ala siiski tervikuks. Püsiekspositsiooni uuendamisel võeti kasutusele erinevaid lahendusi, mis sobivad kõikidele kasutajagruppidele, sest on kogetavad kompimise teel või interaktiivselt, mis aitab sisul inimesi jõuda viisidel, mis ainult lugemise teel ei ole võimalikud, nõ õppimise ja elamuse aspektist väga olulised. Lahendused võivad teenida ka teiste kasusaajate huve täiesti uutel viisidel, Sisearhitekt ütleb: „*Jõle mõnus on juhendada inimesi, et kus lift on - minge mööda seda juhtrada*“. Juhtumi Lõppkasutaja tõdes, et interaktiivne väljapanek oli meeliülendav ja avaldas sügavat muljet, kuid toob kombatavate kaartide osas välja, et lahendus peab läbima kasutajatestimise, soovitatavalt erinevate kogemustega kasutajatega, et tagada kombatava tavakirja loetavus ja kiirus sõnade kokku lugemisel.

Institutsionaalne raamistik ja praktiline teadmus

Disainiprotsessis ühilduvad praktiline ja institutsionaalne raamistik. Nägemispuudega inimestele mõeldud lahenduste osas ei paigaldatud parklast või lähimast ühistranspordipeatusest algavat juhtteed, mis on määruse järgi nõue, kuid mille puudumist kompenseerib osaliselt kirjelduskaart muuseumi kodulehel neile nägemispuudega inimestele, kes kasutavad nutiseadet. Samas ei paigaldatud juhtteed ka pileti registreerimisautomaadini või hiljem alalt väljumisele. Lõppkasutaja kogemus toob välja, et see on siiski vajalik: „*Kui ma väga hoogsalt siin valge kepiga liiguksin, siis ma usun, et ma leiaksin siit tee välja. Muuseumit, ma arvan, koos minuga kinni ei panda, onju*“.

Sisearhitekti sõnul sooviti juhtteid ala ümbrusse paigaldada, kuid teekond algab lähimast ühistranspordipeatusest/parklast, ning maaomanik lahendust ei loonud. Autor sai aru, et põhjuseks oli osaline juhttee jäämine linna maale. Autori hinnangul takistas institutsionaalne killustatus lahenduse kasutuselevõttu ja teadmine lahenduste vajalikkusest ei olnud osapooltel ühene. Just konteksti ja institutsionaalsete praktikate põimimine määrab, kuidas otsustajad lahendavad ligipääsetavusega seotud dilemmasid. Praktikute tegevust suunavad mitte ainult normid ja eesmärgid, vaid ka olukorra piirangud, varasemad kogemused ja arusaamad võimalikest tegevustest ning ollakse pidevalt olukordades, kus on vaja lahendusi ümber mõtestada, mängitakse piiratud võimaluste ja ressurssidega (Weick, 2004). Samal ajal on oluline on ka kasutajakogemuste ja vajaduste praktiline konteksti integreerimine (Cook & Wagenaar, 2012).

Ohuteavitus ala erinevates paikades, kuhu külastaja üldjuhul ei satu, aga võib sattuda (hämarad trepid alumisel korrusel), ei oma juhendile toetudes (Nägemispuudega inimestele ligipääsetav keskkond, 2016) piisavalt laias ulatuses kombatavat, jalaga tuntavat ohuteavitust. Autor nägi vajadust ohuteavituse olemasoluks ning uuris lahenduse tekke kohta Sisearhitektilt, kelle sõnul oli hetk, kus kombatavad ohuteavitused sooviti hoone omaniku poolt ära jätta. Lõpplahendus tekkis kompromissi aluse ning paigaldati kahe või kolme ohuteavitusrea asemel üks. Sisearhitekti lause näitab, et ligipääsetavusega seotud diskursus on laiemalt nihkunud kuluefektiivsuse poole, mis raamistatakse kasutajate numbritele toetudes: „*Küsitakse, kui palju see olukorda paremaks teeb, mitu korda*“. Juhtumist selgub, et ligipääsetavuse edendamine on kompromiss. Lähenedes kulupõhiselt on keskmes materiaalsed piirangud, mitte praktilised teadmised kasutajate vajadustest (Stone, 2012; Gehry, 2004).

Sisearhitekti tõlgendusraam on väärtuspõhine, kuid ta on allub institutsionaalsele survele ja raamistikule, mis aga ei vähenda praktiku töös tunnetatavat eetilist vastutust: „*Aga ma saan ainult nii palju teha, kui sa mõistad, ma saan nagu ainult nii lükata või öelda, et see vajadus oleks*.“ Foresteri sõnul on konkreetsetes olukorras ja kontekstis võimalik ära tunda hetk, kus tekib pinge ning sellele on võimalik tähenduslikult läheneda (Forester, 2012). Näiteks püüdis Sisearhitekt leida kompromissi konkreetse ohuolukorra ja konteksti vahel, paigaldades ühe rea ohutustähiseid. Foucault' käsitluses võib institutsionaalne raamistik luua olukorra, kus ligipääsetavust mõtestatakse institutsioonina ning otsustatakse, kes on aktiivne ja kes on passiivne tähenduse kandja. Struktuurid loovad inimesi ja inimesed loovad struktuure, kuid meie teadmised ei pruugi olla täielikud, vaid neid peab praktikas proovile panema reflekteerimise (Cook & Wagenaar, 2012) või falsifitseerimise kaudu (Walker, 2012). Seega oleks vajalik teadmised reflekteerida ning kõigi poolt näha laiemat kasu.

Sisearhitekti sõnul on enamik pimedatele suunatud lahendusi segu erialastest teadmistest, materjaliteadlikkusest, kasutajate tagasisidest ning koostööst kasutajatega konkreetsetes kontekstis. Sisearhitekt tunnistab, et erivajadustega lõppkasutajate vaatenurki ei saa mõista ainult reeglistiku või õigusraami kaudu, vaid on vaja omandada praktilised kogemused ja teadmised, mis saab toimuda katse-eksitus meetodil. Ta selgitab, et praktiline teadmine eeldab kellegi teise tähendusmaailma tundmist: „*Kui me kunagi /.../ hakkasime neid asju tegema, siis me tegime neid oma nägija loogikaga, mis on kohe mõnus puusse panek /.../ Me ei tee neid asju nägija loogikaga*“. See on ehtne näide implitsiitse teadmise tekkest praktilise tegutsemise kaudu (Tsoukas, 2005; Cook & Wagenaar, 2012).

Uuenduste käigus prooviti parandada ruumide valgustust ekspositsiooni alal, kuid laiemalt ei olnud võimalik tagada üldist valgustuse tõusu. Ka Juhi sõnul oli eesmärgiks hoida veealuse maailma tunnetust. Valgust prooviti kompenseerida näituse alal, võttes kasutusele kohtvalgusteid. Intervjuu käigus selgus, et valgustusega oli kimpus Sisearhitekt, kui ta paigaldas objektile juhtteid.

Juhtumis on formaalne reeglistik vastuolus praktilise teadmisega. Mõistlikkust ja paindlikkust ruumilahendustes, eriti olemasoleva keskkonna puhul, peeti tavapäraseks. Teati formaalset reeglistikku, kuid juleti kahelda selles, kas ainult sellest lähtumine aitab inimesi. Näiteks Disainer 1 ütleb, et: „*Ma vaatasin seda Tehnilise Järelevalve küsimustikku /.../ Ühesõnaga, seal oli sadu jah/ei vastustega punkte, mille põhjal saab küll objektiivse ülevaate olukorrast. Aga küsimus on, kas need ei-vastused tähendavad ka päriselt kasutajatele probleeme – või hoopis vastupidi, kas mõni olukord, mis paberil vastab normidele ja paistab korrektne, võib reaalses kasutuses ikkagi takistusi tekitada.*“ Siin peitub oluline küsimus, kelle jaoks on ligipääsetavuse miinimumkriteeriumid suunatud, kas juriidilisele hindajale või reaalsele kasutajale? See peegeldab kriitilise pragmatismi (Forester, 2009) ja praktikateooria (Tsoukas, 2005) vaadet, kus teadmise ja otsustuse kvaliteet ei põhine ainult reeglistiku järgimisel, vaid kohapeal tekkinud arusaamal sellest, mis päriselt kontekstis töötab. Disainer 1 sõnul on eesmärk „*Järgida ühelt poolt norme, aga teiselt poolt siis seda praktiku kogemust, onju*“. On näha, kuidas formaalne raamistik ja kogemusel põhinev ekspertiis võivad minna omavahel konflikti – disainer peab otsustama erinevate ootuste ja kogemuste vahel. Vastuolu tõstatab veelgi olulisema küsimuse – kellel on õigus öelda, mida tähendab ligipääsetavus, kas järelevalveametnikul või lõppkasutajal? Samas üldine arusaam, nagu lõppkasutajate vajadustele tuginemine ja koostöö, kontekstiga arvestamine, aiataavad luua mõistmise, mida nõuded ette anda ei suuda. Disainer 1 selgitab, kuidas ta on sattunud kahe tule vahele: „*Et sain natukene nagu selle pildi ka, et mida vaatab Tehnilise Järelevalveamet, kes väga nagu vaatab seda juriidikat. Samas konsulteerides selle ligipääsetavuse ekspertgrupiga, et siis nemad kohati ei nõustunud nagu kõigega*“. Vastuolu näitab, et ligipääsetavuse rakendamine ja edendamine nõuab dialoogi erinevate osapoolte vahel, et jõuda mõistmise ja arusaamani, mida Forester (2009) kirjeldab kui dialoogilist lähenemist (*deliberative planning*).

Teadmuse teke

Kuulmispuudega inimeste jaoks oluliste lahendustena töid puuetega inimeste organisatsioonid esile silmuskontuuri (silmsuvisuimenduse) olemasolu eksponaatidel ning lisasid, et kui tegemist on kõrvaklappidega, siis kasutama peab kahest, mitte ühest osast koosnevat lahendust.

Ekspositsiooni alal intervjuud tehes puutusime Lõppkasutajaga kokku ekraaniga, millel olid kuvatud viipekeeletõlge ja subtiitrid, kuid heli tuli avatud kõlaritest. Kõlari asetus (umbes 2500 mm) oli sedavõrd kõrge, et pimedas Lõppkasutajaga me ei kuulnud kõlaritest kostuvat heli ümbritsevate helide rohkuse tõttu. Asetades kõlarid madalamale, oleks lahendus töötanud ka nägemispuude vaates, kuid praegu jäi lahendus kuulmispuude keskseks, sisaldades viipekeeletõlget ja subtiitreid. Samas oli puudu teavitust, kas ekspositsioonil on silmusvõimendi olemas või mitte, see ei olnud see tähistatud vastava logoga. Lahenduse olemasolu märkimisest on nõue määruses (piktogrammiga tähistamine).

Nägemispuudega inimestele mõeldud kombatav esimese korruse alaplaan ei andnud loetavalt edasi kombatavat infot, kui me Lõppkasutajaga intervjuu käigus seda testisime (intervjuu lõppkasutajaga 20.02.2025). Kombatava alaplaani lahendust ei tellitud Sisearhitektilt, kel oli varasem praktiline kogemus, ega testitud lõpplahendust. Teostaja oli disainibüroo, kel puudus eelnev kogemus, kuid kes kogemuse saamiseks proovis erinevaid meetodeid. Näiteks võttis ta ühendust pimedate esindajaga, tegi põhjalikku eeltööd uurides varasemaid objekte-projekte ja mõõdistas olemasolevaid lahendusi. Sisearhitekti sõnul, kes Disainerit nõustas, ei olnud võimalik anda kogu teadmiste pagasit edasi „30-minutilise vestluse jooksul“ (autori intervjuu sisearhitektiga, 2025).

Vigade tekkimine ja ootamatud katkestused on disainiprotsessis tavalised (Sootla, Selg, Klasch, 2023). Disainiprotsessi katkestus tekib siis, kui kogemuslik teadmus katkeb kas institutsionaalse, ajalise või korraldusliku piirangu tõttu. Sellises olukorras ei pruugi küsimus olla tahtmises, vaid ajapuuduses või tähendusliku koostöö puudumises, kus teadmisi ei saa edasi anda või kinnitada. Samas on katkestused normaalne osa disainiprotsessist (Selg et al., 2023). Weick kirjeldab disainiprotsessi kui midagi, mida iseloomustab visatus (*thrownness*) ja probleemidega peab tegelema siis, kui need esile kerkivad. Disain ei ole ainult probleemile lahenduse leidmine, vaid süsteemi kujundamine, kus inimesed saavad osaleda loomulikult ja tähenduslikult, sealhulgas suhtlemise, tagasisidestamise ja koostöö kaudu. Süsteem, mis tugineb kasutajate tagasisidestamisel ja sellest tulenevalt lahenduste ümbermõtlemises või paranduste tegemises, on disainiprotsessi vaates normaalsus (Weick, 2004).

Lõppkasutaja tõlgendusraam

Info saamine nägemispuudega Lõppkasutajale on oluline helilise teabe (nt kirjeldustõlke või kirjelduskaardi), kombatava info (nt interaktiivsed elemendid, mida saab katsuda) ja taktilistete (suunavate või hoiatavate) tähiste-teede kaudu. Lõppkasutaja kirjeldab, mida tähendab tema

jaoks kogemus taolises keskkonnas, kus vajalikke lahendusi ei ole loodud, siis ta tunneb, et temale ei ole mõeldud ning soov osaleda väheneb.

Kombatava kaardi tähendus ei seisne ainult info edastamises, vaid eesmärk on edasi anda ruumilise olukorra kujutus, mida saab tunnetada kehaliselt (kompimise kaudu). Kaart on sillaks keha ja reaalse füüsilise olukorra vahel (relatsioonilisus) (Tsoukas, 2005), kus pime vajab olulisi punkte, et konstitueerida teadmine olukorrast eesmärgiga saada tervikust ülevaade. Pimedate puhul muutub ruumi tajumine keha ja meele kaudu eriti oluliseks, sest kogu info võetaksegi vastu peamiselt kehalise tunnetuse ja aistingute kaudu, seega ruumi mõiste ei ole siin neutraalne, vaid tal on sügavam sotsiaalne ja kultuuriline tähendus (Murdoch, 2006; lk 12-13). Pimeda teadmised algavad tervikust, kuhu lisatakse sihini jõudmiseks detailid, jälgitakse esitatava teksti kirjasuurust, tähtede vahet ja teravust („*Kui kiiresti ma saan info kokku lugeda*“) ning „raske südamega“ teha valikuid esitava info detailsuse osas, mis võib kasutaja vajadustest ja kogemusest tulenevalt erineda. Kaardi paigutuse ja tegeliku olukorra vahel teisel korrusel ilmnes vastuolu, sest tegelik olukord ja kaardil kujutati ei ühtinud, kuid seetõttu ei ole võimalik kaardi järgi ka reaalsuses orienteeruda. Lõppkasutaja rõhutab: „*Kuhu poole jäävad tänavad, kuhu suunda jääb meri. Kui ma seisan siin, kuidas asetub see hoone ja selle sisemus merega /.../ Mismoodi need muuseumi eksponaadid minu ümber asuvad. Ei ole nii, et kord on ühel pool ja siis teisel pool.*“

Lõppkasutaja jaoks ei täitnud kombataval kaardil olev tavakiri oma funktsioone, sest tavatekst ei olnud kompimise teel tema jaoks loetav. Kuidas lõpplahenduse taktiilne tavakiri loetav ei ole, ei selgunud uurimise käigus, kui Disainer 2 sõnul valminud lahendust ei testitud. Lõppkasutaja toob välja, et testimine peab toimuma erinevate oskuste ja vajadustega kasutajatega. Taoline hinnang saab selguda ühise koostöö kaudu: „*Iga hoone, projekt, maja vajab teatavat kohendust, kohendamist. Nagu rätsepatöö. /.../ Iga inimese jaoks on vaja kohendada natukene midagi*“. Kombatava kaardi loetamatu info tekitas tema jaoks „infoaugu“, mistõttu saadud kogemus jäi info mõttes „puudulikuks“.

Näituse lõpus on juhend külastajatele „tagasta audiogiid“. Lõppkasutaja küsib teabe esitamiseviisi kohta: „*Kas see on reljeefsena ka?*“. Autor ütleb, et ei ole, millele Lõppkasutaja lisab: „*Läksin ju kassasse ja ütlesin, et üks pime. See on tema asi pakkuda mulle (audiogiidi kirjeldustõlkega toim.). Praegu hakkam mõtlema, et siin oli audiogiid? Väga huvitav*“. Isegi, kui audiogiid ei ole kirjeldustõlkega, siis külastaja saaks sealt lisainfot ning pakkumise korral ise otsustada, kas ta soovib seda tarbida või mitte. Hilisem kodulehelt leitud info, mille kohaselt tuleb kirjeldustõlget sisaldav giid *eraldi küsida* tähendab, et teenuse kasutamine eeldab eeltööd,

teadlikkust ja külastaja isiklikku algatust, mitte ei ole korraldusliku poole loomulik osa. Kõik muud interaktiivsed ja kombatavad lahendused alal on Lõppkasutaja sõnul „lahedad“ või „meeldivad“ ning „elamus“ omaette.

Juhi tõlgendusraam

Kuigi muuseum on üle kümne aasta pühendunud ligipääsetavuse edendamisele, siis tulevikku vaadates on Juhi sõnul tehtud teadlik otsus, ja tunnistatakse, et mitte kõik lahendused ei saa ega pea olema kõigile ligipääsetavad. Praktikast tähendab see, et muuseum ei lähtu põhimõttest „ligipääsetav kõigile“, vaid pigem hinnatakse, milliseid elemente saab realistlikult ligipääsetavaks kujundada. Ka püsiekspositsiooni lahendamisel lähtuti sarnasest põhimõttest, kus Disainer 1 sõnul: „*Et siis me selles suhtes mõtteliselt tekitasime seal EXPO-s nagu mingisuguseid astmeid, onju, et mis on see, mis peab peaks olema ideaalis nagu kõigile ligipääsetav ja siis noh, et mis on järgmise tasandi info, mis ei pea olema nagu kõigile ligipääsetav.*“ Diskursuses näeb autor ligipääsetavust mitte ideaali, vaid strateegilise valikuna, mille kaudu institutsioon instrumentaliseerib ligipääsetavust tekitades hierarhiat valikutega, kellele peab või ei pea ligipääsetavust tagama.

Juht toob loodud lahenduste kohta metafoori „rätsepatöö“ kaudu, mille tähendus võib jätta mulje kui kulukast ettevõtmisest, kuid kus protsessi tõeline olemus seisneb paindlikkuses ja leidlikkuses: „*/.../ Rätsepatöö. See võib jätta sellise hästi kuluka mulje, üks rätsepa juurest tellitud ülikond on eeldatavalt alati kallim kui poest ostetud lihtsalt, aga teisalt see annab võib-olla just selle paindlikkuse ja kõige parema lahenduse, et selle kaudu leiab ka tihti väga soodsaid ja leidlikke lahendusi.*“ Rätsepalahendused ei ole standardlahendused, vaid on kontekstitundlikud ja arvestavad keskkonnaga. Juhi vaates ilmneb asjaolu, et ühest küljest on oluline kontekstitundlikus ja kasutajate kaasamine, kuid otsustusprotsess kujunes pigem koostöös disaineribüroodega. Kasutajakogemust võetakse arvesse küll, kuid kasutajad ei saa olla muuseumi palgal isegi, kui oleksid võinud: „*Võtame ideaal maailma /.../ ma näen selgelt, et eriti sellises mastaabis suurprojektid /.../ selleks oleks pidanud olema nii-öelda põhimõtteliselt otse palgal ikkagi.*“ Küsimusele, kas oleks võimalik lahendused ka ilma lõppkasutajateta välja töötada leiab Juht, et: „*Jääb sellest up to date know-how'st nii palju puudu*“, mis viitab ka teadmiste muutuvale olemusele.

Teadmuse kujunemise alus otsustusprotsessis

Intervjuu käigus selgitab Disainer 1, et normatiivne raamistik ei ole töö ja tegutsemise aluseks: „*/.../ me saime küll vist selle sisendi muuseumi kaudu. Me saime minu arust selle nii-öelda*

miinimuminfo loetelu“. Miinimuminfo loendi all peeti silmas TTJA nõudeid ja puuetega inimeste organisatsioonide kirjalikku sisendit. Teadmise kujunemise aluseks kontekstis oli pigem tunnetuslik lähenemine ja iseseisev info otsimine Disainer 2 öeldu põhjal: „*Põhimõtteliselt guugeldades lihtsalt nagu enam-vähem tunnetuse järgi nagu korjasid infot, mis tundus nagu pädev või loogiline ja mõistlik. Ja pigem teiste tehtud tööde võrdlus*“. Praktiline teadmine kujunebki kontekstis, mitte standardite järgi (Cook & Wagenaar, 2012). Weicki (2004) *organizational sensemaking* teooria selgitab, kuidas mõistmine tekib tegutsemise kaudu ning inimesed tegutsevad viisil, mis viib mõistmiseni. Kriitilise dialoogi vaates (Forester, 2009) tuleks ligipääsetavust käsitleda dialoogina, kus kõigil on õigus avalikku ruumi kasutada ning samal ajal on tähendusloome keskmes kasutajate hääl (Schuilenburg, 2015; Stone, 2012).

Kui uurida, millised teadmised on avaliku ruumi loomise aluseks, siis tunnistatakse kontekstisõltuvust ja asjaolu, et lahendus on sõltuv kohapealsetest oludest: „*Lõpplahendus valmib objektile /.../ Joonisel oli nii, aga kui valmis sai, siis ehitasime ümber /.../ Me teeme nii, nagu vaja on.*“ Sisearhitekt tegi koostööd teiste osapooltega, sest tema sõnul kontekstikesksete ja -sõltuvate lahenduste puhul on: „*See on kompromisside ja vastuolude teema*“. Disainer 2 kinnitab samuti kontekstisõltuvust: „*Ma ei saa seda elu sees ette näha. /... / Pärast testimise käigus saakski need välja selgitada.*“ Tagantjärele testimine ja tagasisidestamine on oluline osa disainiprotsessis ilmnenud vigade parandamiseks (Weick, 2004). Ka Lõppkasutaja toob välja normatiivset käitumisreeglit ehk juhendist lähtumist, kuid lisab, et oluline on lahenduse testimine lõppkasutajatega: „*On olemas ju ka need soovitusel /.../ Alati on vaja lasta üle kontrollida, kas ta vastab sellele ja on loetav (kombatav kiri toim.)*“. Siseahiteki praktiline teadmine ütleb samuti, et oluline on lahenduste testimine: „*Et oma lahendust testida, siis mina võtan kampa (pimedate esindaja toim.)*“. Lahendused sünnivad tema sõnul koostöös: „*Me ikka tegime koos*“. Poliitikakujundamise kontekstis tähendab, et osapoolte arusaamad ja otsused kujunevad suhtluse ja koosloome kaudu ning disainilahendused kujundatakse vajadusel ümber, vastavalt lõppkasutajatelt tulnud sisendile (Cook & Wagenaar, 2012).

Arutlus: Disainiprotsess kui pidev edasi-tagasi pendeldamine

Ka Foresteri kriitiline dialoog (2009) ütleb, et kasutajate hääl peab kõlama ja seda kuulama kui teadmiste allikat. Avaliku ruumi disainide „nurjatus“ tähendab, et probleemidel ei ole ühtset ega lõplikku lahendust. Isegi kui disainilahendused on valmis, ei tähenda see, et need sobivad kõigile. Seetõttu on oluline lahendusi tagasisidestada lõppkasutajate kogemuse kaudu. Wagenaari (2015) sõnul on vaja meetodeid, mis võimaldavad analüüsida keele kaudu

edastatavaid elemente, millega inimesed enda tundeid, uskumusi, ideaale, hirme või soove väljendavad ning mida koguda infot ka selle kohta, mida ligipääsetavus reaalsuses tähendab nende jaoks, kes vajavad erilahendusi. Kasutajavaade on küll osaliselt integreeritud igapäevapraktikasse, kuid muuseumil puudub süstemaatiline tagasiside kogumine (va statistika puudepõhiste soetatud piletite kohta) ning tagasisidet kogutakse läbi tavapäraste külastajakogemuse küsitluste. Intervjuul mainitakse eraldi ligipääsetavuse teemalist küsitlust, kuid autor ei pea silmas ligipääsetavusele keskenduvat küsitlust, vaid seda, et küsitakse otse inimeste käest, et koguda elamusi ja muljeid, kutsudes inimesi külastama eesmärgiga seda koguda. Ligipääsetav ja suunatud kommunikatsioon info jagamiseks aitab meelde tuletada ka loodud võimalusi.

Uurides, millist mõju avaldavad ligipääsetavad lahendused inimeste elule või kogukonnale (Wagenaar, 2015), on võimalik mõista ja luua tähenduslikke keskkondi erivajadustega inimestele. Ligipääsetavus loob inimesele vabaduse toimida iseseisvalt ning just selles peitubki ligipääsetavuse sügavam tähendus, mis peab asetuma kesksesse rolli. Weicki (2004) teooria kaudu võib näha organisatsioonide eksisteerimist vaid sedavõrd, kui võrd selle osalised suudavad organisatsiooni põhimõtteid mõtestada virtuaalselt ja siis ka nendest lähtuda. Organisatsioon ei ole stabiilne ja püsiv, vaid tegemist on protsessiga (*organization vs organizing*), milles end kehtestatakse. Veelgi enam, tegemist ei ole lihtsalt füüsilise, vaid praktilise ruumiga, kus iga külastaja loob Lennusadamast virtuaalse mudeli, millest lähtutakse tervikpildi moodustamisel. Sellise terviku loomine külastajale, et iga toimija saaks osaleda endale omasel viisil, ongi nurjatu probleemi ohjamine ning pidev tagasisidestamise protsess on sellise ohjamise aluseks (Rittel & Webber, 1982). Avalikkuse konstitueerimine ei lõpe mitte füüsilise keskkonna loomisega või, kui disainerid lõpetavad oma töö, vaid algab seal, kus kõik osad omavahel tervikuks kujundatakse ehk läbi pideva kommunikatiivse protsessi. Oskus luua taolist diskursust, või seda juhtida, annab võimaluse saavutada organisatsiooni lisavõimekused, milleks tänane ühiskond on võimeline (Selg et al., 2020).

Osaline	Cognitive frame (põhihoiak)	Lahenduse vajadus / tulemus (realiseeriti/ realiseeritud)	Teadmise tekkimise allikas	Teadmise konstitueerimise viis	Repertuaar (näited diskursusest)	Võimusuhe / barjäär
Lõppkasutaja	Iseseisvus = vääriskus, ruumiline ja kehaline tajukogemus; elamus ja tähendus	Kombatava kaardi funktsionaalsus – ei Representatsioon tegelikust olukorrast – ei Lisavõimaluste pakkumine – ei Häälega ekspositsioonide funktsionaalsus – ei Interaktiivsed ja kombatavad eksponaadid - jah	Isiklik kogemus lahenduste väljatöötamisel, testimisel; varasemad külastuskogemused; teadlikkus juhenditest „on ju need juhendid...“	Ruumis liikumine, kehaline tunnetus ja kogemus ruumis läbi füüsilise aistingu ja erinevate meelte; situatiivne testimine; dialoog muuseumitöötajaga	„Mismoodi need muuseumi eksponaadid minu ümber asuvad“; „Muuseumit, ma arvan, koos minuga kinni ei panda“; „Ei ole vaja tingimärke“; „Kaart peab andma tervikpildi“; „testimine“, „loetavuse tagamine“	Otsene sõltuvus teenusepakkuja gatekeeper-loogikast ja lahendustest, millest sõltub iseseisev kasutamine; infoauk tekitab passiivse rolli; institutsionaalsed piirangud (maaomanik ja eelarve) määravad liikumis- ja teadmus-barjääri
Juht	Valikuline ligipääsetavus, ei ole korraldusliku poole loomulik osa; strateegiline valik, kuluefektiivsuse ja „teostatava“ sõel	Fookus „peamistel“ eksponaatidele, mitte kogu ala ulatuses; kompromissid	Institutsionaalne raamistik, kirjalik tagasiside; objektiivsetel faktidel tuginedes, varasemad kogemused	Top-down (varasemad kogemused), ühiskond on korrapärane süsteem	Leidlikud ja paremad lahendused, kui on rätsepatöö; „loogiline samm“, „up to date know-how‘st“; „ideaalmaalmas oleks pidanud inimene palgal olema“	Institutsionaalne gatekeeper, kes defineerib, kui palju tehakse ligipääsetavaks; võime „filtreerida“ kasutajate tagasisidet; palgalise ekspertiisi taotlus
Sisearhitekt	Väärtuspõhisus, tähendused, koostöö, kontekstikesksus, kasutajatestimine	Kontekstipõhine, kasutajamugavus, funktsionaalsuse tagamine,	Implitsiitne teadmus, praktika	Läbirääkimised; koostöö, praktiline kogemus	„Ma saan ainult öelda, et see vajadus oleks...“; „Küsitakse, kui palju see olukorda paremaks teeb, mitu korda.“ Ei olnud võimalik anda kogu teadmiste pagasit edasi „30-minutilise vestluse jooksul“; „tegime neid oma nägija loogikaga“; „Me teeme nii, nagu vaja on“; „Lõpplahendus valmib objektile“; „Me ikka tegime koos“	Ressursi- ja otsustusvõim omaniku käes; saab ainult nii palju teha; väärtuste ja kuluefektiivsuse konfliktis
Disainer 1	Lõppkasutaja on ekspert	Oluline on kasutajatestimine, koostöö	Varasem kogemus ja praktika + lõppkasutajate sisend	Ad-hoc kohandamine projekti käigus	„Mis on järgmise tasandi info, mis ei pea olema kõigile ligipääsetav“; õigusraami ja kasutajakogemuse kombineerimine; „Järgida ühelt poolt norme, aga teiselt poolt siis seda praktiku kogemust“	Tõlgi ja vahendaja-roll lõppkasutaja ja järelevalve vahel
Disainer 2	Kontekstisõltuvus, kasutajatestimine	Kasulik kõigile, lisamugavused	Implitsiitne teadmus lahenduste vajalikkusest	Kogemuse põhjal	„Tunnetuse järgi nagu korjasid infot, mis tundus nagu pädev või loogiline ja mõistlik. Ja pigem teiste tehtud tööde võrdlus“; „Ma ei saa seda elu sees ette näha“;	Lõpplahendust ei testitud, oli protsessist juba väljunud

3.3. Võru rannapromenaadi disain koostöös puuetega inimeste organisatsioonidega

Järeldused

Võru juhtumi puhul on juhtide disainimeelsus olukorra ohjamise aluseks, sest isegi, kui ei osata kõikide vajadustega arvestada, siis osapooled viidi omavahel kokku inimestega, kes aitasid määratleda probleemi olemuse ja vastavalt sellele liiguti lahenduste suunas. Juhtumis ilmneb, et teadmus kujuneb mitmetasandiliselt, koosnedes lõppkasutajate erinevatest sisenditest (telefonikõned, kohalikud organisatsioonid, erinevad puuetega inimeste organisatsioonid, koosviibimised ja kohtumised jne). Vajalik on diskursiivne meetod, mis toimuks igas etapis järjepidevalt, et saavutada parim lõpptulemus. Selgus, et avaliku ruumi disaini alus ei ole mitte formaalne õigusraamistik, vaid kasutajate ja erinevate osapoolte teadmised ning disainimõtlemine ehk lahendus sünnib brikolaaži põhimõttel vastavalt juhendite, kogemuste ja vajaduste ning soovide kombineerimisele.

Kokkuvõtte juhtumist

Juhtum kirjeldab disainiprotsessi, kus lõppkasutajate sisendi ja läbi osapoolte vahelise koostöö liiguti uute lahenduste suunas, et konstitueerida avalik hüve laiemal avalikkuse vaates. Kuna valmislahendus täna puudub, siis ei ole lõppkasutajate kasutajakogemuse kohta juhtumis eraldi ülevaadet, vaid on kirjeldatud lõppkasutajate osalust ja rolli protsessis üldisemalt.

Juhtumi osapooled on jagatud järgmiselt: avaliku hüve loojad (Juht 1 ja Juht 2), Arhitekt, Arhitekt 2 ja puuetega inimeste organisatsioonide esindajad. Võru linna arengu suund, - olla lastesõbralik linn-, suunas juhte otsima vastuseid erinevatelt inimestelt (kogukonnalt ja ümbrusest) selles, mida peetakse linna tähtsaimaks turismiobjektiks. Inimeste meeltes oli rannapromenaad, mille esialgne kavand oli loodud juba pea 15 aasta eest, kuid mille teostus ei vastanud enam tänapäevasele mõistele heast avalikust ruumist. Lisaks sellele oli Juht 1 saanud kõne puuetega inimeste organisatsioonilt ja kohalikul teenuseosutajalt murega, et see konkreetne avaliku ruumi ala ei vasta puuetega inimeste vajadustele. Asjade omavahelise kokkulangevuse tõttu ning soovist kujundada kohalikele ja väljast tulevatele parem avalik hüve, hakkas lahenduste väljatöötamine toimuma esialgse sisendi põhjal suunaga altpoolt üles. Puuetega inimeste organisatsioonide tagasiside ligipääsetavuse elukaareülese kontseptsiooni vaates ühtis linna eesmärgiga olla lastesõbralik linn. Juht 1 leidis, et: „*Ligipääsetavad lahendused, nagu me oleme aru saanud, sobivad lastele ja kõik, mis sobib lastele, sobib ka puuetega inimestele*“.

Toimus mitmeid mõttevahetusi, et mõista erivajadusi paremini, osaleti mitmetel ligipääsetavuse teemalistel üritustel planeerimisprotsessi väliselt. Kuigi projekt algas tavapärase sisendi kogumise ja plaanide tegemisega, toimusid protsessi käigus mitu praktilist kogemuste ja ideede vahetamise hetke puuetega inimeste organisatsioonidega. Esimene kohtumine toimus Juhtide ja puuetega inimeste organisatsioonide vahel kohapeal, et vaadata üle takistused ja võimalikud lahendused. Kohal olid puuetega inimeste organisatsioonide esindajad, Juhid 1 ja 2, kuid ei olnud projekteerijaid ega arhitekte. Toimus mõttevahetus ning sama päeva arutelul, ühise söömise käigus, tehti kirjalik kokkuvõte, kuid tõdeti, et kõiki detaile ei suudetud siiski hoomata.

Kohtumise järgselt saadi aru, et saadud infot ei suudetud siduda ühtseks tervikuks. Autor uuris lisa Juhiga 1 käest ning selgus, et pimedatele mõeldud lahenduste osas ei olnud konkreetseid koostöökohti ega lahendusi sündinud. Tekkis võimalus viia Juht 1 kokku nägemispuudega inimeste organisatsiooni esindajaga, et lahendus sünniks kasusaajatega. Järgnes ühine kohtumine, kus osalesid Juht 1 ja Juht 2, Arhitekt 1, Arhitekt 2 ja nägemispuudega inimeste organisatsiooni liikmed. Nägemispuudega inimeste jaoks on oluline, et kaardistatakse ja tehakse ligipääsetavaks kogu teekond, vajadusel selleks eraldi ettenähtud kirjelduskaardi lisamisega alates teekonna alguspunktist (ühistranspordipeatusest ja/või parklast). Kohalolijad said ka ise valge kepiga läbitavat teekonda ja liikumist katsetada, valge kepiga tunnetati ka erinevaid pinnakattematerjale. Projekt uute lahendustega edastati tagasisidestamiseks osalistele ja osalenud lõppkasutajatele ning kohalikule erihoolekandeteenuse asutusele, kelle jaoks on lõpptulemus oluline just füüsilise liikumise aspektist. Foresteri kriitilise pragmatismi vaates on oluline teadmuse loomine ühiselt, kus see tekib koostöös nendega, keda võib tajuda kui "teisi". Juhtumise oldi valmis koostööks väga erinevate vaadete osalistega, kellel on väga erinevate arusaamade ja teadmised (Forester, 2009).

Õigusraamistiku kasutamine ja teadmiste genereerimine

Uurides formaalse õigusraamistiku kasutamise kohta protsessis selgus, et konkreetsete nõuetega oli kursis ennekõike Arhitekt 2 ja puuetega inimeste esindusorganisatsioonid. Kuigi avaliku ruumi ligipääsetavuse nõuded, millest osa on universaalse disaini nõuded, on kohustuslikud avalikule ruumile, siis nende tegelik rakendamine eeldab teadlikku juhtimist ja süsteemset koostööd. Juhtide puhul ei tulnud formaalse raamistiku tundmine otseselt välja, kuid oldi kindlad, et avaliku ruumi universaalse disaini nõuetega on kursis teised (arhitektid, projekteerijad, planeerijad). Samuti toodi korduvalt välja, nagu formaalne reeglistik eeldaks

väljast ekspertide kaasamist või laiemalt kaasamise protsessi, kuid tegelikult ehitusseadustiku määrus seda ei nõua. Ülesanne võiks jääda juhtidele, mida tuuakse protsessi disainimõtlemissel kaudu. Asi ei ole selles, et ametnikud või juhid ei oskaks osapooli omavahel kokku viia, vaid faktis, et makro-tasandi poliitika ja väärtused (nt strateegiad, õigusaktid, toetuse andmise tingimused ja kvaliteetse avaliku ruumi nõuded) ei nõua ega arvesta piisavalt kasutajate praktilisi teadmisi (Forester, 2012) ega loo toimeelgikaid, kus kasutajate kaasamine on osa avaliku ruumi kujundamise protsessist⁸, sest ehitusmäärus keskendub ainult füüsilise keskkonna nõuetele, mitte laiemale väärtuste või tähendusteraamile.

Juhtide disainimeelsus peaks avalduma vajaminevate ressursside planeerimises, mis võib terviklahenduse vaatest osutada kriitiliseks, sest vajalike osapoolte leidmisel võib tekkida vajadus kompenseerimiseks ehk lisakulud, millega juhid peavad arvestama. Ka muude teekonna ligipääsetavuse aspektide tagamine, nagu teekonnale kirjelduskaardi loomine, on ressursside planeerimisel oluline. Osapoolte lootus, et avaliku ruumi ligipääsetavust tagatakse lihtsalt nõuetega, hajub ka vastutus, mis on Ritteli ja Webberi (1973) sõnul tavapärane nurjatute probleemide kontekstis. See tähendab, et protsessi alguses on jäänud selgelt piiritlemata probleemi või nähtuse olemus. Seetõttu ei ole „nõuded“ ka poliitika disaini ega juhtimise keskmes. Abiks on Foresteri kriitilise dialoogi meetod (2012), kus osapoolte vajadusi avatakse kontekstis ühise laua taga, mis aitab esile kerkida väärtustel ja vajadustel ning avada osapoolte mõtteraamistikke lähemalt ning kaardistada kogu protsessi vajadused.

Juhtumid toodi välja, et avaliku ruumi nõuded ja lähtumine õigusraamistikust on justkui ligipääsetavuse tagamise aluseks. Ruumiplaneerijatel oodati samas, et nad mõistaksid nii avaliku ruumi disainiga kaasnevat sotsiaalset vastutust, kui teaksid täpseid nõudeid. Juht 1 ütleb, et „*Aga pahatihti tuleb välja, et see asi ei vasta universaalse disaini põhimõttele. Ja siis tuleb välja, et ei olnudki kaasatud neid inimesi, kes oleksid pidanud projektile ekspertiisi tegema /.../*“ Või, et: „*On ju universaalse disaini põhimõtted, mis on kohustuslikud. Arhitektid peaksid ju lähtuvalt sellest projekteerima.*“

Samal ajal aga ilmnes Arhitekti kogemuste põhjal, et kuigi ehitusseadustikus ja määrustes on nõuded olemas, siis nende tõlgendamine praktikas võib olla keeruline. Seega on just oluline kokkupuude lõppkasutajatega, mis toob esile ka ise kontakti loomise vajalikkuse, nagu toob intervjuu käigus välja Arhitekt 2: „*Mingid asjad on jäänud ka mällu, helistad, küsid üle, hea*

---

⁸ Vt. formaalse õigusraamistiku analüüsi alates lk 92.

on seda kontakti luua, et tekkis mingi võrgustik, kellelt küsida asju /.../ et nii jooksvalt küsida, et vot, kuidas seda võiks lahendada.“ Otsene suhtlus sihtgruppidega (nt nägemispuudega inimesed) osutus efektiivsemaks kui lihtsalt regulatsioonist lähtumine. Projekt andis arhitektidele ka eelise, et tuleviku tarbeks on olemas vajalikud kontaktid, kellega suhtlust edendada ehk praktika andis arhitektidele teadmise, kuidas järgmistes olukordades käituda.

Lisaks toob Arhitekt 1 välja hoopis kontekstipõhist ja praktilist lähenemist: *„Lähtud alati juhtumipõhiselt, vaatad, mis seis on ja kellele see tehakse“* ja siis minnakse kontekstipõhiselt edasi *„Ja siis sa uurid täpsemalt ja süüivid“*. Taoline ilming viitab projekteerimisega seotud osapoolte lähtumisele praktikast ja implitsiitsetest teadmisest (Tsoukas, 2005), kuid olulisem veel on lasta esile kerkida väärtustel, mida saavad tagant tõugata juhid kaasates lõppkasutajaid.

Juhtide roll otsustusprotsessis ja tõlgendusraamid

Juht 2 lähtub missioonitundest ning lähteülesande koostamisel lähtub üldistest nõuetest, tellides selle lähtuvalt ehituslikest nõuetest ehk õigusraamist. Samas ta ei kirjuta lähteülesannet kokku, olles organisatsioonisisene tellija, vaid ütleb, et lahendus peab vastama nõuetele. Juht 2 ei dikteeri nõudeid vaid toetub ekspert-teadmistele ja ekspertidele, kes „peavad tundma seadusandlust“, samas ollakse tuttavad järelevalve tehniliste nõuetega, andes lisisisendit selles osas, mida saab „veel teha“: *„Kui need on nõuded/.../ siis need on vajalikud.“* Seega lahendus konstrueeritakse tuginedes tehnilistele nõuetele. Keerukus on finantsiline pool, kuhu tegevused takerduvad, sest investeringud on kulukad. Juht 2 toob välja, et olulisem on hoopis teadvustamine, mitte teadlikkus ja toob esile vajadust kompetentsi sisse osta. Samuti on vaja ära defineerida, mida tähendab avalik ruum „kõigile“: *„Vahepeal peab ära tõlkima, mida tähendab „kõikidele““* ning näitlikustama seda „kas või pildis“.

Boland ja Collopy (2004) rõhutavad, et juhid peaksid omandama võimekuse mõelda nagu disainerid eesmärgiga kujundada maailm, mitte sellele ainult reageerida. Disainmõtlemise loogika alusel loodi juhtumis süsteem, kus tagasiside tuli otse kasutajatelt. Lõppkasutajatega konsulteerimine oli Juht 1 sõnul oluline kogemus: *„Projekteerija sai ise oma kõrvaga kuulda ja näha neid valupunkte. Ja sai selle parima sisendi, mis läbi meie filtri oleks kindlasti jäänud natuke puudulikuks.“* Toodi välja, et parimad sisendid tekivad visuaalsest ja vahetust kogemusest, mitte regulatiivsete nõuete täitmisest, mis ongi disainmõtlemise põhialus. Avaliku hüve kujundaja sõnul nähti lõppkasutajates asjatundjaid ning otsustati neid sel põhjusel otsustusprotsessi kaasata: *„Küsimine selle kõige suurema abivajaja käest, mida talle vaja on. Me*

ei oskagi sellepärast tellida, sest me ei tea, mida täpselt vaja on.“ Protsessis peegeldub disainijuhtimine, sest osapooled viiakse omavahel kokku, kohandatakse tegevusi ja võimaldatakse alternatiivseid lähenemisviise (Weick, 2004), väärtustades kasutajakogemust, sest disain ei ole ainult probleemile lahenduse leidmine, vaid süsteemi kujundamine, kus inimesed saavad osaleda loomulikult ja tähenduslikult (Forester, 2012). Probleemi ei hakata lahendama mitte ei laua taga, vaid probleemi lahendamine algab probleemi määratlemisest (Rittel & Webber, 1973).

Arhitektide tõlgendusraamid

Arhitekti 1 sõnul kogutakse sisendit olenevalt objektist ja lähtudes mõjust avalikule ruumile kas ideekonkursi, hanke või ideekonkursi kaudu, kus on oluline loodava ala funktsioon. Tema sõnul, et lähtutakse osapoolte vajadustest, kes kutsutakse kokku koosolekute vormis, millest tuletatakse tehniline dokumentatsioon protsessi alustamiseks, et kaasatakse neid, keda peetakse kasusaajateks: *„Need, kes asjasse puutuvad, istutakse nendega maha. Reaalselt need inimesed, kes hakkavad kasutama, nendega istutakse maha“.*

Kuid ta lisab, et alati on ajaline surve, mistõttu kaasmaine ei pruugi olla piisav: *„Võib-olla peab rohkem kaasamist tegema. Tähtajad, kiire, kiire, kiire /.../ ja võib-olla see kaasamine ei ole veel nii sees. Sa ei mõtlegi, et võiksid, peaksid rääkida, arutada. Kui sa ajapikku kuskilt midagi kuuled või õpid.“* Isegi, kui Arhitekt 1 tõi välja, et olenevalt projektist kaasatakse inimesi ja nimetas enamike objektide puhul seotud isikuid, siis erivajadustega inimeste sihtrühma seostati vaid erivajaduste teemadega, mitte laiemalt avaliku ruumi disaini või lahendustega (nt raamatukogu, kultuurimaja vms kontekstis): *„Aga seal väga palju puuetega inimeste kaasamist...(mõttepaus) /.../ seal oli, onju, aga.../.../ (toim. erivajadustega inimestele teenust pakkuv asutus). Ajaloolistes mingites hoonetes, seal tuleb mängu, mida tehakse, kus tehakse. Oleme üritanud alati, et erivajadusega inimesed...et ligipääs on tagatud...aga mingites olukordades. Eks me oleme õppinud aja jooksul“.* Kui küsida, mida ajalooliste hoonete puhul arvesse võtta erivajaduste vaates, siis Arhitekt 1 ei tea, millega peaks või saaks arvestada. Autor järeldab, et avaliku ruumi kujundamise protsessid (ideekonkursid, hanked, koosolekud) on formaalselt küll kaasavad, kuid praktikas ei jõuta lõppkasutajateni. Samuti seostatakse vaid teatud avaliku ruumi osasid erivajadustega ega nähta unikaalseid inimesi kasusaajatena laiemalt avalikul ruumil, millisel juhul on kaasamine pigem tehniline või administratiivne protseduur (Cook & Wagenaar, 2012; Tsoukas, 2005; Forester, 2012).

Lisaks toob Arhitekt 1 välja, et õigusraamistikus küll nõuded, mida ja kuidas teha, aga tegelikult ei ole kirjas, miks need on olulised, sest ei sisalda detaile, mis võivad olla määravaks avaliku hüve kasutamisel. Teadmine aga tekib aja ja praktika käigus, lisades: „*Oleme õppinud aja jooksul märkama*“, „*Iga asi õpetab*“ ja „*Kui keegi kõrvalt ütleb, et läheneda võib hoopis nii, siis selle kohapealt on hea*“, tuues välja muuhulgas uute kontaktide olemasolu (hea on kontakti luua, kontaktvõrgustik, kellelt küsida mingeid asju jooksvalt).

Kui autor küsib, et kas koostöö on vajalik ka kasutajatega, siis parem on , et keegi asjatundja vaatab projekti üle: „*Mulle meeldiks tegelikult nii, et projekt valmis, siis ka see puuetega koda vaataks üle ja annaks endapoolse nägemuse.*“. Arhitekt 1 eelistab siinkohal pigem institutsionaalset lähenemist, nt professionaalset tagasisidet organisatsioonidelt, mitte kasusaajatelt otse. Lahenduste osas peab Arhitekt 1 oluliseks, et need oleksid omavahel kooskõlas ega ei paistaks välja, et need on spetsiaalselt loodud („ei karjuks seal linnaruumis“).

Arhitekt 2 silmis tuleb avaliku ruumi loomisel arvestada kõikide vanusegruppide vajadustega: „*Tänapäevasem teema olekski võib-olla see, et kaasata kõiki erinevaid vanusegrupe, et ka teatud vanuses noortel ja vanemaealistel oleks midagi avalikus ruumis teha.*“ Siin võib näha kogemust dunaamilise ja interaktiivse protsessina, mis ootab tagasisidet keskkonnalt ja kus peegeldamine loob tähenduse. Taoliselt tegevuskeskkonnaga suhestudes on võimalik praktiliste tegevuste käigus konstitueerida uusi teadmiseid (Cook & Wagenaar, 2012).

Kriitiline diskursus juhtumis

Foresteri kriitiline dialoog eristab 5 etappi, kus diskursuse oskusliku ohjamise kaudu jõutakse poliitikalahenduste kujundamiseni. Esmalt harutati diskursuse käigus lahti probleemsituatsioon (kõne Võru Puuetega Inimeste Kojalt, mis sisaldas täpseid murekohti), seejärel kujundati osalistele praktiline tähendus- ja tegevusruum, mis võimaldas (ümber)mõtestada rolle, suhtemustreid ja seada sihte, mida algselt ei nähtud. Kolmandaks peab aset leidma osaliste hindamine ja kriitilise dialoogi vajaduse mõistmine, mille käigus suunatakse tähelepanu ümber ja laiendatakse probleemi. Kui esialgu jäi pimedate vaade kõrvale, sest seda ei osatud rakendada konteksti, siis diskursuses mõisteti järgmise osapoole sissetoomise vajadust (Sootla et al., 2021, lk 402).

Tagasisidestamise järgselt kohtuti uuesti kohapeal, kuhu olid kutsutud ka ülejäänud olulised asjaosalised (Juht 2, Arhitekt 1, Arhitekt 2 ja Võru linnavalitsuse ja nägemispuudega inimeste esindusorganisatsiooni inimesed). Viies ja ühtlasi viimane etapp peaks olema väitlus (või

debatt), kus avastatakse ja õpitakse võimestamise kaudu ning moodustub tervikpilt ja toimuvad ühised tegevused, luuakse kokkupuute mustrid (Sootla et al., 2021). Viimane etapp aset autorile teadaolevalt leidnud ei ole.

Arutlus

Foresteri kriitilise pragmatismi järgi on võimalik avardada meie arusaamist praktikast, pakkudes selleks erinevaid protsesse nagu ajurünnak, mängulisus ja kastist välja mõtlemine. Juhtumisi oli näha, et otsustusprotsessis osalejad on avatud muutustele, et avastada olukorra tegelik potentsiaal ja võimalused (2012), kohtudes ka ühiste tegevuste käigus nagu ligipääsetavuse teemalised seminarid, ühised lõunad jne. Üksi õppida on raske, seda tuleb teha koos asjaosaliste, vahel ka vastaspoolega, kuid antud juhul ei nähtud teisi osapooli vastasena, vaid kui osapooltena, kellest ei saada päriselt aru, sest erinevad nii maailmavaated kui väärtused (Sootla et al., 2021). Tsoukas (2005), Weick (2004) ja Nicolini (2012) rõhutavad, et teadmise loomine eeldab pidevat refleksiooni, mitte lihtsalt reageerimist. Protsess, kus kaasatakse juhuslikult, on ei võimalda organisatsioonil õppida praktikatest parimal moel ning neid oma igapäevategevustes kasutusele võtta (Weick, 2004). Forester (2012) rõhutab, et kriitiline dialoog ja teadlik osapooltega koostöö peavad olema osa igapäevapraktikast, mitte lihtsalt erand.

Arhitektidel ja ruumiplaneerijatel on oluline ülesanne, mitte leida „tõde“, vaid parandada maailma karakteristikuid, milles elatakse, omades vastutust tegevuste eest, keda nende tegutsemine mõjutab (Rittel & Webber, 1973). Mis tähendab ühtlasi seda, et avaliku ruumi poliitikadisain ei ole tehniline küsimus, vaid nendes keskkondades hakkavad inimesed suhtlema, luues samal ajal raamistikku, mis tingib suhtluse eripära ja loob väärtuseid, ning kus mõttemaailmad, vajadused ja tähendused omavahel kohtuvad. Avalik ruum peab olema nende kõigi ühildumise koht, olema inimlikult rahuldustpakkuv ja majanduslikult elujõuline, sest ta kujundab inimeste inimestevahelisi suhteid ja inimesi isikutena (Weick, 2004). Arhitekt 2. öeldus peegeldub tähenduse olemasolu, kes ja kui palju on üldse oodatud avalikku ruumi tarbima ja mida seal on võimalik erinevatel inimestel teada.

Praktiliste teadmiste ja formaalse reeglistiku vahel esineb pinget (Deleuze), sest standardlahendused tegelikkuses ei toimi vajalikul viisil ning vaja on hoopis toetada kasutajapõhist lähenemist. Formaalne õigusraamistik ei taga automaatselt ligipääsetavaid lahendusi, seega väited juhtide poolt, et universaalsete nõuete olemasolu tagab ligipääsetava lõplahenduse, ei ole asjakohane. Esiteks, sest nõuetes kirjas kõiki vajadusi ega selgitusi, miks

need on vajalikud, et läheneda konteksti võimalustele ja piirangutele (Weick, 2004). Teiseks, ei ole tähenduste ruum kõigile osapooltele sama või sarnane, sest inimesi mõjutab nende kultuuriline, sotsiaalne ja ajalooline taust. Kolmandaks, õigusraam ei sisalda väärtuseid, keda me ühiskonnas „õigeks“, „heaks“ või „normaalseks“ peame. Ekspert-teadmiseid sellisel kujul ei eksisteeri, sest kontekst dikteerib lahenduse, ja probleemi olemus, mida lahendada hakatakse, tuleb sõnastada enne, näiteks juhtide ja lõppkasutajate poolt koostöös (Rittel & Webber, 1973).

Juhtumise näha, et osapooltel on erinevad lähtekohad lahenduste väljatöötamisel. Näiteks peetakse traditsioonilisi teadmisi praktikale eelnevaks (Tsoukas, 2005), kuid esinevad ka praktilise tegutsemise käigus tekkinud teadmiste ilmingud (Cook & Wagenaar, 2012). Juhtidel on vaja omaks võtta disainimõtlemine (Weick, 2004), et parandada avaliku ruumi disainiprotsessi ja poliitikakujundamise seotust lõppkasutajaga. Allolev tabel toob diskursiivsel analüüsimeetodil välja osaliste tunnetusraamid, teadmiste tekkimise allika ja konstitueerimise viisid, repertuaari ja võimusuhted (barjäärid):

Osaline	<i>Cognitive frame</i> (põhihoiak)	Lahenduse vajadus / tulemus (realiseeriti/ realiseeritud)	Teadmise tekkimise allikas	Teadmise konstitueerimise viis	Repertuaar (näited) diskursusest)	Võimusuhe / barjäär
Juht 1	Oluline on isiklik kogemus ja kokkupuude; oskab mõelda eelistatud lahendustele; <i>know-how</i> võib tulla väljast	Osapoolte kokkuviimine protsessis - jah koostöö, suunanäitaja; rõhumine nõuete täitmisele; Diskursiivse ruumi kujundaja - jah	Visuaalne ja vahetu kogemus, lõppkasutajate kogemused	Ruumis liikumine, enda asetamine olukorda; dialoog organisatsioonidega; õigusraami sidumine kasutajakogemustega	„Kõik, mis sobib lastele, sobib ka puuetega inimestele“; „Projekteerija sai ise oma kõrvaga kuulda ja näha neid valupunkte“; Lõppkasutajatega konsulteerimine aitab vältida filtreeritud või moonutatud sisendit; „Me ei tea, mida täpselt vaja on“; On universaalse disaini põhimõtted, mis on kohustuslikud.	Ei pruugi arvestada aja- ja ressursiga, mis kulub erinevate inimestega kohtumiseks või teenustele
Juht 2	Soov avalikku ruumi parandada nõuete täitmisega; vastutuse hajumine; ligipääsetavus kui „tehniline lahendus“	Vajadus dialoogi järele – jah Diskursiivse ruumi kujundaja - jah	Visuaalne ja vahetu kogemus; Institutsionaalne raamistik, isiklik kogemus, missioonitunne; lähteülesanne koostatakse „tehniliste ekspertide poolt“	Isiklik tunnetus ja tähenduste-maailm; ekspertidele toetumine; õigusraam kui tegevuste alus	„Lasen pädevatel inimestel oma töö ära teha“; „Arhitektid peaksid ju lähtuvalt sellest projekteerima“; Lähtud alati juhtumipõhiselt, vaatad, mis seis on ja kellele see tehakse; Kui need on nõuded/.../ siis need on vajalikud; defineerida, mida tähendab avalik ruum „kõigile“: „Vahepeal peab ära tõlkima, mida tähendab „kõikidele““ ning näitlikustama seda „kas või pildis“	Piiritlemata või määratlemata probleem, hajutatud vastutus; vahendaja osapooltele, kes „tõlgib“, mida tähendab „kõigile“
Arhitekt 1	Ruum peab „hajusalt“ kõigile sobima, konkreetseid grupe liigselt esile toomata; eelistab „eksperdiauditit“ lõppfaasis; nõuete tundmine puudlik, kaasamine juhuslik, tuginemine	Kontekstipõhine, vajadus suuniste järele – jah ; tehniline lahendamine vajaduspõhiselt - jah (kuid piiratud), kui osapoolte	Implitsiitne teadmus, praktika, juhuslik sisend, ei tunne erivajadusi; olulised puuetega inimeste esindusorganisatsioonide „professionaalsed teadmised“, eksperdi-keskus; visuaalne olukordadesse; traditsiooniline teadmine	Läbirääkimised; koostöö, praktiline kogemus; vähesel määral õigusraamistik; kontaktide loomine; sõnaline juhendamine	Juhtrajad jm lahendused – jah, kui „ei karju linnaruumis“; „Keegi vaatab üle ja annab nägemuse“ „Et ei jääks nii, et ainult puuetega inimestele mõeldud“; „Eks me oleme õppinud aja jooksul“; Hea oleks kaasata ka edaspidi; „Puuetega inimeste koda vaataks üle ja annaks endapoolse	Aja- ja eelarvesurve; sõltub tellija valmisolekust muudatusi rahastada; hajutatud vastutus; erivajadustega kasutajate üldise

	professionaalide teadmistele	sisendi õigel ajal laekub	rakendatakse konteksti lähenemine		nägemuse“; „Kui keegi kõrvalt ütleb“	eramise oht tulenevalt teadmatusest
Arhitekt 2	Kontekstitundlik õppija, kes väärtustab võrgustikku ja kasutajate testimist; peab ligipääsetavust “kasulikuks kõigile”, valmis koostööks	Kokkuviimine lõppkasutajatega – jah	Varasem kogemus, juhendid, lõppkasutajate sisend. Üldine arusaam avalikust ruumist “kõigile“; visatus olukorda	<i>Ad-hoc</i> kohandamine projekti käigus; nõuded ja juhendid ning nende brikolaaži-põhimõttel rakendamine; dünaamiline ja interaktiivne protsess	<i>Mingid asjad jäid mällu – helistad, küsid üle.“</i> <i>„Tekkis mingi võrgustik, kellelt küsida asju“; kaasata kõiki erinevaid vanusegruppe</i>	Tõlgi ja vahendaja-roll lõppkasutajate vahel jooniste kujul; aja- ja ressursisurve
Lõppkasutajad	Kontekstisõltuvus, avalik kasu	Osapoolte kokkuviimine, vajaduste selgitamine - jah	Implitsiitne teadmus, tunnetuslik ja kontekstipõhine lähenemine	Praktilise kogemuse põhjal	„Kohtuti korduvalt kohapeal“; jagati implitsiitset teadmust	Osapoolte vahendamine. Kontaktide omaja, suunanäitaja

3.4. Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia külastuskogemuse kaardistus ja koostöö

Järeldused

EAMT juhtum avab, kuidas Foresteri (2009, 2012) kriitilise pragmatismi ja Weicki (2004) organisatsioonilise tähendusloome teooriate vaates ei ole avaliku hüve kujundamine lihtsalt tehniline või lineaarne protsess, vaid on diskursiivne ja osalusel põhinev praktika. Kriitiline kuulamine, lugude jutustamine ja osapoolte kinnistunud arusaamade lahtiharutamine aitavad jõuda uute lahenduste tekkeni. Juhtum kinnitab Foresteri teooriat, et avaliku hüve kujundamisel ei piisa normatiivse raamistiku rakendamisest, vaid vajalikuks osutub dialoog osapoolte vahel, kus kehaline- ja kogemuspõhine teadmus panevad proovile tehnilised lahendused. Lõppkasutajate lood näitavad, et ligipääsetavus sünnib alles *pärast* valmimist, kui testitakse kogemust kriitilisest aspektist ning luuakse uusi tähendusi. Iga lõppkasutaja lugu tõi sisse uusi elemente, maandades riske ja lahtiharutades olemasolevaid mõttemulle, suunates osapooled uuesti mõtestama kasusaajatele olulisi väärtuseid.

Kokkuvõtte juhtumist

Juhtum hõlmab ühe konkreetse ligipääsetavuse töörühma liikmete koostööd, kellel on erinevad vajadused ja vaatenurgad ning, kes nõustas Eesti Muusika- ja Teatriakadeemiat (edaspidi EAMT – *Estonian Academy of Music and Theatre*). Juhtumi osapooled Juht 1, Juht 2, Juht 3 ja Juht 4; Lõppkasutajad 1 (liikumispuudega inimene), 2 (nägemispuudega inimene), 3 (kuulmispuudega inimene), 4 (viipekeelne kurt), Lõppkasutaja 5 (intellektipuude esindaja), lisaks improvisatsioonilise etenduse Tantsija ja Arutelu juht. Arutelu juhiks oli magistritöö autor, kes omab 3-aastast tööalast ligipääsetavuse alast nõustamise ja hinnangute koostamise kogemust. Kohtumist ei salvestatud, kuid osapooltel oli märkmeid, et rekonstrueerida dialoogid tagasisaates. Kohapeal valmislahenduste hindamine ei toimunud abstraktsete standardite põhjal, vaid lähtus küsimusest, kas lõppkasutajad saavad avalikku hüve iseseisvalt kasutada.

Protsess sai alguse EAMT-i poolsest pöördumisest e-kirja teel, millele reageeris Arutelu juht, kes külastas seejärel asutust kohapeal, et olukorda vahetult hinnata. Kohtumise käigus sõnastati Juhiga 1 ühine tegevusplaan, mille keskseks eesmärgiks oli külastuskogemuse läbiviimine ja olukorra kaardistamine erinevate puuetega vaates, kirjalik tagasiside ja ühine arutelu tulemuste tutvustamise eesmärgil. Külastuskogemuse kaardistamine osutus väärtuslikuks ja meeldejäävaks. Pakuti mitmeid lahendusi ligipääsetavuse parandamiseks, sest ilma nendeta ei

ole lõppkasutajatel võimalik avalikku hüve iseseisvalt kasutada. Mitme erineva kohtumise jooksul tekkis vähemalt osatine mõistmine lõppkasutajate vajaduste osas.

Ühisel kohtumisel esmalt tänati akadeemiat võimaluse eest protsessis osaleda ja toodi muu jutu sees esile mõned kitsaskohad, mis olid otseselt seotud sisu tarbimisega, millele Juht 3 reageeris kriitiliselt. Oli märgata, et tema kehastas arutelus osapoolt, kes väljendab nähtavat vastuseisu. Arutelu osapoolte koosseis oli mitmekesine ja vaated vastandlikud, mis seisnes avatuse muutustele-kohandustele. Kohtumise alguses tutvustas Arutelu juht lühidalt, mida tähendab erivajadustega inimeste arvestamine avalikus ruumis, rõhutades, et see on kontekstitundlik protsess ning eeldab lõppkasutajate vahetut kaasamist ja testimise protsessi ning põhineb iseseisval ruumikasutusel.

Kriitiline dialoog juhtumis

Esimesena sai sõna Lõppkasutaja 1, kes jagas oma tähelepanekuid parkimise ja sissepääsude osas. Murekohaks olid tähistatud puudega isikute parkimiskoha(kohtade) puudumine hoone läheduses (kuni 50 m), töötajate sissepääsul olev järsk kaldtee ja raske uks. Lauge kaldtee ja paremad võimalused on külastajate sissepääsul, kuid päeval ajal on uks kinni ning väljas puudub info, kuidas siseneda, küsides näiteks lisaabi (telefoninumber uksele või kaameraga uksekell). Asutusel ei olnud korralduslikult organiseeritud päeval ajal uksest sisenemine, kui selleks peaks vajadus tekkima. Reageeris Juht 3, kes tõi sisse asjaolu, et ei ole võimalik luua parkimiskohti maja ümbrusesse, kus kohti on vähe. Hiljem selgus, et soovitus rajada parkimiskohad töötajate sissepääsu vahetusse lähedusse oleks tähendanud tuluallika kadumist, sest parkimiskohad on tasulised. Taolise konfliktolukorra esilekerkimine on osa lahenduse poole liikumisest, kuid vajab hoolikat lähenemist, et lõplahendus võimaldaks rahuldada kõiki osapooli, vähemalt osaliselt. Juht 2 tõi arutellusse linnaga suhtlemise võimaluse, kuna kirjalik ettepanek oli sisaldanud ka teisi võimalikke asukohti.

Õigusraamistiku olemasolu juhtumis ja osalejate roll

Füüsilise keskkonna osas, tutvustades nägemispuudega inimeste vajadusi tekkis konfliktolukord. Kuna maja oli mitte nii ammu renoveeritud, siis Juht 3 esindas institutsionaalset seisukohta, et need lahendused oleksid pidanud juba olemas olema, viidates õigusraamistiku olemasolule ja arhitektide pädevusele. Töörühma liikmed selgitasid, miks ja kuidas nõuded alati tavapäraselt ei toimi ning tehti lahendusettepanekuid. Juht 3 proovis eraldada ülikooli ja teatri vastutust (teater kui avalik ruum) vs ülikool, kui ruum, kus vajadusel

abistatakse, kuid kõlama jäi koostöökoht linnaga, mille toetamiseks pakuti Arutelu juhi poolt ka eraldi tuge (nt kirjalikult põhjendades vms).

Juht 4 tõi välja renoveerimisprotsessis aset leidnud keerulise suhtluse disainerite ja arhitektidega, kirjeldades tellija rolli kui *võitlust*. Väljendid „võitlema“, „vaidlema“ ja „nõudma“ osutavad mitte ainult suhtlustakistustele, vaid viitavad diskursiivsele võimumängule (Bevir, 1999), kus otsustusõigus ja autoriteet kipuvad jääma professionaalide, eriti arhitektide ja planeerijate kätte. Lähenemine peegeldab Hajeri (1993) kirjeldatud *õppinud professionaalide diskursust* ehk ekspertide diskursust, kus teadmised ja lahendused ammutatakse isiklikust eksperdiraamistikust, mitte neid ei toodeta dialoogis või kontekstis *lõppkasutajate ega teiste osapooltega*. Disainiprotsess, mis ei võimalda tellijapoolset sisulist panust, võib kinnistada institutsionaalset arusaama, kus *ekspert teab paremini*. Praktikateooria kohaselt peaksid aga tähendus ja teadmine kujunema koosloome, kogemuse ja suhtluse kaudu (Cook & Wagenaar, 2012; Forester, 2009).

Järgnes Lõppkasutaja 2, kes avas vaateid ja tõi esile probleeme, millega pimedad inimesed avaliku hüve kasutamisel silmitsi seisavad. Lõppkasutaja sõnavõtt oli eriline, kuna see tõi pilti väga isikliku kogemuse ja vaate, mõjudes autori hinnangul osalejatele tähenduslikult, teda kuulati tähelepanelikult ning samastuti olukorraga. Lõppkasutaja 2 tõi välja, et on oluline protsessist terviku moodustumine, et näiteks tantsule võib lisada kirjeldusi: „*Mulle öeldi, et viiuldaja tegi poognaga efektseid liigutusi /.../Tants on väljakuse, muusikat pime kuuleb aga tants on eraldi komponent... et moodustuks tervik.*“ Lugude jutustamine on vahend, milles osapooled saavad väljendada oma väärtuseid ja emotsioone ning saadakse aimu sellest, mida inimesed tegelikult soovivad (Forester 2012).

Osaliste tõlgendusraamid

Pimedale on oluline ka sõnaline juhendamine ning teda vastuvõtva personali teadlikkus, milline on õige saatjavõte, kuidas esemeid, olukordi ja situatsioone kirjeldada nii, et tekiks ühtne tervik, seega ligipääsetavus on süsteem tervikust ja protsess, mis moodustab kogemuse.

Lõppkasutaja 2 tunnetusraam põhines isiklikul ruumi kasutuskogemusel, mida saab erinevate lahendustega toetada. Kui EAMT-i lähtus väitest, et „kuulmine on kontsertide puhul kõige tähtsam meel“, siis nägemispuudega inimene võtabki suurema osa just kuulmise kaudu, kuid samal ajal ei ole võimalik näha mõningaid elemente. See tähendab, et avalik hüve tuleb disainida nii, et kõigil on võimalik erinevaid teenuseosi iseseisvalt kasutada, kasutades selleks erinevaid meeli. Laval toimus improvisatsiooniline tants, mille sisu ei ole ette teada, kuid mida võib proovida kirjeldada näiteks koostöös esitlust tegevate inimestega, kus laval toimuvaid

interaktsioone kirjeldatakse selgituste abil. Taolist infot saab jagada külastajatele kõrvaklappidest, veebilehel või enne etendust (vm sarnane lahendus). Isegi, kui kontsert oli heli mõttes kättesaadav, ei olnud selle tantsulisele osale kirjeldust loodud. Küll aga oli juhtumisi Lõppkasutaja tuttav Tantsijaga, kes oli teadlik lõppkasutaja vajadustest. Seega etenduse ajal, talle sobivale hetkel, istus Tantsija Lõppkasutaja juurde vabale toolile (kuulajad, vaatajad olid laval) ning kirjeldas elevalt (ja hingeldades) laval toimunut. Kuna Tantsija ei tutvustanud ennast enne, vaid eeldas, et Lõppkasutaja tunneb ta hääle järgi ära, oli Lõppkasutaja esialgu segaduses, kellega tegu, mis ei vähendanud emotsiooni, mis selle sotsiaalsel suhtlusel asetleidva žestiga kaasnes. Alles hiljem, kui olukorda selgitati, sai Lõppkasutaja aru, et tegemist oli Tantsijaga. See näitab, et tegevuste detailid on olulised samavõrra, kui on oluline sisu. Sellised ligipäätavuse elemendid suurendavad kaastust ja võimestavad, luues uusi tähendusi ja osalemisviise. Juhtumise on näha, et ligipäätavuse tagamine on alati kollektiivne tegevus, mis tugineb kollektiivsel teadmusel ja praktikatel (Cook & Wagenaar, 2012; Tsoukas, 2005).

Isegi, kui „kuulmist võiks pidada“ kontsertide puhul oluliseks meeleks, peaks avalik hüve pakkuma erinevaid osalemisviise. Lõppkasutaja 3 kirjeldas olukorda, kuidas on võimalik tagada kuulmislangusega inimestele paremad ligipääsuvõimalused. Ta kirjeldas põhjalikult enda tunnetusraami tuues näiteid ka teistest teenuseosadest, kus oluline on valgustus ja kuulaja positsioon (näoga inimese poole, et saaks huultelt lugeda). Juht 3 reageeris tuues välja, et nimetatud pimedas kohas on tegelikult olemas valgustus, kuid mis siiski ei olnud päevasel ajal sisse lülitatud ega mõistnud, kuidas administraatori kuulmine raskendatud oli. Nimelt vajab Lõppkasutaja 3 nii silmuskontuuri olemasolu (heliedastussüsteem kuuldeaparaadi kasutajatele), paremat valgust ka päevasel ajal, vahetekstide subtitreerimist ning teiste tehniliste lahenduste kasutamist: „*Muusika oli ok, aga vahetekstide kohas öeldi, et „kõik nangunii kuulevad“ ja mikrofoni ei kasutatud, seega meie ei kuulnud. Tšello kontsert oli ilus aga vahele rääkimist (sh õppejõudude tutvustamisest) ei kuulnud*“. Analüüsides Lõppkasutaja 3 tunnetusraami, on selge, et see põhineb kuulmisega seotud tunnetusel ning füüsilisel osalusel, mida toetab erinevate abivahendite olemasolu (silmuskontuur, subtiitrid, kirjalikud tekstid), mis on vajalikud elamuse ja kogemuse saamiseks. Tema jaoks on oluline ka tavapäraste mõttemullide ületamine, kus eeldatakse, et „kõik ju kuulevad“ või „kõik saavad aru“ kui ei räägita mikrofoni (Tsoukas, 2005; Cook & Wagenaar, 2012). Enda loo lõppu tõi ta märkusena, et kuulmislangus ei takista rütmitunnetust ning minnakse esinema tantsupeole, laiendades sellisel moel kuulmislangusega inimeste maailma, mida tegelikkuses iseloomustab pidev

eelarvamustest kallutatud suhtumine. Viide tantsupeol osalemise kohta räägib tähenduste olemasolust, mida süsteem ei pruugi toetada, kuid mis on võimalik.

Veelgi enam, Lõppkasutaja 4, kes ei kuule üldse, kirjeldas visuaalsete elementide olemasolu vajadust, tuues välja konkreetseid ligipääsetavust tagavaid vahendeid nagu vibratsioonivestid, vibreeriv põrand, viipekeeletõlke pakkumine ja subtiitrid, eelistades hoopis etendusi, kus on vähem auditiivsust, aga rohkem visuaalsust (mitte kuulmisega seotud elemente). Nimetati ühte menukat üritust, mis tekitas juhtides elevust. Lõppkasutaja tegi ettepanekuid, kus peaks asetsema viipekeeletõlk asukoha mõttes, et tagada laval toimuva ja tõlgi üheaegne jälgimine. Kurt inimene võiks tema sõnul õppida multimeedia erialal, mis aitas laiendada arusaama, et ka õppetöös osalemine on võimalik. Samuti sooviti infot otse liitude kaudu, mis aitaks infot kiiremini jõuda huvilisteni, eriti etenduste osas, mis on visuaalsed või rütmipillidega seotud, sest kurtid tajuvad hästi näiteks trumme.

Lahenduste pakkumisel soovis Lõppkasutaja 4 vältida arusaama esitamist, nagu peaks kõiki etendusi tõlkima viipekeelde, sest tegemist on pika ettevalmistusajaga tööga, tehes ettepaneku kord kvartalis tagada viipekeeletõlkega üritus. Ta ei nõudnud lahendusi, vaid esitles võimalusi näidates vastutulelikkust ja adudes organisatsiooni reaalseid võimalusi. Probleemide filtreerimine võimaldab leida lahenduse, mis on nõ lihtsamini teostatav, arvestades aega ja ressursi või probleemi kui tervikut (nt viipekeeletõlke pakkumine) (Sootla, et al., 2021). Kogukonnapõhisusele viitamine (info jagamine otse liidule) tõi esile institutsionaalse raamistiku olemasolu kurtide kogukonnas, mis on tihedas omavahelises suhtluses ja valmis taolist infot jagama.

Lõppkasutaja 5 täiendused, et avalik ruum on kasutatav intellektipuudega külastajale, kui on tagatud teistele puudega isikutele ligipääs ning tõi välja vajadust selget juhendamist siltide ja viitadega. Orienteerumiseks ja iseseisvaks teenuse kasutamiseks on vajalik pildikeele olemasolu ja näiteks kabineti numbrite loogiline järjestus: „*Kui normintellektiga inimene ei suuda orienteeruda, siis mida teevad ülejäänud...*“. Veel on olulised piisavalt suur kiri ning alaplaani olemasolu, mis aitavad kogemust ligipääsevaks muuta ja ongi hoomatavad just tunnetuse ning kehalise kogemuse kaudu. Seega kasutajakogemus tugineb otseselt meelte ja tunnetuse kaudu saadaval infol.

Ligipääsetavuse *framing*

Juht 3 soovis infot, kui paljud asutused täna kirjeldavaid lahendusi kasutavad tuues diskursusesse „ohutuse aspekti“, viidates pimedatele mõeldud kirjelduskaardile kui ohukohale, mis võiks edasi anda tundliku informatsiooni asutuse kohta ja sidus näite julgeolekuga.

Kirjelduskaardi olemasolu on üks ligipääsetavuse edendamise viis, mis aitab pimedal iseseisvalt hooneni jõuda ning selles ringi liikuda või jõuda teenuseosadeni, kuid ei ole sellisel kujul detailne, et annaks edasi asutuse tehnilisi detaile või tundlikku infot. Järgneva arutelu käigus ja ümbersõnastamise kaudu adresseeriti kirjelduskaardi funktsiooni lähemalt kui pimedate abivahendit virtuaalse ruumi loomiseks, mille eesmärk oli maha võtta Juhi 3 pinget ja vähendada eelarvamusi.

Peale Lõppkasutaja 2 sõnavõttu, suunas Juht 4 arutelu organisatsiooni eesmärkide juurde, rõhutades, et tegemist on pigem haridus- kui meelelahutusasutusega, püüdes sel moel nihutada tähelepanu institutsionaalsele rollile ja vastutuse piiridele. Rõhutati, et varasemalt on töötanud või õppinud puudega inimesi, mis tundus väitena, et edasised füüsilise keskkonna kohandused ei ole vajalikud, sest abistatakse vastavalt vajadusele. Selle peale tõi Lõppkasutaja 1 vaatesse näite liikumispuudega inimesest, kes oli loobunud soovist saada lauljaks, sest ei pidanud seda „tavapäraseks“ ning lisas, et oli ka ise käinud kusagil, kus rõhutati, et mitte ükski liikumispuudega inimene ei ole sinna varem sattunud.

Tuginedes kriitilisele pragmatismile, siis lugusid jutustatakse osaliste vaadete, et mõtestada emotsioone ja väärtuseid (Forester, 2012). Rääkides lugusid avaliku hüve kasutamise võimalikkusest erivajadustega inimestele, tuues esile kehastunud kogemuse ja emotsionaalse aspekti, muutub võimalikuks muuta seniseid arusaamu. Kohandudes siis, kui olukord nõuab on ühelt poolt hea (Weick, 2004), kuid ligipääsetavuse vaates tuleb avaliku hüve pakkumisega tegeleda järjepidevalt, et saavutada eesmärgid, milleks ühiskond on võimeline (Glassmann, 2001). Vastutuse lükkamine üksikisiku peale (kohandume siis, kui keegi tuleb) võib pidada normatiivseks tähendusloomeks (Stone, 2012).

Juhtide tõlgendusraamid

Juhtide tõlgendusraam põhineb autori hinnangul peamiselt institutsionaalsel raamistikul ja tehnilisel lähenemisel, mis tähendab, et kui normid on täidetud, siis ligipääsetavus on lahendatud (positivistlik arusaam), mis aga välistab kogemuslikkuse, tunnetuse ja emotsioonid (Cook & Wagenaar, 2012), mis on teenuse saamisel esmaolulised. Diskursuse raamistamist võib siinkohal näha ekspertide-diskursusena (Hajer, 1993), kus teadmised on ekspertide omanduses, mitte kasutajakogemustes. Vajadusel abistamine võib aga normaliseerida ligipääsetavuse tagamise mitte olulise disainipõhimõtte või põhiõiguse, vaid erilahendusena, mida rakendatakse siis, kui keegi tuleb. Kuid avaliku teenuse kasutamise alus on iseseisev ligipääs teenusele. Kui pime õpib ära keskkonna ehk jätab meelde ruumide, asjade asukohad

seal, kus ta pidevalt viibib, siis külaliste puhul see ei kehti, külalisel puudub praktiline kogemus ja implitsiitne teadmus olukorrast. Stone'i (2002) sõnul võib olla tegemist probleemi vähendamise diskursusega.

Arutlus

Taylori (2001) sõnul on inimeste kultuurilised ja moraalsed tõlgendusraamid eelduseks sellele, kuidas nähakse, mis on „õige“ või „vajalik“. Foresteri (2009) järgi on arutlus vaja avada nii osaliste tunnetusraamistikke, kui areeni roll tuua välja osapoolte ebaratsionaalsused ja mõttemullid, et aidata jõuda kas või väikeste lahendusteni. Kohtumisel selgus, et erinevatel osapooltel on erinevad väärtused, tähendusraamid ja arusaamad heast ning kõigile kasutajatele avatud avalikust ruumist. Tema sõnul kujunevad teadmised ja lahendused läbi kriitilise dialoogi, kus nähtavale tulevad erinevad vaatenurgad, isiklikud kogemused ja väärtused ning nende üle arutletakse. Weick (2004) rõhutab, et tähendused kujunevad läbi pideva situatsioonipõhise tõlgendamise ja probleemide keskelt harutamise kaudu, mitte läbi valmisteadmise või õigusraami jõustamise. Taolised kohtumised toimivad olulise aruteluareenina, kus saavad nähtavaks kitsaskohad ning vastastikuseid arusaamu täiendatakse. Ilma dialoogita ei õnnestu saavutada kontekstitundlikku või sidusat lõpplahendust ehk avalik hüve.

Foresteri (1999, 2012) kriitilise pragmatismi ja osalusliku planeerimise teooria järgi kujunevad teadmised just kriitilises dialoogiprotsessis, kus erinevad osapooled esitavad kogemusi, mured ja väärtuseid, mille põhjal saab kujundatakse praktiliselt toimivaid lahendusi. Nägemispuudega inimese isikliku kogemuse esiletoomine ei olnud lihtsalt „jutustus“, vaid tähenduslik sekkumine näidates, kuidas narratiiv ja kogemus saavad olla teadmise ja otsustamise aluseks (Laws & Forster, 2007). Kohtumine, kus tekkis vastastikune mõistmine ning valmisolek lahendusi kohandada (nt parkimiskoha küsimuses), kannab endas just transformatiivse tegevuse elementi, mis on tegevusuuringu (*action research*) jaoks keskne.

Institutsionaalne killustatus võib olla juhtumise nii takistus, kui potentsiaal, kus haridusasutus ja teater peavad organisatsioonina leidma lahendused kontekstis. Positiivne asjaolu ja uuenduslikkus seisnes faktis, et dialoogi laiendati linna tasandile, mis tähendab, et probleemi jaoks loodi lisaruumi, selle asemel, et seda etteantud ruumi suruda. Schöni mõttes liikus arutelu mitme tõlgendusraami vahel, kus toodi välja hariduslikud eesmärgid vs meelelahutuslikud, julgeolekurisk vs iseseisev teenuse kasutamine, aga ka iseseisvus vs tuluallikas.

Improvisatsiooniline ja spontaanne kirjeldustõlge Tantsija poolt on demonstratsioon, et tõeline ligipääsetavus ei teki reeglitest, vaid inimeste vahetust valmisolekust reageerida. Taoline *brikolaaž*-i põhimõte, kus varasem kogemus ja kontekstitundlikkus lisasid uue tähenduse nii pimedale külastajale kui pealtvaatajatele. Kuid ka teiste lõppkasutajate elemendid lisasid kontekstitundlikkust (telefoninumber, subtiitrid, mikrofoni rääkimine, suhe kogukonnaga).

Juhtumites 3 ja 4 väljendatud konfliktne keel arhitektide ja planeerijatega ilmestab asjaolu, et arenema peavad „koostöö“-keeled. Lähenemine, kus normaliseeritakse vajaduspõhist ligipääsetavuse loomist tuleb asendada ennetava ja süstemaatilise tegevusega, st protsessiga, kus lõppkasutajad kaasatakse juba idee-faasis, kus testimine toimib pideva tagasisidestamise kaudu ning kus ligipääsetavus on organisatsiooni põhifunktsioon, mitte kuluefektiivsusest lähtuv takistuste eemaldamine.

Osaline	<i>Cognitive frame</i> (põhihoiak)	Lahenduse vajadus, tulemus (<i>realiseeriti/ realiseeritud</i>)	Teadmise tekkimise allikas	Teadmise konstitueerimise viis	Repertuaar (näited) diskursusest	Võimusuhe / barjäär
Juht 1	Koostööle, publikule ja personalile orienteeritus	Osapoolte kokkuviimine protsessis – jah koostöö, suunanäitaja; Diskursiivse ruumi kujundaja – jah	Lugude kuulamine, vajaduste teadvustamine; kommunikatsioon	Praktika käigus, suhtlemise kaudu; läbi võimestamise	Tegevusplaani koostamine lõppkasutajatega	Võimalus valida lahenduste rakendamist vastavalt ressurssidele ja võimalustele
Juht 2	Lahenduste pakkumine	Kriitilise dialoogi vajadus, sh linnaga, transformatiivus – jah Diskursiivse ruumi kujundaja – jah	Kontekstis ja praktikas; kommunikatsiooni kaudu	Läbi kogemuste ja kuulamise; teiste osapooltega suhtluse	Suhelda linnaga, et leida koos lahendus	Kahe tule vahel töötamine, osapoolte sildamine (linna ja akadeemia); „siltide ja kategooriate“ uuendamine
Juht 3	Institutsionaalsete mõtteviiside kinnistamine, ligipääsetavus kui „vajaduspõhisus“; probleemi vähendamise diskursus	Kontekstipõhine, vajadus suuniste järele – ei ; Tehniline lahendamine vajaduspõhiselt – ei Diskursiivse ruumi kujundaja – jah Kriitilise kuulamise oskus – ei Kriitiline dialoog – jah , kui leitakse uued lahendused koostöös Mõttemullide ületamine kriitilise dialoogi kaudu – jah , kui teadvustatakse vajadusi	Instrumentaalne raamistik ja traditsiooniline „teadmine rakendatakse konteksti“ lähenemine; abistamise normaliseerimine; ligipääsetavuse sidumine ohuolukorraga; otsetajumine; konflikt vajaduste ja kuluefektiivsuse vahel;	Õigusraamistik kui parim suunis ligipääsetavuse tagamiseks; isiklikud eelarvamused; automaatne raamistamine	„Juba oleks pidanud ligipääsetav olema“; „Kui paljudel asutustel on kirjelduskaart kodulehel olemas?“; „Arvestades hetke julgeolekuolukorda, ei tahaks väga täpselt kirjeldada, kus meil midagi asub, et asjad kaduma ei läheks.“	Kategooriapõhine lähenemine – tulu vs vajadused; eelarvesurve; hirm tuluallika kadumise ees; vajaduspõhisusele ja ekspertteadmiste rõhumine; kuulamisoskus
Juht 4	Institutsionaalne mõtlemine, „harjumuspärasest kinni olemine“; probleemi vähendamise	Kokkuviimine lõppkasutajatega – jah Kriitilise kuulamise oskus – ei , kui rõhutakse vajaduspõhisele abistamisele või eraldatakse	Varasem kokkupuude liikumispuudega töötajaga; läbi kriitilise dialoogi ja kuulamise; normatiivne tähendusloome (kohandume, kui keegi tuleb); abistamise normaliseerimine	nõuded ja raamistamine vajaduspõhiselt	„Ma tuletan meelde, et meie põhitegevus on kõrghariduse“; „Pileti hinnast on näha orienteerituse suund; kontserdid on üliõpilastele ja õpetajatele „harjutamiseks“;	Arusaam avalikust ruumist ei ole täielik; vajaduspõhine „abi pakkumine“, mitte iseseisev ruumi kasutuskogemus

	diskursus; vastutuse nihutamine	ruum avalikuks/mitteavalikuks; Mõttemullide ületamine kriitilise dialoogi kaudu – jah , kui teadvustatakse vajadusi			Kui tuleb, siis me aitame	
Arutelu Juht	Ligipääsetav keskkond loob tähendusi ja kujundab inimeste elusid	Murekohtade esilekerkimine – jah Osapoolte mõttemullide adresseerimine – jah Kriitilise dialoogi arendamine - jah	Lõppkasutajate kogemused ja lood, isiklik kogemus, tööalane kogemus, pidev kokkupuude kontekstisõltuvate lahendustega	Lood, sotsiaalne kontakt, juhendid, õigusaktid, hinnangud lahendustele, lahendusettepanek ute tegemine ja osapoolte kokkuviimine	Ohuaspekti elimineerimine, mõttemustrite väljatoomine, iseseisvuse rõhutamine	Oskuslik arutelu juhtimine nii, et kõik mõttemullid esile kerkivad ja neid adresseeritakse
Lõppkas utaja 1	vajadus lähemate vahemaade, puhkevõimaluste, lähedal asuva parkimiskoha järele	Osapoolte kokkuviimine, vajaduste selgitamine - jah	Implitsiitne teadmus, tunnetuslik ja kontekstipõhine lähenemine;	Praktilise kogemuse ja vajaduste põhjal põhjal läbi dialoogilise protsessi	„Kohtuti korduvalt kohapeal“; jagati implitsiitset teadmust	Otsene sõltuvus füüsilise keskkonna võimalustest
Lõppkas utaja 2	Kombatava info kaudu virtuaalse maailma loomine, kirjelduste järgi orienteerumine, taktiilse info olulisus	Dialoogiline lähenemine - jah	Implitsiitne teadmus; isiklik kogemus, füüsilise ruumi tajumine kehalise kogemuse kaudu;	Praktilise kogemuse ja vajaduste põhjal läbi dialoogilise protsessi	„Kus on peauks, kuidas saan kassani, kas kappidel on reljeefsed numbrid, kus wc asub, kuhu jäävad ohtlikud esemed (et pead ära ei lööks jne)“; „Tantsule ka lisada kirjeldus või konsulterida, kuidas kirjeldada. Viuldaja tegi poognaga efektseid liigutusi. Tants on väljakuse, muusikat pime kuuleb aga tants on komponent, et moodustuks tervik.“	Otsene sõltumine kombatavate ja kirjeldavate lahenduste olemasolust

Lõppkasutaja 3	Inforuumi ligipääsetavus, kuulmislangust kompenseerivad visuaalsed lahendused, hea valgustus	Arusaamade laiendamine - jah	Implitsiitne teadmus, praktiline ja kogemuslik	Dialoogilises suhtluses rõhutades vajadusi ja lahendusi	Õige valgustus ja kuulaja positsioon; tekstide ja subtiitrite olemasolu; „ <i>Õeldi, et kõik nahunii kuulevad</i> “ ja <i>mikrofoni ei kasutatud, seega meie ei kuulnud</i> “; on jõutud tantsupeole; kuuldeaparaatide hooldamine	Otsene sõltumine tekstidest, valgusest, mikrofoni kasutamisest ja organisatsiooni võimekusest neid pakkuda
Lõppkasutaja 4	Visuaalse info vajadus, valgustus, ligipääsetavad tõlked	Dialoogi vajadus - jah	Institutsionaalne tunnetus (kurtide kogukond); Implitsiitne teadmus, praktiline ja kogemuslik	Dialoogilises suhtluses, läbi reflekteerimise ja vajaduste avamise kaudu	organisatsiooni reaalse võimete adumine; valitakse etendused, kus rohkem visuaalset poolt ja vähem dialoogi; vajadus otsekontakti järgi, nt kommunikatsioon otse liitudele	Otsene sõltumine ligipääsetavate tõlgete ja lisavõimaluste olemasolust
Lõppkasutaja 5	Ruumis orienteerumine peab olema lihtne kõigile,	Dialoogiline lähenemine - jah	Implitsiitne teadmus, praktiline ja kogemuslik	Tuginemine üldisele ligipääsetavusele, vajaduste avamine dialoogis, eelarvamuste summutamine	Intellektipuudega inimestel on lihtsam minna kui juba teiste puuete ligipääsetavus kaetud; kui normintellektiga inimene ei suuda orienteeruda, siis mida teevad ülejäänud	Otsene sõltumine keskkonna ülesehitusest iseseisval hakkamasaamisel
Tantsija	Soov vastu tulla, teha midagi „lisaks“; inimlik, sotsiaalne aspekt	Dialoogipõhisus - jah	Isiklik ja varasem kokkupuude	Praktilise kogemuse põhjal, kokkupuude erinevate vajadustega inimestega	Kirjelduse tegemine etenduse ajal spetsiaalselt inimesele, kes seda vajab	Sõltumine juhtide otsustest luua uusi ligipääsetavuse vorme koostöös kasusaajatega

4. DOKUMENDIANALÜÜS

Erinevate institutsionaalsete raamistike uurimine kriitilise diskursusanalüüsi ja narratiivanalüüsi meetodil aitab selgitada institutsionaalseid raamistikke, mis mõjutavad ligipääsetavuse mõistmist tagamaks kasutajakeskseid ruumilahendusi.

4.1. Ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuanne

Ligipääsetavuse rakkerühma eesmärk oli välja selgitada erinevate sihtrühmade ligipääs ühiskonnale ning see tulenes Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammist 2019–2023, valmides aastal 2021. Rakkerühma töös osalesid Riigikantselei, erinevad ministriumid, Eesti Puuetega Inimeste Koda, järelevalve, erinevad liidud ja alaliidud jne. Rakkerühma lõpparuanne käsitleb ligipääsetavust läbi standardite, nõuete ja rahastusmudelite, mis eeldavad, et poliitika sisu kujuneb ministriumite ja seaduste kaudu, aga mitte lõppkasutajate praktikates (Riigikantselei, 2021).

Kuigi aruanne räägib kaasamisest, suuniste väljatöötamisest ja avalikkusele suunatud hüvede järjepidevast parandamisest, siis ta annab ette konkreetseid mallid ja skeemid, kuid sageli ei too välja, et plaani kohandamine peab toimuma just vastavalt lõppkasutaja vajadustele. Taolise lähenemise institutsionaliseerimine ei aita keskenduda unikaalsete inimeste üha eriilmelisematele vajadustele, sest etteantud mallid ja raamid võivad takistada unikaalsete vajaduste märkamist ja nendega kohandumist. Näiteks: „*Ligipääsetavuse plaan peaks sisaldama lühikesi ja interaktiivseid juhiseid kõiki kaasava teekonna jaoks spordiüritusel. Üldisi korralduspõhimõtteid ja soovitusi koondava plaani saavad seejärel oma vajadustele sobivaks kohandada kõik spordiasutused ning ürituste korraldajad*“, kuid ei ütle, milline roll on lõppkasutajatel nende juhendite väljatöötamises. Aruanne raamistab ligipääsetavust mõistlikkuse põhimõttel: „*Klienditeekonna põhiselt läbi mõeldud ja tagatud ligipääsetavus nii paljudele inimestele kui võimalik ja mõistlik tähendab sageli paremat teenust kõigile*“ ja kulutõhusalt: „*Ligipääsetavate lahenduste loomine peab olema kulutõhus ning toimuma viisil, mis võimaldab ligipääsetavuse võimalikult paljudele sihtrühmadele*“, kuid ei räägi kodanike, lõppkasutajate rollist teenuse sisu määramisel. Autoril on erinevaid kogemusi, kus jäetakse tähelepanuta individuaalsed vajadused ning rõhutakse üldisele hüvele, taandades lõppkasutaja rolli protsessis kuluefektiivsuse tasandile ja „kõigi hüvanguks“ põhimõttele, aga kus tegelik *in situ* praktika oleks aidanud jõuda konkreetse isikustatud lahenduseni, mis on kasulik ka teistele.

Aruanne nendib, et õigusraamis on osalistel keeruline jälgida: „*Ruumide ligipääsetavust käsitlevad erinevad määrused ja nõuded (näiteks määrus nr 28, tervisekaitsenõuded koolidele), mida on kooli pidajatel, projekteerijatel ja ehitajatel samal ajal keeruline järgida*“, kuid ei paku koostöövorme, mis aitaksid neid kitsaskohti märgata. Määruse nõuetest räägitakse, kui soovitud: „*Määruses nr 28 soovitatakse ruumides kasutada tehnoloogiat ja materjale, mis aitaks kaja vähendada, kuid reaalsuses on koolides väga suured müra- ja kajaprobleemid*“, ja isegi, kui tegemist on nõudega, mida on võimalik seadusega jõustada, siis reaalsuses asuvad lahendused praktilistes toimingutes, mitte õigusraami tasandil. Juhitakse tähelepanu ligipääsmatutele osadele uutes ehitistes, näiteks koolides (astmestikud, istumiskohtadel ratastooliga mitte arvestamine), kuid ei räägita praktikute teadmiste täiendamisest ega lõppkasutajate vajaduste tundmisest või väärtustest, mida lahendused kasutajatele toovad. Samal ajal esitatakse probleemi lahendusviise uute reeglite jõustamisega, mis võib jätta kõrvale tegelikud tähendused ja kontekstikesksed lähenemisviisid.

Dvora Yanowi artikkel (Bevir, 2007, lk 300-301) näitab, et mitte ainult tõenduspõhine (*evidence based*) teadmine ei saa olla objektiivsete andmete allikaks, vaid oluline on vaatluspõhine lähenemine (*observation based*), kui räägitakse etnograafilistest uurimustest. Ta väidab, et tõenduspõhine poliitikakujundamine ei ole neutraalne, vaid jätab välja paljud teadmise vormid, mis on eriti olulised inimesekesksetes valdkondades. „Tõenduspõhine“ kasutatakse „poliitika keeles“ ilma, et selgitataks, mida see tähendab „või kes peaks teadust tegema. Kriitilise refleksioonita (*critical reflexivity*) selle üle, kuidas töötavad „tõendid“ ja „tõenduspõhine retoorika“ üle arutlemata võivad jääda kõrvale olulised nüansid. Autori hinnangul on rakkerühma lõpparuande puhul tegemist suunisega, mis määratleb probleemi traditsioonilisel viisil, ega pruugi juhendite ja reeglite jõustamisega, eriti nendega, mida on loonud inimesed, kel ei ole lõppkasutajate praktilisi teadmiseid, arvestada kontekstitundlikkusega, mida mõjutavad lõppkasutaja tegelikud vajadused.

4.2. Õigusraamistiku analüüs

Käesolev alapeatükk rakendab kriitilist diskursusanalüüsi, tuginedes metodoloogilises osas määratletud kriitilise pragmaatika raamistikule (Forester, Fischer, Cook & Wagenaar). Analüüsi eesmärk on tuua esile ametliku regulatsiooni normatiivne staatus ja keelekasutus.

4.2.1. Määruste omavaheline võrdlus diskursiivsel meetodil

Esmalt vaatlesin, milliseid elemente on määruses esitletud määrustes number 14 ja 28. Ettevõtlus- ja infotehnoloogiministri määrus number 28 (edaspidi määrus number 28) jõustus 03. juunil aastal 2018. Riiklikku järelevalvet määruse täitmise kohta teostab Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Amet (edaspidi TTJA). Enne seda, ja tänaseni kehtib täielikult renoveerimata hoonetele ka majandus- ja kommunikatsiooniministri määrus number 14 Nõuded liikumis-, nägemis- ja kuulmispuudega inimeste liikumisvõimaluste tagamiseks üldkasutatavates ehitistes (edaspidi määrus nr 14). Tagasiside ringile on saadetud uus taristuministri määrus nimega „Nõuded ehitisele ligipääsetavusele“ (eelnõu toimiku number 25-0221). Teksti elementide ja sõnastuse analüüs näitab, et hetkel kehtivad määrused (nr 14 ja nr 28) kasutavad ligipääsetavuse tagamisel tugevalt normatiivset ja käskivat keelt. Sõna „peab“ esineb nt määruses number 28 lausa 100 korral. Võrdlusena Ehitusseadustikus (lühend - EhS) esineb sõna „peab“ 56-l korral. Juhtumiuuringutest ilmnnes, et praktikud ei ole alati määruste sisuga tuttavad, mistõttu on raske hinnata, kas ja kuidas need normid tööprotsesse mõjutavad. Samas viitab tugev peab-vormis normatiivsus sellele, et ruumiloomes domineerib tehniliselt reguleeriv ja standardiseeriv lähenemine, mis võib pärssida paindlikkust ja lõppkasutajate tegelikele vajadustele orienteeritud lähenemist, kus arvestatakse kontekstide etteantud võimaluste ja tingimustega.

Määruste keelekasutus toetub valdavalt puudepõhisele kategooriate jaotusele, kus enim tähelepanu saavad liikumispuudega seotud teemad, samas kui kuulmis- ja nägemispuude teemad on tunduvalt harvemini mainitud ning intellektipuude vajadusi, mis sarnanevad füüsilise keskkonna osas teistele puuetele, mainitud ei ole. Näiteks määruses määrus number 28 sisaldab 98 nõuet liikumispuude, 59 nõuet nägemispuude, ligi 16 nõuet kuulmispuude vaates ning ligi 44 universaalset nõuet, mis on üldised (mitte-libiseva pinnakattega põrandad duširuumis või info esitamine mittepeegelduval taustal jne).

Mõlema kehtiva määruse pealkirjad sisaldavad sõnu „erivajadus“ ja „puue“, mis võib väliselt viidata võimestavale praktikale, kuid diskursiivses praktikas on tegemist pigem välistava sõnakasutusega. Määrus number 14 kasutatakse sõnu nagu „invalidit“, „invatõstik“ „invaauto“, „invatualettruum“, „liikumisvaegur“ kokku 12-l korral. Eesliide „inva“ on autori hinnangul samuti välistav ja loob teistsuguse sotsiaalse reaalsuse, kus puudega inimestele mõeldud abivahendeid nimetatakse teiste nimedega, mis omakorda loob suhtumist, positioneerides puudega isiku väljaspoole „normaalsust“ (Sootla et al., 2021, lk 270). Autoril on kogemusi

sellega, kuidas ehitusspetsialistid, ruumiplaneerijad, arhitektid või disainerid ei tea määruse olemasolust isegi, kui see on Ehitusseadustiku määrus, ning peab põhjuseks pealkirja välistavat omadust, sest tihti ei seostata avalikku ruumi erivajaduste või puuetega inimestega. Uue määruse pealkiri „Nõuded ehitise ligipääsetavusele“ on hea lahendus, samas võttes pealkirjas kasutusele viitamise „avalikule ruumile“ võiks tunduvalt mõjusam olla.

Välistav narratiiv muutub määruuses 28, kus domineerib pigem puudele orienteeritus, sh pealkirjas järgmistes määrustes nii, et sõna „puue“ kasutatakse rohkem kui 50-l korral. Määruuses „Nõuded ehitise ligipääsetavusele“ on liigutud pigem elukaarepõhisusele, sõna „inva“ kasutatakse 5-l korral seoses tõstukiga, kuigi lähemal uurimisel selgub, et toote puhul on tegemist „platvormtõstukiga“, mida kasutatakse avalikes hoonetes kohtades, kus puudub lift. „Ehitise ligipääsetavuse nõuded“ räägib pigem mitme meelega tajumisest, keskendudes pigem inimese elukaareülele lähenemisele ja andes suuniseid, miks on vaja midagi teha, tuues välja ka mitme meelega tajumise vajadust, nt: „/.../ ja on tajutav rohkem kui ühe meelega abil“ või „asjakohasel juhul peab teave olema tajutav rohkem kui ühe meelega abil“, jne.

Samas on normatiivsuse aste võrreldes varasemaga („peab“) tunduvalt suurem esinedes lausa 126-l korral võrreldes varasema 100-ga määruuses number 28 ja 48-korraga määruuses number 14. Määruse number 14 eelis teiste ees seisneb asjaolus, et teksti järel on esitatud pildimaterjalid jooniste kujul, mille vajadusele viidati ka juhtumiuuringute käigus („hea oleks vähemalt pildimaterjal“ jms), kuid autor seda aspekti juhtumianalüüsis eraldi ei rõhuta. Autor on kuulnud tööalastes vestlustes määruse number 14 kohta praktikutelt, kes kasutavad allikat, et rakendada infot igapäeva praktilistes tegevustes.

	Liikumis-puude nõuded	Nägemis-puude nõuded	Kuulmis-puude nõuded	Universaalsed nõuded	„Peab“	„Inva“-auto, lift, tõstuk, tualettruum
Määrus 14	50	30	3	48	52	10
Määrus 28	98	59	16	44	100	0
Ehitise ligipääsetavuse nõuded	14	3	6	144	126	5

Joonis 1. Normatiivse sõnakasutuse võrdlus kolmes erinevas määruuses.

4.2.2. Kvaliteetse ruumiloome aruande sisuanalüüs kriitilise pragmatismi prisma kaudu

Dokumendis ei ole nimetatud lõppkasutajaid ehk neid, keda avaliku ruumi planeerimine kõige enam mõjutab ega kordagi kasutusel sõnu „inimene“, „kasutaja“ või „ligipääsetavus“, „kasutajakogemus“, „tagasiside“, „konsulterimine“ vms. Dokumendis rõhutakse läbivalt ekspert-teadmiste olemasolule ja kõrgemale spetsialiseerituse astmele, kus paremad ruumiloome alused peaksid tekkima riigi tellimusest, seadustest, riigi toel jms, kuid käesolev magistritöö toob välja hoopis teistsugused poliitikakujundamise lähtekohad. Sõna „ekspert“ esineb 74-l korral, spetsialist 19-l korral, parandamine või parendamine 34-l korral. Aruande põhifookus keskendub ruumiloome ekspertide tähtsusele: „*Aruandes esitatud ettepanekud ja järeldused põhinevad põhjalikul analüüsil ning töörühma ja ekspertrühma liikmete eksperdiarvamustel*“. Autor oleks oodanud ruumiloome ekspertrühma aruandes kasutajatele orienteeritud lähenemist ja näha ka avalikes huvide tegutseva ühenduse või organisatsiooni liiget, kuid neid ei olnud ekspertrühmas ühtegi.

Lõpparuande sissejuhatus käsitleb ruumi piiratud ressursina ning rõhutab selle kasutamise teadlikkuse vajadusele, kus ruumi nähakse kompleksse protsessina, mis peab sündima eri sektorite ja paljude valdkondade ja osaliste koosmõjus, olles samal ajal teadlik protsess ja eesmärgipärane või juhuslik (mõne teise eesmärgiga seonduv). Poliitikakujundajad peavad dokumendis ruumiloomet teadmistest juhitud tegevuseks selle traditsioonilises tähenduses: „*Ruumiloome peaks olema teadvustatud ja teadmistest juhitud tegevus, mille põhieesmärk on iga otsusega elukeskkonda parandada*.“ Ruumipädevusega spetsialistid peaksid olema rohkem kaasatud protsessi esialgsetes etappides, sest tänane otsustusprotsess ei sisalda piisavalt pädevaid spetsialiste: „*Ruumiloome kvaliteet määratakse otsuste poolt, mis langetatakse enne ruumilise planeerimise või projekteerimisprotsessi algust, kuhu ruumipädevusega spetsialistid ei ole kaasatud*“.

Aruanne selgitab, kes on oodatud ehitatud keskkonda panustama, tuues välja „pädevust“ ja professionalismi selle traditsioonilises tähenduses: „*Ehitatava keskkonna kõrge kvaliteedi saavutamine sõltub kõigist asjaosalistest – alates riigist ja omavalitsustest kuni pädevate asjatundjate ja kodanikeni*“, tuuakse välja ka kohalikke vajadusi: „*Kaasatakse ruumipädevusega spetsialistid ja ruumiotsuste tegemisel arvestatakse rohkem kohalike huvide ja vajadustega*“ ning kodanike rolli: „*Iga kodanik väärib baasteadmisi ruumist, et väärtustada oma elukeskkonda ja kaasa rääkida ruumi kujundamises teadlikke ja tarku otsuseid tehes*“, soovitades integreerida ruumiharidus üldhariduskoolide õppekavadesse, mis on hea märk

kodanike rolli sissetoomisest. Samas tekib kriitilise diskursuse aspektist küsimus, kuidas institutsionaliseerida arusaam sellest, mis on „hea“, „õige“ või „väärtuslik“ (Taylor, 2001) ning kelle hääl saab kuuldavaks sellistes otsustes (Garland, 2015; Schuilenburg, 2015).

Rittel ja Webber (1973) rõhutavad, et ruumiplaneerimises ei ole eksperte selle traditsioonilises tähenduses, sest lahendus sünnib kontekstis protsessi käigus osapooltevahelise suhtluse tulemusena ning traditsiooniline ekspert või koolitatud asjatundja ei saa olla ruumiloomes ainukesed osapooled, sest disain ja koostöö peavad käima käsikäes. Popperi sõnul vajavad kõik teadmised falsifitseerimist, sealhulgas nõ ekspertteadmised, sest esineb eksimisvõimalus. Ühiskondliku valiku käigus valitakse, millist ühiskonda soovitakse kujundada või milliseid väärtusi peetakse oluliseks. Frank Fischeri sõnul vajab poliitikaanalüüs mitteeexpertide ehk tavakodanike osalust, kes on poliitiliste otsuste tagajärgedest kõige enam mõjutatud (Laws & Forester, 2007).

Autori uurimistöökeskne idee on mõtestada, kuidas avalik hüve konstitueerub mitte pelgalt tehniliste parameetrite kaudu, vaid lõppkasutajate osalusel, mis hõlmab kogemuslikku ja kehastunud tunnetust ning praktilisi teadmisi. Tegemist on lähenemisega, kus planeerimisprotsessi kujundatakse osapoolte suhtluse kaudu, kus määratletakse probleemi olemus koostöös lõppkasutajatega. Ohukoht tekib juhul, kui ühe osapoole huvid hakkavad teiste omade üle domineerima või kui protsessis puudub suutlikkus erinevaid arvamusi ja perspektiive tõhusalt integreerida (Sootla et al., 2021; Forester, 2009).

Aruande lõpus on avalik pöördumine Eesti Linnade ja Valdade Liidult (ELVL), kes rõhutab nii kodanikuühiskonna tähtsust kui igapäevapraktikute tööd ning teadmiste suurendamise vajadust: *„Leiame jätkuvalt, et ruumiloomelise kvaliteedi paranemist ei ole võimalik saavutada /.../ täiendavate administratiivsete struktuuride loomise võimendamise, vaid praktiliste igapäevatöö sammudega, sh asjatundjate võrgustikutöö süsteemse arendamise, ametnike ametijuhendite kompetentsusnõuete täiendamise, ametkondade põhimääruste täiendamise ning spetsialistide ja ametnike süsteemse ja eesmärgipärase koolitusega. Eeltoodule lisandub mõistagi kodanikuühiskonna initsiatiivi toetamise vajadus“*, (lk 28). Osapoolte kirjavahetuses on näha, kuidas erinevad institutsioonid rõhutavad vajadust osapoolte nagu spetsialistide ja institutsioonide pädevuse tõstmist ja mitmel korral mainitakse vajadust koostada juhendeid lisades, et: *„Algatus ja sisend peaks tulema erialaliidult vms organisatsioonilt, kes vastavalt valdkonda kõige paremini tunneb“*, mis suunab valitsemist koosloomele, kuid ainult juhendid ei saa, tulenevalt eriilmelise keskkonna ja konteksti eripäradest, olla ruumiloomelise aluseks.

KOKKUVÕTE

Autor analüüsis juhtumites praktika-paradigmale tuginevaid poliitikateooriaid, et näidata teadmuse kollektiivset olemust ning kombineeris kasutajate tunnetus- ja kogemuspõhiseid vajadusi, tuues osapooled kokku kriitilise reflekteerimise protsessis läbi juhtumiuuringute rekonstrueerimise.

Avaliku ruumi poliitikadisain puudutab kõiki kasusaajaid sügavalt isiklikul tasandil. Kui heaoluriigi traditsiooniline mudel piirab kodanike võimalusi ja vastutust ise mõjutada poliitikakujundamist või teenuse sisu, siis praktikateoreetiline paradigma võimaldab poliitikaid kujundada viisil, kus ületatakse klassikalise heaoluriigi institutsionaalsed piirangud ja passiivne kliendipoliitika asendatakse kontekstitundliku praktikaga, mis luuakse või taastoodetakse interaktsioonides igakord uues kontekstis (Wagenaar, 2012). Sellises raamistikus ei ole lahenduste määratlemine enam tehniline või eksperdikeskne tegevus, vaid protsess eeldab asjaosaliste aktiivset osalemist probleemide ja lahenduste määratlemisel ning nende poole liikumisel, kusjuures lõplik disain saab arvestada erivajadusega inimeste tegelikke vajaduste ja praktiliste teadmuste pagasiga („*Õnneks olin sõbral näinud*“).

Praktikateooria lahendab heaoluriigi kriisijärgse paradoksi, sest juhtumiuuringute empiiria kaudu selgus, et teadmuste teke on erilaadi ning teadmus kujuneb, ka eksperdi-tasandil praktilise kogemuse ja tegutsemise käigus. Teadmus on juhtumiuuringute põhjal tekkinud:

- a) Praktilise tegutsemise käigus kontekstis *ad hoc* lahenduste rakendamisel;
- b) Isikliku kogemuse ja tunnetuse või vajaduste kaudu;
- c) Osapooltevahelises koostöös brikolaaži põhimõttel;
- d) Suhtlemise ja kuulamise kaudu;
- e) Dialoogis kasutajatega *in situ*;
- f) Pikaajalise kogemuse käigus, kuid ei pruugi olla erivajaduste spetsiifiline.

Seega praktikateoreetilise paradigma analüüsi kaudu selgus, et ekspert kaotab oma traditsioonilise kõiketeadja rolli avaliku ruumi planeerimises. Traditsiooniliselt ekspertideks peetavad inimesed sageli ei oma ülevaadet erivajadustest ega lähtu ka oma töös formaalsetest nõuetest, vaid praktilisest teadmusest („*Kui me alustasime, siis tegime neid oma nägija loogikaga, mis on kohe mõnus puusse panek*“), koostööst („*Tekkis mingi võrgustik, kellelt küsida asju*“) ja tunnetusest („*Enam-vähem tunnetuse järgi*“). Proovitakse leida tasakaalu institutsionaalse raamistiku ja kasusaajate vajaduste ning isiklike praktiliste teadmiste vahel („*Järgida ühelt poolt norme, aga teiselt poolt siis seda praktiku kogemust, onju*“).

Juhtumiuuringutes väljendub otsene viide traditsioonilisele teadmuspõhisele lähenemisele tuginevale poliitikakujundamisele, mis lähtub formaal-institutsionaalsetest raamistikest (juhendid, seadused, standardid) ning välistab kogemustel põhineva teadmuse („*See ei käi päris nii, et keegi annab sisendi ... et ... me teeme endale asja selgeks*“). Pigem leiabki planeerimisprotsessis aset eksperdikeskne diskursus, kus kaasatakse „*Eksperte, kes on ennast teemadega nii palju kurssi viinud*“ . Tavapäraselt ekspertideks peetavad osalised pendeldavad seaduste ja institutsionaalse raamistiku vahel, mis toob esile praktika ja formaalse raamistiku omavahelise pinget, sest kontekst on tihti liialt spetsiifiline ning ei suudeta järgida ettekirjutatud reegleid ega omata piisavalt teadmiseid.

Autori seisukohal on kitsaskohaks ka see, et strateegilised dokumendid, nagu ligipäätavuse rakkerühma või ruumiloome lõpparuanded ei ütle, et esmane valik peaks olema kasusaajate osalus otsustusprotsessis. Samas on juhtumiuuringute põhjal näha, et kasusaajate osalusel on võimalik disainida paremaid lahendusi või uuendada olemasolevaid. Juhid on teadlikud formaalse raamistiku olemasolust ning sageli viidatakse normatiivsele raamistikule kui ainuvõimalikule ligipäätavuse tagamise viisile ehk avalik diskursus on tugevalt kaldu normatiivsuse ja ekspertide-diskursuse poole, mida enda või organisatsiooni käitumise kaudu institutsionaliseeritakse („*Lahendused oleksid juba pidanud olema rakendatud*“; „*On ju standardid*“). Diskursus on tugevalt kaldu ka ekspertide suunas, kusjuures ekspertideks peetakse pigem organisatsioone („*kes päriselt igapäevaselt tegeleb*“). Samas nähakse ka teisi võimalusi: „*Oleks pidanud olema nii-öelda põhimõtteliselt otse palgal ikkagi*“ . Formaal-õiguslikul ja institutsionaalsel raamistikul on seega endiselt tugev roll avaliku ruumi poliitikakujundamises, kuigi tegelik olukord nõuab situatiivset osalust kasusaajate poolt. Reaalsuses aduvad praktikud, et tegutsemine, koostöö ja suhtlus on teadmuse aluseks. Ent taoline käitumisviis ei ole piisavalt institutsionaliseeritud, sest kasusaajate rolli ei tähtsustata ega sageli ka tasustata.

Otsustusprotsessides tuuakse välja kuluefektiivsust ligipäätavuse tagamisel ja valikulist rakendamist („*Aga kui ta nüüd nagu liiga kalliks läheb*“; „*Küsitakse, kui palju see olukorda paremaks teeb, mitu korda*“; „*Mis on järgmise tasandi info, mis peab olema kõigile ligipäätav*“;) ja strateegiline dokument lisab sellele tähendusliku „*kõikidele vajaliku hüve*“ staatuse: „*Ligipäätavate lahenduste loomine peab olema kulutõhus ning toimuma viisil, mis võimaldab ligipäätavuse võimalikult paljudele sihtrühmadele*“ . Taoline lähenemine taandab erivajadusega indiviidi passiivse tarbija rolli, kus hüve pakuvad institutsioonid, kuid kõrvale jääb vastutus või teadlik roll. Praktikateoreetiline lähenemine seevastu positioneerib inimese

kodaniku või kasusaaja ehk *co-creator*, mitte subjekti, alama ega kliendi rolli. Seega lähenemine seab teenusedisaini keskmesse kodaniku, mis omakorda loob eeldused kaasava ja vastutusel põhineva poliitikakultuuri ja intelligentsust loova demokraatia ehk „ühiselt jagatud kogemuse“ tekkeks (Emirbayer & Mische, 1998).

Kollektiivse hüve edendamine läbi kollektiivse valiku, kus rätsepalahendustel on võime muuta inimeste elu indiviidi tasandil tähenduslikuks, aitab tuua laiemat kasu kogu ühiskonnale. Kollektiivse hüve disain erivajaduste vaates on oluline just sel põhjusel, et erivajadusi tunnevad kõige paremini inimesed ise ning samal ajal nendega arvestamine tagab teistele ühiskonnagruppidele vajalikud ligipääsu võimalused.

Uurimistöö näitas, et kuulamine, lugude rääkimine („*Pigem läbi siis nagu nende* (puudega inimeste toim.) *lugude tutvustamise*“) ja tegelike väärtuste mõistmine aitavad pakkuda hüvesid viisil, mis ei ole traditsiooniline. Järjepidev tagasisidestamise protsess on võimalus, mille kaudu rakendada rätsepalahenduste sarnaseid muudatusi ning koguda andmeid, kusjuures protsess ise peab olema pidev ja agiilne.

Juhtumiuuringute kaudu saadud empiiria *in situ* praktikate rakendamisest näitas osapoolte situatiivse teadmise kohaolu ning selle praktikasse *ad hoc* rakendamise vajadust, sest tehnilised nõuded ei aita tagada väärtustel põhinevat kogemust või avalikku ruumi. Juhtumite osapoolte mõtteraamistikud erinesid formaalsetest ja ametlikest arusaamadest, mille keskmes asub sageli tehniline ja eksperdikeskne, mitte kasusaaja teadmusel põhinev lähenemine. Osaliste tõlgendusraamid võivad takistada lahenduste kasutuselevõttu, sest puudub kriitilise kuulamise oskus või ei kaasata erivajadusega kodanikke („*Vaatad, mis seis on ja kellele see tehakse*“), ei mõisteta või kuulata vajadusi („*Õeldakse, et nii ei saa, nii ei ole ja nii ei tee*“). Samal ajal ilmnesevad erivajadustega kodanike vaadetes tihti väärtused, nagu iseseisvus („*Noh, selles keskkonnas ma tunnen ennast nagu kõikvõimas, no vot ongi tunne, et ma saan kõigega hakkama*“) või vajadus saada teadmiseid võrdväärselt teistega („*infoauk*“, „*puudulik kogemus*“).

Ilmnes, et juhtide tõlgendusraamides on tunnetus sageli olulisel kohal ja olemasolevad teadmised ei sobi igas olukorras, seega vajavad ka teadmised falsifitseerimist (Walker, 2012): „*Äkki on midagi, mida me ei tea*“; „*Oleme õppinud aja jooksul*“; „*Me ei tea, mida inimestele tegelikult vaja on*“ jne ning seetõttu vajatakse sageli just kasusaajate osalust ja teadmust („*Keegi peab ära tõlkima need vajadused*“ ja „*Sul peabki olema see inimene, kes päriselt igapäevaselt seda kasutab ja tegeleb*“). Teadmus sünnib interaktsioonis osapoolte vahel, kus ei saa välistada kasusaajate kohaolu, sest nagu selgus siis ka formaalse õigusraamistiku

tõlgendamine on asjaosalistele keeruline: „*Ruumide ligipääsetavust käsitlevad erinevad määrused ja nõuded (näiteks määrus nr 28, tervisekaitsenõuded koolidele), mida on kooli pidajatel, projekteerijatel ja ehitajatel samal ajal keeruline järgida*“. Seepärast ei saa lähtuda ainult tehnilistest nõuetest, sest väärtused „*Määrusest ei tule välja*“.

Disainmõtlemine, kus osapooled kohtuvad ühises virtuaalses ruumis ning jagavad kogemusi ja arusaamasid, on võimalik laiendada avaliku hüve kasusaajate võimalusi ning seega edendada tervikuna avalikku hüve. Poliitikadisaini eripära erivajadustega kodanikele avaliku hüve suunamisel aga vajab kontekstipõhist lähenemist ja kasutajate osalust. Kasusaajate vajaduste mõistmine on esimesel kohal, et areneks dialoog ja diskursus osaliste vahel, kuid kriitiline kuulamine on eeldus selle tekkimiseks („*Õeldi, et kõik niikuinii kuulevad, aga meie ei kuulnud*“), mis tähendab, et ka korralduslikult on vaja edendada erivajaduste spetsiifilist teadmist, loobuda juurdunud eelarvamustest ja isiklikest tõekspidamistest.

Avaliku ruumi disaini poliitikakujundamine on seega arenev, kuid mittetäielik praktika.

KASUTATUD ALLIKAD

- Allen, J., (2016). *Topologies of power. Beyond territory and networks*. Routledge
- Amin, A., (2004). Regions unbound: Towards a new politics of place. *Geogr. Ann.*, 86 B (1): 33–44
- Bell, S., & Hindmoor, A. (2009). *Rethinking governance: The centrality of the state in*
- Biao, X. (2013). Multi-scalar ethnography: An approach for critical engagement with migration and social change Author(s): Biao Xiang Source: *Ethnography* , September 2013, Vol. 14, No. 3, Special Issue on Ethnographic experiments in transnational mobility studies (September 2013) (lk 282-299)
- Bevir, M. (1999). Foucault, power, and institutions. *Political Studies*, 47(2), 345–359.
<https://doi.org/10.1111/1467-9248.00209>
- Boland, R. J., Jr., & Collopy, F. (2004). Design matters for management. Kogumikust: R. J. Boland Jr. & F. Collopy (toim.), *Managing as designing* (lk 1–18). Stanford Business Books.
- Bougon, M., Weick, K. & Binkhorst, D. (2003) Cognition in Organizations: An Analysis of the Utrecht Jazz Orchestra. - *Administrative Science Quarterly*, December 1977, volume 22
- Cook, J., & Wagenaar, H. (2012). Navigating the eternally unfolding present: Toward an epistemology of practice. *The American Review of Public Administration*, 42(1), lk 3–38. DOI: 10.1177/0275074011407404
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*
- Emirbayer, M.; & Mische, A. (1998). What Is Agency? *AJS* Volume 103 Nr 4 (Jaanuar 1998): 962–1023
- Ferrera, M. (2012). *From neo-liberalism to liberal neo-welfarism? Ideologies and social reforms in Europe*. Centro Einaudi
https://www.centroeinaudi.it/images/abook_file/wp2_12_ferrera.pdf
- Fischer, F., Miller, G.J., Sydney, M.S. (2007). *Reframing public policy: Discursive politics and deliberative practices*. Taylor & Francis Group.
- Forester, J. (2009). Dealing with deep uncertainty: The role of mediation and deliberation in public policy. F. Fischer & G. J. Miller (Eds.), *Handbook of public policy analysis: Theory, politics, and methods* (lk 335–349). CRC Press/Taylor & Francis.
- Forester, J. (2012). On the theory and practice of critical pragmatism: Deliberative practice and creative negotiations. *Planning Theory*, 12(1) (lk 5–22).
<https://doi.org/10.1177/1473095212448750>
- Garland, D. (2015). *Sissejuhatus*. Kogumik: Schuilenburg, M. (2015). *The Securitization of Society. Crime, Risk and Social Order* (lk 1-7). New York University Press.
- Gehry, F. O. (2004). Reflections on designing and architectural practice. Kogumikus: R. J. Boland Jr. & F. Collopy (Toim.), *Managing as designing* (lk 19–35). Stanford Business Books.
- Goonewardena, K., Kipfer, S., Milgrom, R., & Schmid, C. (Eds.). (2008). *Space, difference, everyday life: Reading Henri Lefebvre*. Routledge.
http://www.mom.arq.ufmg.br/mom/02_babel/textos/lefebvre_space_everyday.pdf

- Hajer, M. A. (1993). *Discourse coalitions and the institutionalization of practice: The case of acid rain in Britain*. In F. Fischer & J. Forester (Eds.), *The argumentative turn in policy analysis and planning* (lk 43–76). Durham, NC: Duke University Press.
<https://doi.org/10.2307/2083102>
- Healey, P. (2007). *The Production of Space*, Blackwell, Oxford. Blackwell, Oxford. *Urban Complexity and Spatial Strategies. Towards a Relational Planning For Our Times*. Routledge
- Jessop, B. (2000). Governance failure. In G. Stoker (Ed.), *The new politics of British local governance* (lk 11–32). Macmillan.
https://www.researchgate.net/publication/311992245_Governance_Failure
- Laconte, P., Gibson, J. E., & Rapoport, A. (Toim.). (1982). *Human and energy factors in urban planning: A systems approach*. Proceedings of the NATO Advanced Study Institute on "Factors Influencing Urban Design", Louvain-la-Neuve, Belgium, July 2–13, 1979. Martinus Nijhoff Publishers. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-009-7651-1>
- Laws, D., & Forester, J. (2007). Public policy mediation: From argument to collaboration. In F. Fischer, G. J. Miller, & M. S. Sidney (Eds.), *Handbook of public policy analysis: Theory, politics, and methods* (lk 513–534). CRC Press/Taylor & Francis.
- Lin, A. C. (1998). Bridging positivist and interpretivist approaches to qualitative methods. *Policy Studies Journal*, 26(1), 162–180.
- Lipsky, M. (2010). *Dilemmas of the Individual in Public Services*. In Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services (30. Aastapäeva Laiendatud toim.). Russell Sage Foundation. Eessõna, lk 140-156.
https://www.russellsage.org/sites/all/files/Lipsky_Preface.pdf
- Marx, K. (1845). *Thesis on Feuerbach*. Marxists Internet Archive.
<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/>
- Mechkaroff, N., Kaushik, S., & Jackson, M. A. (2022). Re-framing built environment practice: Towards an accessible city. *The Journal of Public Space*, 7(2).
<https://www.journalpublicspace.org/index.php/jps/article/view/1614/897>
- Murdoch, J. (2006). *Post-structuralist geography*. London: SAGE Publications Ltd. (lk 1-25).
- Nicolini, D. (2012). *Practice theory, work, and organization: An introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199231591.001.0001>
- Rittel, H. W. J., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences*, 4(2), 155–169. <https://doi.org/10.1007/BF01405730>
- Schuilenburg, M. (2015). The problem. Kogumikust: M. Schuilenburg (2015), *The securitization of society: Crime, risk and social order* (lk 9–25). New York University Press.
- Selg, P., Sootla, G., & Klasche, B. (2023). *A relational approach to governing wicked problems: From governance failure to failure governance*. Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-3-031-24034-8>
- Selg, P. (2015). *John Rawls, Õiglus kui ausameelsus*. Taasesitus. Tallinn: Valgus
- Silverman, D. (1998). *Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press. https://www.researchgate.net/publication/239060925_Harvey_Sacks-Social_Science_Conversation_Analysis
- Sootla, G., Kalev, L., Saar, I. (2021). *Avaliku poliitika teooriad ja analüüsi metoodikad*. TLÜ Kirjastus: Tallinn. *Avaliku poliitika teooriad ja analüüsi metoodikad*.

- Stengers, I. (2008). *A constructivist reading of Process and Reality*. Theory, Culture & Society, 25(4), 91–110. <https://doi.org/10.1177/0263276408091985>
- Stone, D. (2012). *Policy paradox: The art of political decision making* (3rd ed.). W. W. Norton & Company.
- Taylor, C. (2001). *Sources of the self: The making of the modern identity* (10. trükk). Cambridge, MA: Harvard University Press.
https://www.academia.edu/22685812/Sources_of_the_Self
- Tsoukas, H. (2005). *Studies in organizational epistemology*. Oxford University Press. What is organizational knowledge? (lk 117-137).
- Tsoukas, H. (2005). *Studies in organizational epistemology*. Oxford University Press. Do we really understand tacit knowledge? (lk 141-159)
- Yanow, D. (2007). Evidence-based policy. In M. Bevir (Toim.), *Governance* (lk 299–301). SAGE Publications.
- Wagenaar, H. (2015). Interlude: Meaning in action. In *Meaning in action: Interpretation and dialogue in policy analysis* (lk 3-38; 54-57). Routledge.
- Walker, T. C. (2012). *The perils of paradigm mentalities: Revisiting Kuhn, Lakatos, and Popper*. In P. R. Viotti & M. V. Kauppi (Eds.), *International relations theory* (5th ed. Lk 37-31). Pearson Education.
[https://hostnezt.com/cssfiles/internationalrelations/International%20Relations%20Theory%20\(5th%20Edition\)%20Paul%20R.%20Viotti,%20Mark%20V.%20Kauppi.pdf](https://hostnezt.com/cssfiles/internationalrelations/International%20Relations%20Theory%20(5th%20Edition)%20Paul%20R.%20Viotti,%20Mark%20V.%20Kauppi.pdf)
- Weick, K.E. (2004). *Rethinking Organizational Design*. Kogumikust: R. J. Boland & F. Collopy (toim.), *Managing as designing* (lk 36–53). Stanford Business Books.
- Weick, K.E. (2004). *Designing for Thrownness*. Kogumikus: R. J. Boland & F. Collopy (toim.), *Managing and designing: Rethinking organizational design* (lk 74-78). Stanford Business Books.

Dokumendid, õigusaktid

- Kliimaministeerium. (n.d.). *Nõuded ehitise ligipäasetavusele* (Eelnõu toimiku number: 25-0221). Eelnõude infosüsteem. <https://eelnoud.valitsus.ee/main/mount/docList/76366364-09bb-4f24-a11b-320e2062f9ab#oKUWc9Md>
- Riigikantselei (2018). *Avaliku ruumiloome lõpparuanne*.
https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2021-03/ruumiloome_lopparuanne_.pdf
- Majandus- ja Kommunikatsiooniminister. (2002). *Nõuded liikumis-, nägemis- ja kuulmispuudega inimeste liikumisvõimaluste tagamiseks üldkasutatavates ehitistes* (määrus nr 14). Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/226420>
- Riigikantselei. (2021). *Ligipäasetavuse rakkerühma lõpparuanne*.
https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/documents/2021-09/Riigikantselei_Ligip%C3%A4%C3%A4setavuse_rakker%C3%BChma_%20lopparuanne.pdf
- Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Amet. (n.d.). *Määrus nr 28: Enesekontrolli leht*.
<https://ttja.ee/sites/default/files/documents/2020-10/Määruse%20nr%2028%20enesekontrolli%20leht%20%28PDF%29.pdf>
- Vabariigi Valitsus. (2018). *Puudega inimeste erivajadustest tulenevad nõuded ehitisele*. Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/131052018055>

ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon, vaadatud 17.02.2025
(<https://www.riigiteataja.ee/akt/204042012006>)

Nägemispuudega inimestele ligipääsetav keskkond, 2016.
<https://pimedateliit.ee/projekteerimisjuhend/>

Muud veebilehed

Ligipääsetavuse teemaline seminar [Video]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=b9HZohiNjE4>

Lennusadam. (n.d.). *Lennusadama koduleht*. Vaadatud 11.04.2025.
<https://meremuuseum.ee/lennusadam/kulastusinfo/ligipaasetavus/>